REVISTA ISTORICĂ

ANUL al VII-lea, N-le 1-3. IANUAR-MART 1921

DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE

PUBLICATĂ DE

N. IORGA

CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIȘTI.

SUMARIUL:

N. Iorga: Cele mai vechi cronici ungurești și trecutul Rominilor (comunicație la Academia Romînă)
Alex. Lăpedatu: Mormîntul Doamnei Despina.
N. Iorga: Istoria țerii prin cei mici (comunicație la Academia Romînă)
N. Iorga: Lupta lui Mihai Racoviță cu boierii rebeli (după un act nou)
N. Iorga: Nichifor Theotokis și Moldova.
N. Iorga: Însemnările unui pribeag.
Anton Oprescu și alții: Documente.
N. Iorga: Cronică.

1921

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC" S. A., BUCUREȘTI

PREȚUL: LEI 5.50

www.dacoromanica.ro

Manuscriptele se trimet d-lui N. Iorga, Bucureşti, Şoseaua Bonaparte, 8.

Pentru cărţile despre care se fac recensii care le recomandă, se poate reţinea, după dorinţă, anunciul pe copertă.

Administraţia: Bucureşti, Tipografia „Cultura Neamului Românesc", Strada Lipscanii Noi, 12 (colţ cu Domniţa Anastasia).

www.dacoromanica.ro

Anul al VII-lea, n-le 1-3. Ianuar-Mart 1921.

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ŞI NOTIŢE —

PUBLICATĂ de N. IORGA, CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIŞTI

Cele mai vechi cronici ungureşti şi trecutul Romînilor

(Comunicaţie la Academia Romînă)

Izvoarele relative la cele d'intăiu timpuri din viaţa poporului românesc sînt puţine. Nu numai viaţa patriarhală, împărţită pe sate şi văi, pe judeţe şi Ţinuturi, a contribuit la aceasta, dar şi lipsa unor conflicte cu acei vecini cari supt acest raport singur se puteau interesa la situaţia şi desvoltarea Romînilor.

Bizantinii ar fi putut să spuie mai mult. Dar pentru epoca de după Iustinian n'avem a face decît cu fragmente şi resumate din povestirile care, înnainte de marea compilaţie din veacul al X-lea, avuseră fiinţă. Iar mai tărziu, cînd expunerea directă, originală reîncepe, locuitorii vechi ai malului dunărean şi ai Carpaţilor trec, cum am căutat s'o arătăm de mai multe ori, supt numele populaţiei pecenege şi cumane care aveau drept la veniturile acestor regiuni şi la contingentul militar al băştinaşilor.

Ar mai fi rămas mărturiile cronicilor care se ocupă în regatele vecine, Ungaria şi Polonia, de întîmplările din aceste două State de cultură apuseană, latină. Cele polone sînt tărzii, iar pentru cronicile ungureşti ilusiile de odinioară asupra vechimii lor, ilusii în care «notarul anonim al regelui Béla» era pus în veacul al XIII-lea măcar, dacă nu în al XII-lea, s'au împrăştiat prin cercetările unui Marczali, Heinemann, Kaindl, Karacsonyi, Ketrzynski şi alţii.

Aceste cercetări, de o migăloasă critică, ostenindu-se a fixà aproape şi textul unor presupuse naraţiuni pierdute în forma lor de la început, mulţămesc poate din punctul de vedere filologic. Ele ar putea fi studiate însă şi dintr'un alt punct de vedere mai pronunţat istoric, în legătură cu *istoria generală* a timpului şi cu *atmosfera culturală* de care sînt pătrunse şi pe care o redau.

Cum ici şi colo se găsesc despre noi ştiri care au fost interpretate într'un fel care nu mi se pare că ar mai putea fi păs-

www.dacoromanica.ro

trat, chiar în ultima înfăţişare, cu mult îndulcită faţă de părerile de odinioară, o analisă supt raporturile citate mai sus poate fi necesară spre a se învedera care e folosul lor adevărat pentru lămurirea celei mai turbure epoci din trecutul nostru.

O întâie parte se va ocupa de naraţiunile din epoca Arpadienilor.

I.

Cele mai vechi din aceste naraţiuni nu sînt alcătuite de Unguri şi nu represintă tendinţi care să aparţie în deosebi Ungurilor. În legătură cu Sfîntul Ştefan şi, pe alături, cu fiul său Emeric-Henric, ele au trebuit să fie alcătuite după ce primul rege creştin al Ungariei fusese canonisat, în mănăstiri, locuite mai mult de Germani, care din anume motive aveau un cult pentru acest ctitor şi dăruitor de lăcaşuri sfinte şi, nu fără potrivire cu unele stări de lucruri şi tendinţi contemporane, se simţiau datori a-i alcătui «Viaţa» sau «Legenda».

Să vedem caracterul şi semnificaţia lor însăşi, înnainte de a examina acele noţiuni presărate în ele care pot servi pentru elucidarea vechiului ei mediu românesc.

I. Ni se pare, după stil, că Legenda cea mare *(Legenda* sau *Vita maior)* a Sf. Ştefan este cea mai veche[1].

În adevăr stilul ei e mult mai naiv şi alcătuirea, care începe cu Pogorîrea Sf. Duh, mult mai slab legată decît pentru Legenda cea mică. În ce priveşte forma, întîlnim, într'o latinească deslînată, cuvinte de origine grecească, ce ne trimet la acea epocă, pe care, de la 1114 la 1205, Horváth[2] o caracterisa drept «vremea influenţei greceşti». Ca în fundaţia lui Abailard la Paris, Duhul Sfînt e *paracletus* şi se întîlnesc termini bisericeşti orien-

[1] Asupra interpretărilor ei care, dacă ar fi interesante în sine, nu ne interesează din punctul nostru special de vedere, vezi lungile discuţii făcute de Kaindl (*Archiv für österreichische Geschichte*), 1894-1902; Karacsónyi, *Szent István király emberkézete;* Marczali, *Enchiridion fontium historiae Hungarorum;* Heinemann, *Neues Archiv,* XIII (1888), p. 63 şi urm.; Steinacker, în *Mitteilungen* din Innsbruck, XXIV, p. 135 şi urm. (cf. Huber, *ibid.*, IV); Resner, în Programul Gimnasiului din Mediaş, 1886; Ketrczynski, *Rocznik filarecki,* 1886 şi la urmă, Kaindl şi alţii, în „Mitteilungen", XXV, p. 185 şi urm. In aceste studii se pot vedea şi legăturile cu Regino, Analele de Altaich şi Alberic Trium Fontium.

[2] *Geschichte der Ungarn,* I, Pesta 1851.

www.dacoromanica.ro

tali, ca «theophylus», «karisma», crisma»; se vorbeşte de juvaiere *onichini*[1].

Această influenţă greacă a putut să aparţie unei întăi perioade, în care Constantin Porfirogenetul arată legăturile Bizanţului cu cei doi şefi, Gyias (Gyula) şi «Bulasudes» (Bulcs), cari aduseră din oraşul împărătesc pe episcopul Ieroteiu, dar, peste fasa germană, ea, influenţa greacă, revine supt Geisa, care ţine o principesă bizantină, Synadena, ruda lui Nichifor Phokas, avînd cu ea un fiu, Almus (Almoş), care e crescut la Constantinopol, de unde vine la Constantia (Chiustendil) pentru a-şi valorifica drepturile la tron. În veacul al XII-lea apoi, pentru ducatul de Belgrad şi Branicevo se poartă lupte, care duc pe Unguri, în 1128, şi până la Filipopol. De acolo înnainte încep şi legături cu Sîrbii, — Elena din Rascia fiind soţia lui Béla al II-lea, suit pe tron la 1131—, dar supt Comneni relaţiile de familie cu dinastia grecească urmează. Împăratul Manuil făcu din Ştefan fratele lui Geisa, din Ladislau, alt frate al acestuia († 1162), din alt Béla, prefăcut în despotul Alexis, din chiar regele Ştefan al III-lea, fratele lui Béla, rude şi unelte ale ambiţiei sale. Mama lui Manuil era o principesă maghiară; mai tărziu soţia lui Isaac Anghelul, din noii stăpînitori bizantini, veniţi după Comneni, era Irina, fiica regelui contemporan al Ungariei, Béla al III-lea [2].

Aceste amănunte le dăm aici împreună, nu numai pentru explicaţia caracterului stilistic al izvorului analisat, ci şi pentru alte explicaţii care se vor impune mai departe [3].

Pentru Unguri, în trecutul ca şi în presentul lor, scriitorul nu

---

[1] §§ 1, 2, 8, 9, 11.

[2] Capitolul nostru despre Unguri, în Helmolt, *Weltgeschichte*, IV, p. 454, Cf. în *Chronicon Posoniense* menţiunea, la 1172, a lui Ladislau şi Ştefan „de Grecia", la 1186 a lui Béla, care, „de Grecia eductus, in regem elevatur"; a nunţii surorii lui Geiza „în Grecia", a captivării mamei lui la Branicevo (1187): „mater regis in exilium in Greciam mittitur", Cf. şi cronica ungară-polonă, 8. — Numele de Mihai, de Vasile la cei d'intăiu prinţi (Keza, II, 1) sînt caracteristice. Ladislau *(ibid.)* pare a fi purtat titlul de Ţar. În cronicile germane o regină maghiară din veacul al XI-lea e intitulată „cneghină".

[3] Ca amănunte de stil relevăm încă *novella plantacio* pentru Statul întemeiat (§§ 6, 14). — Ea va reveni pentru a caracterisa în veacul al XIV-lea descălecarea munteană de la Făgăraş.

www.dacoromanica.ro

arată nicio stimă. Cei vechi îi par «fiii peirii şi ignoranţei, popor aspru şi rătăcitor, care nu ştie cultul lui Dumnezeu [1]». Ei apar pentru a pedepsi pe creştinii conrupţi [2]. Ducele Geiza e lăudat pentru că era «liberal faţă de străini şi mai ales de creştini [3]»

În schimb Imperiul e «monarchia dignitatis inperatorie»; coroana lui Ştefan e «imperialis excellencie signum»; se vorbeşte cu adînc respect de legăturile cu «demnitatea romană»[4], şi, intitulîndu-se Roma «cap al lumii» *(caput mundi)* — Constantinopolul însuşi apare, traducîndu-se grecescul Βασιλεύουσα, ca oraşul regal *(regia urbs)*, numai regal, din scrupul faţă de Imperiu, — se recunoaşte rolul pe care l-au avut în creştinarea Ungariei Adalbert de Boemia, Gutheriu Boemul, alt cleric [5], ca şi, în primul rînd, Gisela de Bavaria [6], care nu va apărea astfel în Legenda cea mică.

În ce priveşte evlavia faţă de anumite mănăstiri —ceia ce ar permite să se fixeze locul redactării —, cea de la Martinsberg se înfăţişează întăiu, şi prin pomenirea Sfîntului însuşi, de a cărui naştere se laudă Panonia [7], şi care e pus ca ocrotitor lîngă Maica Domnului şi lîngă Sfîntul Gheorghe, moştenit, acesta, de la bizantinisanţi [8]. Dar se laudă în deosebi şi lăcaşul de la Mons Ferreus [9].

Acestea toate ar aşeza Viaţa pe la anul 1100, cînd influenţa germană se mai menţine, dar cea grecească dobîndeşte din nou teren.

Să vedem acuma în ce chip apar regiunile noastre în acest mai vechiu izvor.

E un singur pasagiu, în paragraful 14. În el se spune că, în visiunile lui profetice, Sfîntul Ştefan trimite curierul, *vere-*

[1] Filii perdicionis et ignorancie, populus rudis et vagus, culturam Dei nesciens, Ungari videlicet et Pannonie patriam inhabitantes (§ 1).

[2] Ad ulciscendas prevaricaciones christianorum.

[3] Liberalis in alienos et precipue christianos.

[4] „Cognatus dignitatis romane." Cf. „soror romane dignitatis, augusti videlicet Heinrici", §§ 9, 10.

[5] §§ 4, 5, 13.

[6] Pannonia beati pontificis Martyni nativitate gloriatur (p. 145).

[7] § 10. Se arată că darurile ei se păstrează încă la Vesprim.

[8] Cf. §§ 6 şi 11.

[9] § 7.

www.dacoromanica.ro

dariul său la «Alba ardeleană» *(ad Albam transsylvanam)* pentru a strînge pe «toți țeranii» *(omnes in rure manentes)* spre a întări cetatea, căci vine — ceia ce s'a și întîmplat — «neprevestita nenorocire a Pecenegilor» *(Bessorum inopinata calamitas)*.

Avem a face cu o știre contemporană cu sfîntul rege? Se recunoaște astăzi că, în Ardeal, Ungurii, afară de un singur punct: Turda, pomenită la 1075 în legătură cu abația benedictină de la Gran, n'au pătruns decît după 1100[1], iar cel d'întăiu episcop ardelean, Gulielm, un German, se pare, e însemnat numai la sfîrșitul acestui veac. Așa fiind, Pecenegii cari atacă vechiul Bălgrad slavo-romîn sînt *din epoca autorului însuși*.

Dar cea mai mare parte din Pecenegi periră în lupta de la Lebunion cu Alexie Comnenul încă înainte de sfîrșitul veacului al XI-lea. Așa încît «Bessii» cari atacă «Alba ardeleană» nu pot fi decît populația, asemenea cu însiși acești «rustici» închinați cetății, cari stătuse pănă atunci supt autoritatea nominală a barbarilor.

Trebuie să observăm însă că în *Chronicon Posoniense*, 1071 e data înfrîngerii «besse»: cronica nu pare să aibă toate notițele contemporane. La 1088 aceiași cronică arată pe episcopul Cupan ucis *«a Chunis»*.

II. *Legenda Minor* are un stil mult mai corect. Grija, respectul formei se întîlnește și în povestire. Regele Ștefan învață gramatica (3). Prefața vorbește, cu scusa că autorul nu se poate ridica pănă la acea înnălțime, de «linia gramaticilor», de «filosofi» și de «interpreți», de «sofiști», de «fabulele poetice», de Parnas și de Pegas, de critici și de autorii «cărților autentice». Scriitorul pretinde a da o expunere «credincioasă și adevărată», așa cum a fost atuncea *(fideli et veraci relacione tunc temporis accepimus;* 2). Între dregătorii pe cari-i pomenește e un «tribunus plebis». *Toate, elemente stilistice care în Germania și Italia se întîlnesc numai tărziu în veacul al XII-lea*, nici măcar, în destul, la Otto de Freising și la continuătorul său Rahewin, contemporanii lui Frederic Barbă-Roșie. De alminterea, la arătarea minunilor Sfîntului Ștefan se citează una de pe vremea regelui Ladislau (1077—1095), care, de altfel, nu mai e în viață

[1] *Istoria Romînilor din Ardeal și Ungaria*, I, pp. 31-2.

www.dacoromanica.ro

nici el *(pie memorie rex;* 10). E, în sfîrşit, moralisator şi aristocratic, vorbind de sufletul nestatornic cum e ceara, al *servilor* (8)[1].

Ca şi în Legenda cea mare, avem şi aici despreţ pentru barbarii» unguri *(barbarica gens;* 3). Şi aici e acelaşi respect faţă de «neamul Împăraţilor romani»[2]; ba chiar se datează moartea regelui după indicţie şi după anul de stăpînire al lui «Henric Augustul Romanilor». Şi aici, înşirîndu-se fundaţiile lui Ştefan, la Roma şi chiar la Ierusalim, se relevează protecţia specială a Sfîntului Martin şi darul, păstrat încă, ce s'a făcut mănăstirii de la Martinsberg (5 şi 7).

Acest izvor, mai tîrziu deci decît cellalt, presintă pe Bessi, numiţi aici, ca într'o epocă ulterioară — în secolul al XIII-lea, — Biseni, ca un «popor foarte depărtat de credinţă şi lipsit de înţelegere, aproape ca dobitoacele», care atacă hotarele. În vis, — ca şi în *Vita Maior* — Ştefan prevede un atac de-al lor şi dă de ştire; aici lupta e descrisă după toate regulele artei, ca în cronicile siciliene din veacul al XII-lea tîrziu şi din al XIII-lea.

O altă ştire se adaoge însă. Şeizeci de «viri Byssenorum», de şefi ai Pecenegilor, oameni bogaţi, cu aur şi argint la dînşii, cu multe podoabe, iese *din Bulgaria*, „partibus Bulgarorum egressi", şi vin în Panonia, unde ei sînt despoiaţi de dregătorii regali, cari sînt şi pedepsiţi pentru aceasta (8).

Trebuie să vedem oare aici, cum se admitea pănă mai dăunăzi, o menţiune a pretinsei stăpîniri bulgăreşti dincolo de Dunăre, pe care nimic n'o dovedeşte? De sigur că nu. Aceşti „Bulgari" sînt cei pe cari, amestecaţi cu «Vlachi» — Ansbert[3] o spune lămurit —, Frederic Barbă-Roşie-i află prin Serbia actuală în drumul lui de la Belgrad la Constantinopol. Pentru cronicarii italieni, sud-italieni în special, toată partea apuseană a Balcanilor e supt Comneni o Bulgarie.

Pe de altă parte, la o trecere de adevăraţi Pecenegi nu e de gîndit, nici pentru epoca lui Ştefan, cînd ei sînt zdrobiţi departe în Estul peninsulei, nici în epoca autorului, cînd Pecenegii nu mai erau. Trebuie să se admită deci, ca una din con-

[1] Totuşi presintă atentatul încercat de *palatini* contra lui Ştefan (9).
[2] Latissima Romanorum imperatorum prosapia (3).
[3] Large a fide aliena et quasi belluina stulticia carens intellectu; 7.

www.dacoromanica.ro

secinţele marilor schimbări care aduc întemeierea Imperiului vlah de titlu bulgar şi de caracter bizantin, «grec», o strămutare de cnezi din aceste părţi, tot aşa de probabil Vlahi ca şi Bulgari.

III. Să ne oprim un moment asupra Vieţii lui Emeric-Henric-fiul care n'a domnit al lui Ştefan şi acela către care tatăl său a îndreptat, după obiceiul Bizanţului, un tratat de învăţătură. Avem a face cu un om de pe la 1150. În adevăr, lăsînd la o parte stilul mai tipic pseudo-clasic decît al operei anterioare şi plin de o goliciune retorică, autorul, legîndu-se de ştirea pe care o dă cronica ungaro-polonă (c. 11), de care va fi vorba pe urmă, că la moartea lui Emeric un episcop grec l-ar fi văzut înnălţîndu-se la cer, specifică presenţa sa însuşi la Constantinopol, cu pretendentul Almus, de care a fost vorba mai sus: un canonic din Cesareia, trimes la «Imperator Grecorum» îi spune că în viaţa lui Eusebiu, ce ar fi fost arhiepiscop acolo, se arată această misiune. Restul e după puţinul ce-a auzit despre sfînt *(pauca que de gestis eius audivimus;* 5), care a făcut minunile lui tot pe vremea regelui Ladislau [1].

IV. În sfîrşit Viaţa Sf. Ladislau, clasică viaţă de sfînt, amestecă ştirea unei năvăliri de Biseni («latrunculi Byssenorum»), la hotare, pentru robi, ca să adauge că Ladislau, urmărindu-i, a căpătat prin rugăciunile sale pentru oastea flămînzită în pustie o hrană de cerbi şi zimbri *(bubali)*. Pentru a treia oară apare atacul peceneg pomenit de două ori în Vieţile Sf. Ştefan. O altă minune va face prin aceste locuri astfel liberate să treacă de la sine spre Oradea-Mare rămăşiţele regelui.

V. De o dată ne găsim, dincolo de hagiografie, înnaintea a două încercări de a face, *fără gînduri naţionale explicite, dar cu simpatie pentru Unguri*, istoria trecutului lor în legătură cu legendele mai sus analisate.

Cea care apăre ca mai veche se află într'un manuscript din Varşovia şi a fost numită şi din causa cuprinsului ei Cronica ungaro-polonă.

Ca formă, e foarte naivă, cuprinzînd într'un amestec haotic

[1] Şi aici e grija de gramatică (1), şi aici pomenirea Sf. Martin şi a mănăstirii lui (3) şi a bisericii Sf. Gheorghe din Vesprim (5).

www.dacoromanica.ro

ştiri din toate părţile, cu totul confuse şi frămîntate cu multă imaginaţie.

Autorul e de sigur un om care a călătorit mult în părţile sud-vestice ale regatului consolidat acuma de Coloman I-iu, la începutul veacului al XII-lea, de acel Coloman a cărui «cărturărie» a influenţat mult asupra celor d'intăiu începuturi de istorie ungurească. El are bune ştiri despre Italia şi se resimte de legăturile încheiate, pentru Dalmaţia, cu Veneţienii, legături care duc pe Unguri în cetăţile normande din fundul peninsulei, pe care le ocupă o bucată de vreme. Attila, pe care, după ştirile cronicilor italiene, a celor veneţiene, poate, ca şi a încercărilor de istorie universală, ca Godifred de Viterbo, îl scoate la lumină ca strămoş al Ungurilor, e *Aquila*, pentru că a fost cu oastea lui la Aquileia. El amestecă în cariera hunică a lui Attila pe Ursula din Verona şi cele 11.000 de fete prăznuite la Colonia. Nordul Italiei e formal descris, şi Veneţia pare a fi fost văzută de autor. Hunii sînt duşi şi în Sudul Italiei ca să lupte «cu Normanzii şi Francesii» *(cum Normandis et Francigenis;* 2).

Descălecarea maghiaro-hunică e pusă în legătură deci cu Slavonia, cu vechea *Sclaviania, Schiavonia* a Italienilor (tot malul croato-sîrbesc). Aici vine Attila, care urmăreşte *Romanum Imperium*, ca să răzbune pe regele Croaţiei şi Slavoniei, Creşcimir, ucis de ai săi. Plăcîndu-i ţara, dă alor lui „femei slave şi croate". Dalmaţia, cu „Sipleth" (Spalato), întră în domeniul cunoştinţilor lui.

Autorul însă, vădit un Polon, care zice Casimir: lui Creşcimir şi face din Geisa: Iesse, are însă şi un alt gînd. El explică astfel încoronarea lui Ştefan. Solul său la Roma, Astric, cunoscut şi hagiografilor, află aici coroana gătită pentru ducele polon Miesco. Dar ea nu se va da acestora, pentru că se vor luptă între sine; ea este reservată pentru momentul redintregrării regatului. Se ştie însă că *aceasta s'a întîmplat tărziu în secolul al XII-lea.* Lambert, trimesul polon, e silit a primi această schimbare. Se mai impune de Papă şi o veşnică pace între Unguri şi Poloni. Ea va fi întărită prin întîlnirea între cei doi regi, cari sînt rude, şi prin fixarea unei graniţe cu Polonia, la Gran, la Erlau, *la Tisa (în fluvium qui Tisca nominatur)*, la rîul Czepel, la *castrum Salis*, unde e şi hotarul rusesc (7).

www.dacoromanica.ro

Biserica de la Gran e făcută chiar de Unguri ca şi de Polon *(Polonorum et Hungarorum novo opere)*.

În continuare, adesea cu greşeli grosolane, se urmăreşte lupta văduvei lui Ştefan, „vipera plină de venin", cu aşa-zişii fii ai lui, Levantha, Petru şi Béla, adăpostirea lor de Poloni, luptele pentru aceştia, expediţia pentru restaurarea lor. Se ajunge la aşezarea la Haliciu a lui Ladislau, la căsătoria lui cu fata regelui polon şi la chemareă lui în Ungaria (1077). Cartea ar fi dedicată lui Coloman, urmaşul acestuia, şi poartă numele de autor al episcopului Hartvich.

Întrebuinţînd numai *Viaţa cea Mare* a lui Ştefan, Cronica ungaro-polonă reproduce, stilisînd-o astfel, vestea luptei de la «Alba Transsylvanie» (8)[1]: se vorbeşte şi de un «cens» pentru care «Besii» ar fi atacat. Dar, la ocuparea Panoniei, cei veniţi din Slavonia află dincolo de Dunăre o ţară bogată, cu cai buni, cari se zic după italieneşte: *polledri*. Şi se adauge, înnainte de a se arăta trecerea peste Tisa (*Chisa*; forma arată un străin), unde e loc mai întins „şi mai spaţios" (*planiciorem et spaciosiorem terram*), că regiunea era ocupată numai de păstori şi plugari (*in terra hac solum pastores et aratores morabantur*). *E cea d'intăiu recunoaştere* — aici toate lucrurile se strămută către Apus — *a prezenţei unei populaţii slavo-româneşti cu caracterul pastoral şi agricol, corespunzînd Bessilor ardeleni din legendă.*

VI. Iată însă că supt acelaşi nume al lui Hartvich se încearcă, *evident la o dată ceva mai tărzie*, punerea de acord, foarte grosolană, a celor două legende.

Prefaţa vorbeşte de Priscian, cunoscut autorului —, care nu poate fi deci cel din lucrarea anterioară —, încă de mult şi adînc (*medullitus*). Nimic original nu se adauge însă la cuprinsul celor două izvoare decît ceia ce, cu privire la încoronarea prin înlăturarea Polonilor, e luat din cronica ungaro-polonă (7 şi urm.). De acolo înnainte însă se relevează aşezarea la Gran, — care tinde a fi în centrul povestirii —, a lui Sebastian, venit de la Martinsberg şi înlocuit un timp de Astric (11). Avem aici însă, la sfîrşit, şi seria minunilor lui Ştefan, după patruzeci de ani de la moartea lui.

[1] Christianorum hostes... Bysso pro censu possessionis eorum depredaturo.

www.dacoromanica.ro

VII. Iată însă că prin căderea Imperiului de Apus germanic monarhiile naţionale se ridică. Boemia ajunge de-odată o mare putere în cursul intereguului. Ea va avea în Cosma de Praga şi într'o serie de cronicari istoria ei *complectă*, culeasă din cîntece şi legende populare. Ungaria Arpadienilor, care, în acelaşi cerc al ducatelor sub-germanice ridicate la rangul de regat, i se opune, simte nevoia unei alcătuiri de concurenţă. Şi iată că apar două cronici de auto-lăudare, plus o nouă Viaţă de sfînt cuprinzînd un material legendar şi politic supus aceleiaşi tratări.

Avem întâiu Cronica «notarlului regelui Bela», Bela al III-lea după mulţi, încă şi acuma, al IV-lea (1235—70), după Marczali ca şi dupa Kaindl: şi eu am susţinut de repetite ori[1] această părere, prin argumente pe care voiu căuta să le expun pe larg şi să le complectez aice.

Întâiu, ca şi canonicul Florian, ultimul editor al cronicei, voiu încerca, de şi cu alt resultat, să fixez care e lumea ce se oglindeşte, în Ungaria şi afară de Ungaria, în această povestire.

În părţile răsăritene apar: cetatea Bihorului, a Orşovei, Zarandul (comitat) (52)[2], Geurinul (31), pădurea Sebeş («Zepus», 32), rîurile Tisa, Mureş, Someş; din Ardealul propriu-zis, nimic. În regiunile odată slave, castelele Novigrad (33), Boroslov («Purozlou», 32).

În Apus, Carintieni, Moravi (Moroanenses), alături de Slavi (Sclavi) şi Panoni, îi apar ca vechi locuitori în vremea năvălirii (45). Boemii, de al căror tribut în vremi mai noi se vorbeşte, sînt vechi vecini îndată după Attila (31, 57). Cumanii «cu capetele tunse» (cei pletoşi sînt Romînî) ajută pe ducele de Chiev: sînt cîni păgîni; Ruşii îi prind, şi o sută de capi cumani sînt daţi Ungurilor de prinţii ruşi (8, 10). Rutenii merg cu ducele Almus (53), dar ei au fost aflaţi în Panonia, unde încă mai dăinuesc[3]. Din Rusia cunoaşte Suzdalul (7). Galiţia, care dă lui Arpad 2.000 de săgetători şi 3.000 de ţerani (12), îi e bine cunoscută, cu cetatea şi ducele de Vladimir, de Lodomiria (9, 11). La Sud,

[1] *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, 75; *Ist. Romînilor din Ardeal*, I, p. 20.

[2] Un *episcop* Turda, la acela care individualisează numele localităţilor, c. 19.

[3] Quorum posteritas usque in hodiernum diem per diversa loca in Hungaria habitant (10).

www.dacoromanica.ro

în sfîrşit, el ştie că Dunărea merge de la Ratisbona în *Grecia*, (38), la *Niger Pontus*, Marea Neagră (1), şi că în adîncul Peninsulei este o Macedonie «de la Dunăre la *Nigrum Mare*». *Bisenii*, Pecenegii apar aici numai în calitate de coloni, apărînd pe rege (57).

Nu e nimic în această geografie, ţinîndu-se samă de faptul că e istorică, nepotrivit în epoca lui Bela al IV-lea.

Intenţia autorului, — care a cetit Alexandria (1 şi 8) şi Niebelungenlied, face din Buda veche însuşi burgul lui Etzel, *Ecilburgu* (1 şi 47) şi citează «cronici anale», despre a căror valoare unii şi-au făcut mari ilusii, căutînd a le şi osebi din contextul izvoarelor mai nouă [1], precum şi popularele *Gesta Romanorum* ale «istoriografului» (1)—, e de a face să se vadă valoarea neamului său, venit, prin Almus, de la Attila (8): acest rege însuşi cată a fi reabilitat; el reface şi vechile ruine romane [2]; modernii cari pradă nu-i se par superiori (1) [3]. Ungurii vechi, spune el, au vărsat mult singe, în adevăr, dar fără aceasta n'ar fi lăsat «atîtea ţeri bune» [4].

Informaţia şi-o va trage în cea mai mare parte însă din cîntece populare, vădit asiatice, ca legenda mamei lui Almus, fecundată de un vultur, din sînul căreia iese «regii glorioşi» (3), aşa de asemenea cu o fetei de emir Malcatùn, în istoria Osmanilor. Pe alături se interpretează în legende create ad hoc numele de localităţi, totdeauna explicate, ca pentru muntele Turzol (18), cetatea Turda (v. mai sus), locul Loborcy (15). Expunerea lui amestecă pentru întăiaşi dată cu vechea descălecare a lui Attila cea nouă, a celor şapte căpetenii din stepă, pe care în curînd o vor străbate Dominicanii căutători ai Ungurilor asiatici, cari, aceştia, citînd istoria Ungurilor păgîni, se gîndesc la izvoarele din veacul al XIII-lea de care e vorba aici [5]. Rolul regelui sfînt ar fi fost de sigur abia atins dacă lucrarea

[1] Pentru o dată: „sicut în annalibus continetur cronicis" (7) Citează pe „cutare filosof" (8).

[2] Omnia antiqua opera que ibi invenit (1); cf. şi c. 9. Se dă şi titlul de „flagellum Dei" (20).

[3] Nume ungureşti: zerelmes (17), adolmas (16), muncas (12) se citează.

[4] Hungari tunc temporis ita gaudebant de effusione humani sanguinis sicut sanguisuge, et, nisi ita fecissent, tot bonas terras posteris suis non dimisissent (44).

[5] Ricard, *De Hungaria Magna*.

www.dacoromanica.ro

s'ar fi continuat, şi vom vedea că această continuare a existat poate. E o totală *răsturnare de valori* şi schimbare de concepţie.

Venim la partea care ne priveşte şi a cării analisă va arăta prin argumente nouă data redactării bizarului izvor.

În Panonia, unde e chemat Almus, se află «Slavi, *Bulgari et Blachi* şi păstorii Romanilor *(pastores Romanorum)*, pentru că după moartea lui Attila regele Romanii ziceau că pămîntul Panoniei este păşune *(pascua)*, de oare ce turmele lor în ţara Panoniei se păşteau, şi pe dreptate se zicea ţara Panoniei *păşunile Romanilor (pascua Romanorum)*; şi acum Romanii» — se adaugă în batjocură — «se hrănesc din bunurile Ungariei» (9). Şi, aiurea, la capitolul 11, după ce se înşiră rîurile *Panoniei, care se întinde şi dincoace de Tisa*, căci *se pomenesc Mureşul, Crişul, Timişul* (Morosus, Crisius, Temus), se repetă că, după moartea lui Attila, principii romani *(romani principes)* ieau ţara Panoniei *până la Dunăre, unde şi-au pus păstorii», ubi collocavissent pastores suos)*. Şi, încă din capitolul 1, se afirmă că Attila, la sosirea în Panonia, a căpătat provincia, *«izgonind pe Romani (fugatis Romanis)*. Întors în Panonia după o expediţie în Grecia, Arpad vede fugind pe «toţi Romanii cari locuiesc ţara Panoniei» (46), şi de la Vesprin mai departe; un rîu se chiamă aşa pentru că de frică Romanii l-au trecut înnot (48).

În ce priveşte păşunile şi păstorii de aici, e evident împrumutul din Cronica ungaro-polonă. Stăpînirea Romanilor a putut fi luată din tradiţie, aplicîndu-se sau la Romani de rasă sau la cei de imitaţie, ai lui Carol-cel-Mare.

Romînii însă, zişi *Blachi*, şi nu, cum li se zice în ungureşte, *Olahi* (la Unguri se află şi forma Ulahi; v. Simon de Keza), puşi alături de Bulgari, aceasta ne trimete la vremurile lui Ioniţă Vlahul, domn peste Bulgari şi pretendent la coroana bizantină. Şi numele de «Blachi» s'a răspîndit numai pe această vreme, după scrisul grecesc, prin cancelaria pontificală; el trece în toate cronicile italiene ale timpului ca şi în toate cele francese. Cronica de la Pressburg nu ştie la 1068 decît de «cetatea Bulgarilor» luată de regele Solomon şi reluată de «aceiaşi Bulgari şi Greci», de năvălirea lui Solomon la 1072 în «regatul bulgăresc (*bulgarense regnum*). S'ar putea chiar ca, pe o vreme cînd

www.dacoromanica.ro

Papa, influențat și de *Gesta Romanorum* și de trezirea în Italia lui a amintirilor romane, vorbia lui Ioniță de predecesorii lui romani, aceasta să fi determinat și pe Anonim a vorbi de dominația romană în Panonia.

Între Slavii, Șcheii cari i se supun lui Almus, ca urmaș al lui Attila, este *Salan* (12), duce «tytulensis» (20), care (de și numele său e luat de la Salankemen, Piatra lui Salan) *nu poate fi altul decît Sviatopluc Moravul.* Pe de altă parte, ca strămoș, *proavus*, al lui Salan în momentul morții chiar a lui Attila, care domnia «până la hotarele Bulgarilor», e arătat un mare «duce al Bulgariei» (*magnus dux Bulgarie*), Keanus, care așează aici «Slavi și Bulgari», domnind peste «țara dintre Tisa și Dunăre, până la hotarul Rutenilor și Polonilor» [1]. Este aici o ipotesă genealogică a descendenței din vre-un hagan *avar?* Numele s'ar deriva cu greu din al acestuia. În alt loc, Slavii lui Salan dau explicația că zisul Kean «a venit din Bulgaria, cu ajutorul și sfatul Împăratului Grecilor» [2].

Se afirmă că Slavii din Panonia nu sînt omogeni, ci i-a adus Kean din Bulgaria lui, până la hotarele ruseşti [3].

Salan e atacat în cetatea sa Borsoa (din: Orșova), care e distrusă. Se dă de «o țară foarte fertilă și având din bielșug toate animalele» și pești, între rîurile Tisa și Bodrog. Deci aceiași stăpînire se întindea și dincoace de rîul Tisa. Bulgarul Salan rîde «bulgărește» (*more bulgarico*) și amenință că va răspunde la provocare «cu ajutorul Grecilor și Bulgarilor». Conform cu cîntecul popular, Arpad cere pășune, apă de Dunăre și iarbă, dînd, în loc, doisprezece cai albi, douăsprezece cămile, doisprezece copii cumani, douăsprezece fete rusoaice și douăsprezece caftane (14). Salan primește condițiile (20) [4].

Totuși — după ce se isprăvise cu vecinul Menumorout —, Salan e atacat din nou pentru a i se lua țara, de lîngă apa Topolcei (*Toplucea*) (31) și «stagnum Botna» (Balta), de lîngă cetatea Surul (*Nigrum castrum*) «în limba lor» [5]. De și cedează

[1] „Inter Thisciam et Danubium..., usque ad confinium Ruthenorum et Polonorum (11).“ Pentru acest hotar, c. 18.

[2] „De Bulgaria egressus, auxilio et consilio Imperatoris Grecorum.“ Și „Sclavi de terra Bulgarie conducti fuerunt ad confinia Ruthenorum“ (12).

[3] Sclavi de terra Bulgarie conducti fuerunt ad confinia Ruthenorum (12).

[4] Cf. 30: Sclavi habitatores terre, qui primo erant Salani ducis.

[5] Nominaverunt Sclavi secundum idioma suum (36).

www.dacoromanica.ro

şi acum, Salan e atacat «cu ajutorul Grecilor şi Bulgarilor» : el iese din «Tetel» (Titel) şi dă lupta. Ducele, învins, fuge la Belgrad, care e intitulat «Alba Bulgarie» ; Tisa li pare alor săi un rîu mic ; în panică, mulţi se îneacă, până la «porturile Grecilor». Titel, Salankemen, Bodrog sînt luate. «Ducele Bulgarilor» — cel grecesc din Belgrad şi Branicevo — vine în sprijin cu «Grecii lui», dintre cari mulţi fug. Se merge, înlăturînd şi armele şi conrupţia, până la poarta lui Vasile *(porta Wasil)*, şi Serbia rasciană *(terra Racy)*, pentru ca apoi să se ieа Spalato, Croaţia, Bosnia, înnaintînd şi până la poarta de aur a Constantinopolei. Cel puţin aşa e în legendă, pe care scriitorul o răspinge. Această legendă nu face alta decît să lege lupta contra lui Sviatopluc cu întinderea până la Belgrad în Balcani, în cursul veacului a XII-lea (39, 41, 53).

În aceleaşi părţi de Sud, *Glad* (Vlad ?), al cărui nume, neexplicabil, e numai după cîntecul popular, stăpîneşte de la Mureş până la acel castel «Horom», *Haram*, în jurul căruia s'au dat atîtea lupte cu Comnenii, amintite astfel, în *alt capitol al cuceririi*.

Ţara sa este de la Mureş la Orşova (Urscia). El însuşi vine din acel Vidin care e pomenit în luptele din secolul al XII-lea (*a Bundyn castro egressus*) şi e ajutat de Cumani, *cari tocmai vor da Bulgarilor, la sfîrşitul veacului al XIII-lea, de aici, de la Vidin, dinastia Terterizilor, cu nume cumanic.*

Numele chenezilor pare á trăi în «Kenesna», pe unde se trece Tisa ; se ajunge la rîul Begheu *(Beguey)*, al cărui nume e redat aşa cum trăieşte încă în gura poporului nostru. La Timiş Glad e sprijinit de ajutorul Cumanilor şi Bulgarilor şi *Blacilor*, la care se adaugă propriile forţe de pedeştri şi călări [1]. «Bulgarii» au trei chenezi *(kenezi)*, Cumanii sînt supt duci sau Voevozi. La «hotarele Bulgarilor», Glad se ascunde în Keve, după care, supunîndu-se, trece la Orşova (Ursova) (44). E vorba, evident, în lupta cu Glad, de un Voevodat romîn, cu chenezatele sale, care se păstrează aici în Banat mai bine ca oriunde.

În urmărirea succesului, doi şefi trec la Branicevo şi cetatea «Scaradusy», în lumea «cetăţenilor bulgari şi macedoneni», până la «poarta lui Vasile», citată, şi ţara Rasciei, cu cetatea Cleopa-

[1] Cum magno exercitu equitum et peditum, adiutorio Comanorum et Bulgarorum atque Blacorum.

www.dacoromanica.ro

tra, ba până la «castelul regelui Filip», Filipopole (44—5), — exagerări de legendă.

Un *Ohtum* va urmă lui Glad, dar despre el va fi vorba în analisa Vieții Sf. Gerard. Deocamdată se spune numai că acest Ohtum va fi ucis supt Ștefan-cel-Sfînt de Sunad fiul lui «Dobrica», nepotul regelui, în castelul său la Murăș (11, 44).

Aici ne întoarcem la lupfele cu șeful «morav» de pe Crișuri, de la Bihor, Menumorout, urmașul, cu mai multe femei — cum va fi arătat și Ohtum —, al unui duce Morout, al cărui nume înseamnă Morarul.

Menumorout e ducele Bihorului (byhorensis), un duce cu „inimă bulgărească", dar atîrnînd tot de „Împăratul constantinopolitan". A moștenit pe Morout, care avea „pămîntul între Tisa, pădurea Igfou, care e spre Ardeal, de la Murăș la Someș" [1]. Are porturi la Tisa și castelul Sătmar *(Zotmar)* (20—1). Crișul e întreg al lui, ca și Nirul, cu un munte „Cervinus", în legătură probabil cu cerbii cari hrănesc în părțile Orăzii oastea Sfîntului Ladislas. Ducele, atacat, se sperie, închizîndu-se chiar în cetatea Bihorului; Ungurii ajung la o Cetate-Albă („Bellerad"). Alta neagră e constatată documentar la sfîrșitul secolului al XI-lea. Menumorout e, în sfîrșit, cu toți ai săi, acolo, în Bihor. El va oferi pe fata lui, cu țara ca zestre, lui Zoltan. Nunta se și face (51). Voevodul însuși ar vrea să meargă în *Grecia* (28).

Adăugim că la războiu ieau parte — să fie o interpolație? — și Secui, veniți din vremea lui Attila (*qui primi erant populi Athile regis*).

Avînd Sălagiul (Zyloc), Menumorout domnia până la porțile Mezeșului *(mezesinae)*, unde Arpad pune întăiul hotar. Cucerirea va fi dusă mai departe de Tuhutum fiul lui Horca.

Acesta află de „bunătatea țerii de peste păduri" (*bonitatem terre ultrasilvane*) și că acolo „ține domnia" (*dominium tenebat*) un stăpînitor deosebit, căruia legenda-i dă numele lui Gylas cel din izvorul bizantin: numele de Gyula, ortografiat *Gelou*. Și anonimul adauge că era *Romîn (Gelou quidam Blacus)*. Aici sînt rîuri iuți, mine de aur și de sare. Dar locuitorii, Vlahi (*Blasii*) și Șchei, înarmați cu arce și săgeți, erau „cei mai pă-

[1] Terra que est inter Thiciam et silvam Igfou, que iacet ad Erdevalu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomues. — Menumorout s'ar fi zis așa „eo quod plures habebat amicas". Aici ar fi fost „Cozar", Cazari.

www.dacoromanica.ro

cătoşi oameni din toată lumea", incapabili de-a resista necontenitelor atacuri ale Pecenegilor (aici: Picenates, ca în izvoarele latine, despre cruciate) şi Cumanilor. Nici şeful lor n'are calităţi militare [1].

Se dă deci lupta cu «Gelou, dux Blacorum» său «Gelou dux ultrasilvanus», care cearcă a se împotrivi călare la „porţile mezeşene" apoi la rîul Almaş. E silit a fugi într'o cetate pe Someş (Zomus), dar e prins lîngă rîul Căpuşului (Capus) şi ucis. Printr'o învoială iscălită la „Esculeu", ai lui se supun. Din neamul biruitorilor se nasc apoi alt Gylas sau Gelou („minor Gyla"), iar fiii acestuia, Bivio (sau Bua) şi Bucua, vrînd să rămîie păgîni, — ceia ce înseamnă necatolici, răsăriteni —, aduc atacul Sfîntului Ştefan şi luarea provinciei de acesta (24, v; cf. şi 6, 20).

În partea ce urmează se înseamnă, tot după legendă, vicisitudinile regatului până în zilele lui Ştefan, descriindu-se eroii şi glorificîndu-i prădăciunile în Apus. Se repetă precisarea hotarului până la „poarta lui Vasile" şi „ţara Rasciei". Se notează căsătoria lui Toxun (Taksony) cu o femeie originară *„de terra Comanorum"*. Şi se dă altă formă ştirii din *Vita minor* despre pribegii din Bulgaria, „de terra Bular" şi de la „Biseni" (Thonuzaba, fiul lui Orcund [2]).

IX. Ce spuneau aceleaşi izvoare poetice şi legendare despre epoca lui Ştefan însuşi se vede din povestirea intercalată 'n viaţa Sf. Gerard, episcop de Cenad, izvor care, după liniştea, siguranţa şi claritatea stilului, apare ca scris mai tîrziu în secolul al XIII-lea. Ba chiar, cum se va vedea, felul de tratare al legendei ar face să se creadă că era şi o continuare a Anonimului.

Gerard, martir al reacţiunii păgîne de după Ştefan, apare în Viaţa cea Mare a regelui (13). E un Venetian [3], Gheorghe din botez, al cărui tată luase parte la întâia cruciată. El însuşi,

[1] Habitatores terre vlliores sunt totius mundi, quia essent Blasii et Sclavi, quia alia arma non haberent nisi arcum et sagittas, et dux eorum Gelou minus esset tenax et non haberet circa se bonos milites et auderent stare contra audaciam Hungarorum, quia a Comanis et Picenatis multas iniurias paterentur (25; cf. şi 24).

[2] De terra Bular nobilissimi domini cum magna multitudine Hismahelitarum.. De terra Bissenorum (57).

[3] Cf. Simon de Keza, II, 4.

www.dacoromanica.ro

călugăr, vrea să meargă în Orient. Legăturile cu Veneţia, datorite căsătoriei surorii lui Ştefan cu dogele Petru Orseolo, chemarea pe tron a lui Petru, fiul lor, şi hotărîrea lui Ştefan, *dictată lui, regele apostolic, de Scaunul apostolic însuşi*, de a face pe la el cale cruciatei [1], îl aduc a debarca la Zara. E adus peste Dunăre de influenţa episcopului de Pécs, Maur, şi a abatelui de Orade, Anastasiu, ambii dintre ucenicii lui Adalbert. Sfîntul rege-l vede şi-i făgăduieşte un episcopal la Mureş, dacă bate pe Ohtum, devenit aici Ahtum.

Acesta are castelul în „Morisena urbs" sau — se spune odată — Marosvár şi ţine ţara de la Criş pînă în „părţile ardelene, în Vidin (Budin) şi Severin" (Zeren). E botezat la Vidin şi, evident, păgîn, adecă ortodox [2]. Bogăţia-i arăta substratul românesc al puterii sale, cel cu şapte femei (una e sora contelui „Bach": 22; cf. poligamia lui Menumorout). În domnia sa („dominium" şi aici) sînt mulţi cai sălbateci, ca în stepă, dar sînt şi *păstorii* cari-i păzesc, păstorii cronicei ungaro-polone, ai Anonimului, din „pascua Romanorum". Aceşti păstori au „turme fără număr" *(pecora infinita)*, nu ca nişte abia veniţi, ci ca vechi locuitori ai ţerii. Ducele opreşte sarea regală ce trece pe Mureş, aceiaşi sare de care vorbesc şi cronicile france. Ca ortodox, cu „putere la Greci" *(accepit potestatem a Grecis)*, el face o mănăstire a Sf. Ioan în cetatea lui, cu călugări „greci".

Cu procedeul Anonimului de a da localităţilor eroi eponimi, apare acum ostaşul regal Chanadinus, care e dator a-şi plăti o greşală de moarte. Se răscumpără botezîndu-se şi luînd asupră-şi supunerea trufaşului Ahtum, spre a-i răpi ţara, un *regnum* —, căci e arătat ca superior regelui însuşi în putere.

Bătut întăiu, Chanadinus, ajuns la un loc neidentificabil, e încurajat de o visiune, determinată de Sf. Gheorghe, şi, într'un atac de noapte, ucide pe mîndrul duce, trimeţîndu-i capul ca trofeu la regele. Trimesul, Gyula însuşi, e gata a-şi atribui meritul, dar Chanadinus arată că şi-a păstrat ca dovadă limba

[1] Hunt şi Pazman fuseseră opriţi de la cruciată de Sf. Ştefan însuşi (Keza). — Pentru călătoria prin Bulgaria, Riant, în *Archives de l'Orient latin*, I, p. 43.

[2] Tîrgul de Simbătă în reacţiunea din secolul al XI-lea (Kéza, II, 4) pare a arăta bogomilism.

www.dacoromanica.ro

celui căzut (amănunt ca în poveştile noastre). Morisena devine deci „Urbs Chanadina", Csanád, Cenadul, cu biruitorul în calitate de conte ereditar. Pe locul luptei, cu călugări greci se face mănăstirea Sf. Gheorghe (10).

Cu călugări latini, şi de la Orade, Gerard vine la Cenad şi botează mulţimile (11). Oraşul devine un centru de cultură catolică; i se fac daruri de „cai, boi şi oi" (22). Viaţa lui e a unui Franciscan, cum, de altfel, şi înnainte lecuia lupii bolnavi şi creştea puii cerboaicelor, *ceia ce înseamnă, evident, tot secolul al XIII-lea.* Se îmbracă şi în cojoace (*hispidis arietum pellibus*) (14).

După moartea lui Ştefan, al cărui fiu Emeric ar fi fost ucenicul său, Gerard e pentru concetăţeanul său veneţian, Petru, iar, cînd acesta e răsturnat de Samuil Aba, care vine şi el la „Morisena", refusă a-l încorona în post. Îl afuriseşte în limba lui latină, neştiind ungureşte. Petru e restabilit, dar partidul păgîn — şi ortodox de sigur — chiamă pe prinţii pribegi din Polonia. Gerard e jertfit cu ceilalţi episcopi şi conţi creştini: la 1047, supt Andrei I-iu, care restituie creştinismul; corpul său e adus de la Pesta la „Morisena". Sf. Ladislau adauge la cinstirea lui.

* * *

Sensul acestor cronici şi povestiri în ce priveşte trecutul nostru e limpede.

1. Existenţa unor formaţiuni teritoriale anterioare năvălirii e sigură; şefii lor necunoscuţi capătă nume după localităţi, poate şi după cîntecul popular.

2. Hotarele acestor formaţiuni nu puteau fi arătate în epopeia maghiară. Ele au trebuit fixate deci *după starea de lucruri din vremea scriitorului sau scriitorilor:* Voevodatul ardelean, de-o parte, al Crişurilor de alta, al Banatului — *unde se înseamnă cnezii, şi de fapt aici erau şi cei mai mulţi, până în veacul al XIV-lea* —, al Bacicăi, cu Salankemen, cuprinzîndu-se în el şi amintirea regatului lui Sviatopluc.

Că aşa este arată şi «registrul Orăzii» (*Registrum de Varad*), pentru anii 1201-1235, publicat tot de Endlicher, II. Pe lîngă un mare număr de nume româneşti — şi Romînii nu erau supuşi jurisdicţiei castelanului —: Crăciun, Micu, Bogdan, Lodomir, Stan, Radu, Şerban, Zoboslav, Dan, Ioan (Hyvan), Miloş, Bucioc (Buchuk), Vîlcu, Theodor, Cotloba, Azaria, Iancu, pe lîngă lo-

www.dacoromanica.ro

calităţi ca satul Voda, satul Dîmbul (Dumbul), satul Bogat (Bogad), satul *Popi*, satul Chenez (Quenes), satul *Noozul*, satul *Velchea*, pe lîngă cetăţi ca Novigrad, pe lîngă menţiunea de *bani* şi *pristalzi* romîni, găsim un Voevod *(nomine Vaiauda;* p. 650). Ba chiar un Voevod de Doboka judecă prin omul său în părţile bihorene, şi acest drept i se recunoaşte.

3. Dacă nu supt numele lor de *Blaci* ori supt acela de *rustici*, Romînii apar aici prin înseşi ocupaţiile lor. Terminele de *ţară* şi *domnie* sînt caracteristice.

4. Bulgarii sînt luaţi din viaţa contemporană [1], întru cît nu e vorba, ca în Şcheii Braşovului=Bolgarszég, de echivalenţa Slav= Bulgar, iar Grecii din acea întindere supt Comneni care a adus ca şi prin părţile noastre Manuil să facă expediţia ştiută contra Ungurilor. *Şi această expediţie arată şi ea existenţa aici a unei populaţii aşezate şi acele organisaţii voevodale la care face alusie izvorul din al XIII-lea veac.*

XI. Simon de Keza, care, vorbind şi, în treacăt, de năvălirea Tatarilor (II, 4), e un om din a doua jumătate a veacului al XIII-lea, întrebuinţează, într'o expunere mult mai ordonată decît a Anonimului, un stil smăltat de cuvinte romanice apusene *(transpassare, crapulati, lucta, fatiga*, chiar *missitalius)*. El cunoaşte, ca şi autorul cronicii ungaro-polone, foarte bine Dalmaţia, Istria, Veneţia (Rialto), scriind şi *Vecchia Venezia* (4); vorbeşte şi despre Monte Cassino şi Terra di Lavoro ; locurile din Franţa, Besançon, Châlons, le arată exact, în luptele lui Attila ; ba chiar se dovedeşte versat în istoria cruciatelor spaniole (Spaniolii au a face de altfel cu Hunii *spani*), vorbind de ciocnirile cu «Miramammona, Soldanus Marroque» (Emir-al-Mumenin, Sultan al Marocului ; 3) pentru Sicilia. E deci după vremea cînd fiul lui Béla al III-lea a luat pe Constanţa de Aragon şi cruciaţii din Baleare s'au aşezat în Ungaria. Citează cuvinte germane şi osebeşte dialectele turingian şi saxon (1). Expunînd prădăciunile ungureşti în Balcani pănă la Adrianopol (Ydropolis), zidul Constantinopolei («prope murum») şi poarta de aur («porta erea» ; *sic*), după care se ascund rudele femeieşti ale Împăratului,

[1] Se vede astfel cît de îndreptăţit era bătrînul Şincai (I, p. 304) să scrie: „Nainte de a lua Tuhutum Ardealul, într'însul n'au fost Bulgari, fără numai Romîni şi puţini Slavi".

www.dacoromanica.ro

dispotine (II, 1), de-a lungul «Greciei şi Bulgariei», el arată şi cunoştinţa peninsulei [1]. În Asia ştie — şi după Regino — de o *Scicia*, pronunţată romanic, de o Georgie, pronunţată greceşte *(Ioriani)*, de o «Tarsia» şi, o Mingrelie *(Mangalia)*, de Covaresmul turcesc şi de «Corasmini» (1), de Cair şi Alexandria. A auzit în vremea călătoriei Dominicanilor, ca Ricard, spre «Ungaria Mare» [2], de urmaşii din Persia ai lui Nemrod, cari samănă cu Ungurii (1). Arătînd calea invasiei, el înseamnă adevărat „regatele Besilor, Cumanilor Albi, Chievul (Kyo), rîul Hung", „Alpii Rutenilor". Acasă a stat de vorbă cu Secuii şi repetă proverbe de-ale lor (1).

În opera lui promite a se îndrepta după cronici scrise, *libri cronicorum* (II, 1), şi a recurs la cele germane. Pomeneşte „Cronica Veterorum" (?) despre „Veneţii troieni" (4). Discută, sau, mai bine, crede a discuta, scriind după cererea regelui Ladislau, care ar fi al treilea (1196-1205), dar l-am crede — şi din causa menţiunii Secuilor, în cea mai mare parte colonisaţi de către Cavalerii Teutoni — mult mai curînd, al IV-lea (1235-70), cu Orosiu (ceteşte Iordanes, *după* Orosiu), cu Flavius Iosephus, cu Isidor şi cu Godefrid de Viterbo, pe care l-a cunoscut în adevăr. Dar se potriveşte legendelor despre Attila ca şi predecesorii săi, în toate (3).

E, am zice, un patriot maghiar. Critică pe acei cari relevează numai ce e rău la Unguri, fără a spune faptele bune ale lor, *Hungarorum felices*, aşa încît trezesc ura contra lor (*odium manifestum*). Apoi vechii Unguri erau viteji, nu ca Romînii, cari fug „romano more". Erau „democraţi", cu *vox Dei et popull ungarici*, fără deosebire de clase (2). În luptele lui Attila cu Krimhilda, duşmanii sufăr o catastrofă (II, 4). La Alba Regală Cesarul german îşi ascunde înfrîngerea, dar cere iertare. În luptele lui Rudolf de Habsburg cu Boemul Ottokar, regele Ungariei decide, al Romanilor stînd de se uită (*stabat inspiciendo qui fiebant*) (II, 5). Înnainte de dînsul regele Andrei e ales de *toţi* creştinii şef de cruciată (II, 4).

Venim acuma la pasagiile relative la Romîni sau care pot fi aduse la dînşii.

[1] Suzdalul rus, 1; Crimeia, *ibid.*

[2] V. Seffen, *Die ungarische Dominikanerprovinz von ihrer Gründung*, 1221, *bis zur Tatarenverwüstung* (1241-2), Zürich 1913.

www.dacoromanica.ro

Cînd Hunii vin în Panonia, Longobardul Mucrin, „tetrarhul" — luat din domeniul fabulei —, cere ajutor de la *Romani*, în numele cărora stăpînià [1], Romanii stîrnesc apoi pe Germanul (Alamanum) Teodoric, *Ditricus*, Dietrich von Bern al cîntecului Niebelungilor. Tulln, care se pomeneşte în legătură cu lupta următoare, e o „cetate a *Latinilor*", *civitas Latinorum*. E conştiinţa unui substrat roman de care cîntecele întrebuinţate, cel germanic în special, care cunoaşte pe ducele *Ramunc*, în legătură cu această conştiinţă, nu erau nici ele străine.

Dar şi Vlahi *(Vlahi, Blacki)* sînt aici, alături de „Slavi, Greci, Germani şi Messiani", oameni din Mesia. Supt Attila ei sînt *„păstorii şi colonii"* lui, pe cari-i lasă în Panonia cînd pleacă spre Italia-de-Sud [2]. Turme *(armenta)* se capătă, împreună cu robii, cînd Ungurii de mai tărziu, luînd Panonia, pradă „Bulgaria" (II, 1). Aceşti „Sclavi, Greci, Teutonici, Messiani et Vlahi advene"—acest termin de „străini", veniţi, se aplică *tuturora*—, după ce au îndeplinit servicii de rînd pe lîngă Attila, ocupă cu dînsul Panonia [3]. Aiurea *Messianii* sînt alături cu Boemii (II, 1). Peste *„Bulgari* şi Messiani" — pomenirea Bulgarilor e un semn al vremii — domină Sviatopluc, „fiul lui Morot" (Moravul). Ungurii, învingîndu-l, ajung stăpîni pe supuşii lui de mai multe neamuri, a căror listă *complectă* e dată mai sus [4]. Cînd Secuii, Hunii după el, află de venirea Ungurilor „a doua oară" şi-i ajută a ocupa Ţinutul panonic, ei nu rămîn în şes, ci trec în munţi, „la Blachi" şi, aşezaţi aici, „întrebuinţează şi literele lor", — ceia ce ar însemna ortodoxia şi literele chirilice, posibile în acest timp [5]. Citarea unui proverb secuiesc arată ce bine cunoaşte cronicarul acest colţ de lume.

Ardealul e pentru dînsul ţara lui „Iula", Gyula, care ţinea aici locul lui Gelou (II, 1). Sfîntul Ştefan îl ia de acolo din

[1] Ex parte enim Romanorum in predictis patriis imperabat (1).

[2] Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Panonia (4).

[3] Remanentibus in eadam qui, vivente Ethele, populari servicio sibi serviebant (1).

[4] Et sic Pannonie populis qui superius sunt notati inceperunt dominari (1).

[5] Non tamen in plano Pannonie, sed cum Blachis in montibus ad confinium sortem habuerunt, et, Blackis commixti, litteris ipsorum uti pertinentur (1).

www.dacoromanica.ro

„Septem Castra“ (dincolo *Ertevelu*), cu soția și doi fii, cu toate că-i era unchiu, și face unirea Ardealului cu Panonia (*adiuncto Septem Castra Pannonie*), de care vorbia și Anonimul. Urmează lupta cu Kean, dacele Bulgarilor și Șcheilor (*Bulgarorum duce et Sclavorum*); prada lui se aduce la Maica Domnului din Alba-Regală; la *această* dată nu mai poate fi vorba de un hagan avar (II, 1).

Nu se iea din cîntecul popular nimic mai mult. Și totuși, cunoscînd sau ba pe Anonim, Simon de Keza avea știință despre vechea legenda epică întreagă, pe care deci o înlătură. Nimic despre vre-o ciocnire a lui Ștefan — tratat pe scurt, în treacăt, căci istoria națională nu se mai învîrte în jurul persoanei și faptei lui — cu Besii cari apar între Cumanii Albi și cei Negri — aceștia pe locurile noastre, cînd se arată drumul năvălirii maghiare (!). Numai *supt regele Ladislau* lupta are loc cu ei în Ardeal, lîngă muntele *Kyrioleis*, care cu greu s'ar putea identifica [1]. De altfel, Besii apar alături cu Boemii, Polonii, Grecii Armenii, (*sic*; e vorba în adevăr de ei?), cînd, la urmă, se înșiră neamurile ce participă la colonisare.

În sfîrșit Cumanii — aceștia *negri*, firește, — se văd lîngă „Ruthenia“ (Rusia Roșie), cu „țara“ lor, cînd se urmărește rătăcirea celor trei prinți fugari după moartea lui Ștefan. Lămurindu-se ce sînt *udvornicii* de veche origine slavă, se specifică întreținerea lor numai din „rodul animalelor și pradă“ (*fructu animalium et preda sola*).

Luarea, de Ștefan al V-lea, a Vidinului, supuind pe „domnul Bulgarilor“ care sfăpînia acolo, e ultimul fapt (II, 4) care ne privește din expunerea lui Simon de Keza.

Vom cerceta altă dată cronicile alcătuite supt dinastia, orientată cu totul altfel, a Angevinilor.

N. Iorga

---

[1] In Septem Castris, in monte qui Kyrioleis dicitur, Bessi, Hungaris infestissimi, spoliata Hungaria fugientes, coniunguntur et per eundem Ladislaum regem ac Hungaros taliter superantur, ut nec unus ex ipsis fertur remansisse (II, 4).

www.dacoromanica.ro

Mormîntul Doamnei Despina

În 1905, cînd întreprinse marea sa călătorie prin țară pentru studiul monumentelor noastre istorice și culegerea inscripțiilor aflătoare în ele, d. Iorga descoperi printre pietrele mormîntale de la Curtea-de-Argeș (aruncate pe urma restaurării bisericii episcopale de acolo afară și rămase pînă astăzi încă tot afară de adăpost), una pe care ceti următoarea inscripție (textul în slavonește): „A răposat roaba lui Dumnezeu Doamna monahia Platonida. Și s'a săvîrșit la Sibiiu, în anul 7062 (=1544), luna Ianuar 30 de zile. Și după doi ani a adus-o prea-sfințitul Mitropolit Anania." (Cf. N. Iorga, *Inscripții din Bisericile Romăniei*, vol. I, București 1905, p. 151.)

Din împrejurarea că această monahie Platonida fusese, înnainte de călugărie, o Doamnă; că rămășițele ei pămînteşti fură aduse de la Sibiiu de însuși Mitropolitul țerii și înmormîntate la Argeș, în strălucita fundație bisericească a lui Neagoe-Vodă, unde, după drept și datină, nu puteau găsi lăcaș de veci decît membrii familiei ctitorului; că între mormintele ctitoricești de aici — afară de acel al lui Teodosie-Vodă, mort, se știe, de ciumă, la Constantinopol — lipsește tocmai al Doamnei Despina; că îndelungata și amărîta sa văduvie, aceasta și-a petrecut-o, cum atestă mărturiile istorice ale vremii, mai mult în Transilvania, în deosebi la Sibiiu, — d. Iorga a emis părerea că Platonida din epitaful de la Argeș nu poate fi decît pioasa soție a lui Neagoe-Vodă, Despina Doamna, întrată, înnainte de moarte, în cinuul călugăresc.

O știre contimporană peste care am dat, întîmplător, săptămînile trecute, vine să confirme în totul părerea d-lui Iorga. Știrea aceasta se găsește în Cronologia lui Mihail Siegler (*Michaelis Sigleri Chronologiae rerum hungaricarum, transsylvanicarum et vicinarum regionum libri duo*), scoasă la iveală de autor după 1563 (data ultimelor evenimente înregistrate) și înnainte de 1572 (data scrisorii dedicatorii către principele Transilvaniei Ștefan Báthory) și editată, după exemplarul însuși al lui Siegler, la 1735, în Pressburg, de Mihail Bél, în „*Adparatus ad historiam Hungariae*". Iată acea știre (p. 74): „1554. Nobilis ac magnae integritatis matrona Despina, relicta Bassarabi Voi-

www.dacoromanica.ro

vodae quondam Transalpinensis, peste correpta, Cibinii moritur".

Mai poate fi vre-o îndoială acum că „doamna" monahia Platonida, decedată în 1554, Ianuar 30, la Sibiiu, e Despina, văduva lui Neagoe-Vodă, aşa cum a afirmat d. Iorga cu cincisprezece ani în urmă? Cel ce a însemnat moartea ei de ciumă, în cetatea săsească de la foasta graniţă a Transilvaniei, este doar un contemporan şi un Sibiian. Căci, terminîndu-şi studiile la Wittenberg în 1556, Mihail Siegler, întors în patrie, fu numit mai întâiu director şcolar la Braşov (1557), apoi, la 1563, notar provincial în Sibiiu. De aici trecu, la 1573, preot în Şura-Mare (Gross-Scheuren). El muri la 1585, ca decan (protopop), demnitate în care ajunsese la 1576. Cronologia şi-a redactat-o aşa dar în timpul cît ocupă funcţiunea de notar (syndicus) în Sibiiu: 1563—1573. De aci însemnătatea ştirilor pe care ni le dă cu privire la evenimentele petrecute în interval.

Molima ciumei căreia-i căzu jertfă Despina Doamna fu una din cele mai cumplite din cîte s'au arătat în trecut asupra pămîntului acestuia. În Transilvania venise din Moldova, unde făcuse atîtea victime, încît Alexandru Lăpuşneanu trebui să roage pe Ardeleni (Bistriţeni) să nu pună piedecă oamenilor lor a veni în ţara sa, căci altfel vor rămînea pămînturile lor nelucrate, din causa mulţimii supuşilor săi morţi de teribilul flagel (cf. Iorga, *Documente Hurmuzaki*, XI, p. 491). La Braşov a făcut însemnate ravagii. Meritosul cronicar contemporan, organistul Hieronim Ostermayer, dă cifra de 5.000 de morţi (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, IV, p. 515). Tot aşa suplementul cronicei lui Iosif Teutsch (*ibid.*, p. 404). Iar la Sibiiu, unde fusese adusă de la Braşov, ciuma făcu, relatează Siegler (*l. c.*), peste 3.200 de victime. Aceasta la o populaţie care, de sigur, pe atunci, într'un loc ca şi în altul, nu putea fi mai mare de trei, patru ori pe atîta.

Boala a bîntuit la Sibiiu, ca în toată Transilvania de alminteri, peste doi ani de zile, cu o furie care umplu de groază pînă'ntr'atîta pe oameni, încît, spune un alt cronicar contemporan sas, Matei Milles (*Siebenbürgischer Würg-Engel*, Hermannstadt 1670, p. 54), lumea devenise *turbată* de frica morţii. Nici chiar părinţii nu-şi mai vedeau de copii, cari periau, ca şi orfanii, parte de neîngrijire, parte de foame... Această groază a şi fost, foarte probabil, causa pentru care rămăşiţile pămînteşti ale

www.dacoromanica.ro

Doamnei Despina n'au putut fi ridicate şi duse la Argeş îndată după moarte, ci, cum arată inscripţiunea, numai doi ani în urmă. Căci altă piedecă nu vedem. În ţară domnia doar, din Februar 1554, Pătraşcu-Vodă cel Bun, care n'a putut fi pricina întîrzierii îndeplinirii actului de pietate al Mitropolitului Anania.

Doamna Despina a fost înmormîntată, cum nici nu se putea altfel, înlăuntrul bisericii, lîngă lăcaşurile de veci ale soţului şi copiilor pe cari avuse durerea de a-i vedea, rînd pe rînd, pe toţi, coborîţi în pămînt înnaintea ei. La 1850, cînd Alexandru Odobescu studia în faţa locului monumentele şi antichităţile de la Argeş, mormîntul soţiei lui Neagoe-Vodă Basarab era încă la locul său, acolo adecă unde fusese săpat cu trei sute de ani în urmă. Învăţatul arheolog, în descrierea ce făcu atunci minunatei biserici de la Argeş, descriere publicată însă numai la 1915 (în *Convorbiri Literare*), dă şi traducerea pietrei de mormînt pe care, după aproape o jumătate de secol, avea s'o regăsească d. Iorga printre pietrele rămase netrebnice pe urma restaurării.

Căci, cu ocasia lucrărilor de restaurare de la biserica mănăstirii Argeşului (începute la 1875 şi terminate la 1885), lucrări făcute, cum constatăm şi de rîndul acesta, fără prea multă grijă şi nu cu suficientă înţelegere pentru rămăşiţile trecutului, piatra mormîntală a monahiei Platonida a fost scoasă şi aruncată afară, considerată fiind, de sigur, ca *intrusă* printre mormintele unde se găsia. Din ignoranţă şi lipsă de pietate a fost alungată aşa dar din lăcaşul său de veşnică odihnă tocmai aceia care, după Neagoe-Vodă, a arătat mai mult interes şi a făcut mai mare jertfă pentru înnălţarea sfîntului altar de la Argeş, lipsindu-se, cum spune tradiţia, pănă şi de podoabele sale de preţ, pentru ca lucrul să fie isprăvit.

Pentru onoarea noastră, impietatea aceasta trebuieşte reparată, printr'un act asemenea celuia ce, după propunerea d-lui Iorga, mult regretatul Sp. C. Haret a dispus să se facă pietrei de mormînt a Doamnei Oltea, mama lui Ştefan-cel-Mare, care, găsită şi ea în curtea bisericii de la foasta mănăstire a Pobratei — nu însă de mîni nepioase, ci de vitregia vremurilor trecute —, a fost dusă şi aşezată, cu cuvenita cinste, înlăuntrul sfîntului lăcaş, alăturea de mormintele domneşti, lîngă care se cade a fi păstrată posterităţii. La fel, piatra de mormînt a Doamnei Des-

www.dacoromanica.ro

pina trebuieşte aşezată în biserica de la Curtea-de-Argeş, lîngă groapniţele lui Neagoe-Vodă şi ale fiilor săi, ca ale căror rămăşiţe de mult pămîntul a împreunat pe acelea al nobilei şi pioasei mame şi soţii —, Despina Doamna.

Cluj, 1-iu Decembre 1920. **Alex. Lăpădatu**

Istoria ţerii prin cei mici

(Comunicaţie la Academia Romînă.)

Istoria ţerii, cea oficială, cea solemnă, pe care o voiesc, o cer, o revăd, adesea şi o schimbă, o aprobă pentru folosul faimei lor Domnii întăiu, puternicii de supt cîrmuirea lor pe urmă, începe cu însemnări de pomelnice, trece apoi la analele de caracter religios, în cel mai pur spirit biblic, pentru ca, îmbrăcîndu-se în veşmîntul retoric al biografilor Împăraţi bizantini, să ajungă la memoriile din întăia jumătate a veacului al XVIII-lea, De aici înnainte se trece întăiu, pentru a doua jumătate, în atmosfera luptelor de partid, iar, mai ales în secolul al XVIII-lea, la istoriografia oficială, pe care o dorise Brîncoveanu şi pe care mai de aproape o va condiţiona şi conduce un Nicolae Mavrocordat. Pănă ce vechiul regim nu-şi mai spune povestea în pagini de literatură cît de modestă, şi, cu Dimitrie Cantemir, ca şi cu Ardelenii din acelaşi veac, spiritul Apusului ajunge a determina condiţiile în care se face povestea Domniilor şi a împrejurărilor ţerii.

Ni lipseşte însă, alături de această istorie scrisă de chiar cei mari, foarte adese ori pentru cei mari, o alta, de care popoarele occidentale n'au fost lipsite: istoria, care nu e compusă, ci numai înseilată, notată incidental şi sporadic, de cei modeşti şi puţin cărturari une ori, cari nu se gîndesc nici la un patron, nici la un public, ci pun pe hîrtie ce ştiu, din simplul impuls instinctiv de a nu lăsa ca faptele să se piardă ori din nevoia de a face şi pe alţii, necunoscuţi, marturi ai suferinţilor, isprăvilor şi întîmplătoarelor bucurii ale lor.

E istoria ţerii prin cei mici.

I.

Une ori ea se strecoară în sholii pe margenea, pe dosul vre unui document. Dar mult mai adesea o găsim în chiar corpul zapiselor sau al cărţilor domneşti, unde, fără să fie numai decît

www.dacoromanica.ro

nevoie de faptul istoric, el e pus în legătură cu elementele de drept sau, chiar dacă pomenirea lui e necesară, felul cum e redat faptul poartă pecetea „popularității" acelui care ajunge a vorbi de dînsul. O smerită mentalitate de diac interpretează astfel (precum atiția alții ar fi în stare s'o facă) împrejurarea istorică amestecată în contextul însuși al actului.

În vremea lui Ștefan-cel-Mare chiar, întîlnim astfel de casuri. Pentru epoca mai veche n'avem, ca document de înțelegere a evenimentelor din partea poporului, nimic decît supra numele dat cîte unui Domn. Astfel acela de „cel Bun" atribuit lui Alexandru consolidatorul, supranume pe care l-am găsit întâiu într'un act al lui Iancu-Vodă Sasul. Legenda întemeieri Moldovei de vînătorul Dragoș e o simplă interpretare a stemei și a numelui țerii după o datină pe care oamenii Renașterii o observă în toate țerile pentru a da un frumos început fabulos narațiunii lor despre patria și neamul cărora li aparțin.

Cîntece populare sau legende neferecate în vers au dat lui Neculce atîtea capitole legendare despre Ștefan: arcașii de la Putna, apărarea cetății Neamțului, Daniil sihastrul de la Voroneț, Purice Aprodul prefăcut în Movilă fiindcă a fost de ajutor Domnului căzut ca să încalece din nou, Purcel din părțile Vasluiului, care striga tare neavînd boi să puie la plug, aratul Dumbrăvii Roșii cu prinșii poloni. Acestea le spune mulțimea, care a cules une ori viersul vechiului cîntăreț. În actele însești ale lui Ștefan, ici și colo însă o mînă de diac fără pretenții a țesut după spusa părților în judecată sau după chiar știința lui un fir nou în istoria Moldovei.

Astfel documentul din 15 Octombre 1488, prin care cu prilejul unei danii de moșie se înseamnă „cînd s'a făcut pace la Ciorsăcești, în cîmpul Perilor, între Ștefan și Ilie", fiii lui Alexandru-cel-Bun [1]. Ciorsăcești [2] apar încă din 1392, cînd Roman-Vodă dăinuește acest sat pe Siretiu, împreună cu Vladimirești și București, în același Ținut, „viteazului", *cavalerului* Ioanăș [3]. E vorba, evident, de pacea pe care Ilie o anunță la 1-iu Septembre 1435 lui Vladislav, regele Poloniei, ocroti-

[1] *Uricariul*, XVI, p. 291; XXV, p. 4; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, I, p. 356.

[2] Cf. Ciorsacii din Suceava; *Uricariul*, XVIII, p. 296.

[3] *Arhiva istorică*, I, pp. 18-9.

www.dacoromanica.ro

torul său, pacea de împărţire a veniturilor Moldovei [1], şi pe care Ştefan, din partea lui, o pomenia la 27 August precedent. Ea ar fi venit după lupta de la Podraga, care s'a dat de sigur la 4 August 1435, nu 1436, — o nouă luptă, puţin explicabilă, dîndu-se la Piereşti, în ziua de 8 Mart 1436 [2]. Dar pîrâul Podraga se varsă în Başău, şi e cu totul departe de Ciorsăceşti, satul lui Ciorsac.

Printr'o notiţă dintr'o carte de la Neamţ se cunoaşte şi sfîrşitul tragic al lui Ştefan. Ea glăsuieşte aşa: „În anul 6955, luna Iulie în 13 zile, s'a tăiat capul lui Ştefan Voevod, Domnul ţerii Moldovei, fiul lui Alexandru Voevod, de către Roman Voevod, fiul lui Ilie Voevod, şi a fost îngropat la mănăstirea Neamţ în aceiaşi lună Iulie, în 16 zile [3]." Penibilă dramă, politică şi de familie, care nu-şi află părechea în istoria Moldovei! Scriitorul o înseamnă obiectiv, rece, ca în epoca de „tipism" cînd scrie.

Nimica nu se leagă în documente de luptele lui Ştefan însuşi, la Orbic, ajuns mai tărziu în stăpînirea mănăstirii Bisericani [4], la Podul înnalt sau „cel pod înnalt" [5], la „Lunca Mare la Siretiu" [6].

Biruinţa moldovenească de la Cozmin e povestită, scurt, şi pe un manuscris de la mănăstirea Nemţului, înnoită de Ştefan ca mulţămire. Ea arată cum Albert a a pornit „cu silă mare şi puşti la Suceava, „şi n'a putut lua cetatea şi s'a întors în zădar", fiind „bătut" pe cale de Ştefan acolo, la Cozmin, în ziua de 26 Octombre 1496 [7].

Cu veacul al XVI-lea însemnările se înmulţesc. Pe un manuscript, cutare contemporan înseamnă uciderea boierilor munteni de Mihnea-Vodă [8]. Fuga pe la mănăstirea Bistriţa a lui Petru Rareş e cunoscută prin felul duios cum o spune un diac

[1] V. *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 93-4.

[2] Bogdan, *Cronice inedite*, p. 36.

[3] Iaţimirschi, *Catalog* (rusește) p. 715 (= Melhisedec, în *Rev. pentru istorie, arheologie şi filologie*, III, p. 140). — Note despre sosirea lui Alexandru-Vodă, la „6921", şi despre pierderea Chiliei şi Cetăţii-Albe, Iaţimirschi, p. 631.

[4] *Uricariul*, XXIII, p. 341. Riul e pomenit (Orbic, Oarbic) în *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, (v. tablele).

[5] *Uricariul*, XVII, p. 377; XXIII, p. 391; XXIV, p. 451.

[6] Cf. *ibid.*, XVIII, pp. 318-9, 321-2, 337.

[7] Iaţimirschi, p. 632; Melhisedec, *l. c.*, p. 140.

[8] Liubomir Stoianovici, *Stari srpschi zapisi i năpisi*, I, p. 125.

www.dacoromanica.ro

într'un document al acestuia, şi altul, într'un act din 30 Maiu 1546, supt Ştefan, fiul lui Rareş, aminteşte vremea „cînd au venit Împăratul turcesc, şi cu Tatarii şi au prădat Turcii şi cu Tatarii şi s'au prădat neamul lor (al lui Sima şi Fetigan): până astăzi, sînt periţi în robie". Pe păretele bisericii din Popăuţi în dosul stranelor un călugăr notează data morţii lui Petru Rareş [1]. Ştersătura care suprimă la biserica din Tîrgu-Frumos, ca şi în manuscripte, numele lui Ilie, fiul acestuia, trecut la legea turcească, e o manifestaţie a sentimentului public în această vreme. Porecla lui Ştefan Lăcustă apare în două urice din Mart şi Maiu 1546 [2]. Tot aşa aceia de „Despot" a lui Iacob Heraclid ce şi-a zis Ion-Vodă, în 1587 [3].

Pentru Ţara-Românească mai avem faptul revoltei, supt Vlad Călugărul, a înnaintaşilor lui Hamza Turcul, cărora li se iea Aninoasa spre a se da pentru slujbe boierului Milco [4], al zestrei date de el fiicei, jupăneasa lui Staico Logofăt [5]. Tot prin astfel de ştiri răzleţe în urice cunoaştem lupta de la Fîntîna Ţiganului, pătania boierului Stroe [6]. Apoi tăiarea, tot de Radu Paisie, a lui Tudor, tatăl lui Radu Logofătul, lui Pîrvu pîrcălabul şi lui Vlad Comisul, amintită într'un act de la 24 Aprii 1545 al lui Mircea Ciobanul [7]. Pribegia lui Teodosie Banul Vâsan apare în actul prin care, la 1556, Ivan Marele-Medelnicer dobîndeşte părţi din moşiile aceluia, vîndute cu 9.000 de aspri, de fiica lui, Caplea, cînd el se afla peste hotar, în Ungaria [8]. Peirea „la Rîmnic", la mănăstirea Cetăţuii de-asupra Rîmnicului Vîlcii, a lui Radu de la Afumaţi e pomenită într'un act din 1569 al lui Alexandru-Vodă [9]; şi aiurea viteazul Domn a-

[1] Nu găsesc în *Studii şi doc.*, unde am tipărit-o, această notiţă. O ucidere de Greci supt el; *Uricariul*, XIV, p. 157. Un Grec ce paşte oile altora, *ibid.*, II, ed. a 2-a, pp. 256-7. V. şi *Uricariul*, XXIII, p. 20.

[2] „Ioan-Vodă ce s'au numit Despot"; *Uricariul*, XIV, p. 157; Hurmuzaki, XI, adaus, p. 901.

[3] *Uricariul*, II, ed. a 2-a, p. 256; XXIII, p. 10.

[4] Venelin, *Documente romîno-bulgare*, pp. 175-6: Hurmuzaki, VI, adaus, p. 889.

[5] Agură şi Miletici, pp. 362-3. Fiul Pîrvu; Hurmuzaki, XI, adaus, p. 895.

[6] *Arhiva istorică*, I[1], pp. 49, 69.

[7] *Revista istorică a Arhivelor*, no. 1242 (Episcopia Rîmnicului 52, 11).

[8] Venelin, pp. 67-8. „Ca să-şi facă scule de zestre"; Hurmuzaki, XI, adaus, p. 888.

[9] *Columna lui Traian*, 1870, p. 41.

www.dacoromanica.ro

pare supt numele de «cel perit la Rîmnic» [1], sau, simplu, «de la Rîmnic» [2]. Radu Bădica, de la începutul secolului, se întîmpină într'o întărire de moşii, Topana şi Neacşul, către mănăstirea Argeşului, printr'un act al lui Petru-Vodă, din 10 Maiu 1560, care spune că ele au fost «cumpărate de răposatul Basarab Voevod de la Bădica Voevod, însă mai înnainte, cînd a au fost Bădica boier, şi de la mumă-sa [3]». Numele lui Braga Voevod apare pe această cale, într'o notiţă de manuscris [4].

Pe acelaşi timp pribegia la Sibiiu a Stanciului Bengăi, legăturile cu un cojocar de acolo, etc., se văd într'un act al lui Alexandru-Vodă la 22 Iulie 1570, de unde se culege vestea unui cal furat mănăstirii Pobrata, cu gloabă de 2.000 de aspri, a unuia luat la Baia, cu gloabă de trei cai sau 1.200 de aspri, cu «prădăciunea» din partea Ungurilor [5]. Încă la 1575 se vorbia de satul Crucea «răpit (lui Stroe Buzescu cel vechiu) de Mihnea-Vodă în timpul pribegiei lui Stroe» [6]. Iar pribegia lui Radu Buzescu supt Mircea Ciobanul, care dă satul său, Crucea, lui Nan Păharnicul, răsare dintr'un aitul de la 5 Iulie 1575 [7]. Alexandru dăruieşte lui Florea Postelnicul pentru slujba «în ţară străină» satul Bezdina, confiscat pentru trădare de la Stanciul Bengăi [8]. Supt Petraşcu-cel-Bun, Radu Clucerul avea o datorie, de la Ocna-cea-mare; la moartea Domnului, Radu fuge în Ardeal. Mami Ceauşul de la Nicopol cere de la Mircea Ciobanul să plătească «oamenii» lui Radu şi să iea de la Harvat Stolnicul, care «la Ocnă n'au fost», 5.000 de aspri turceşti [9]. Printr'un act contemporan cunoaştem şi purtarea fraţilor Goleşti, Ivaşco şi Albul, în lupta de la Jilişte [10]. Alexandru-Vodă, recunoscător, acordă mănăstirii unde fusese astrucat Albu cinci aspri din

[1] *Revista istorică* citată, no. 2224 (Cozia, 24, 1), 8 Iunie 1575.
[2] Hurmuzaki, XI, adaus, p. 888.
[3] *Revista istorică citată*, I, 60 şi 114 (Episcopia Argeş, 13, 2). Cf. *Pretendenţi Domneşti*, în „Analele Academiei Romîne", XIX, adause.
[4] Iaţimirschi, p. 407.
[5] Venelin, pp. 182—4; *Columna lui Traian*, 1870, p. 17.
[6] *Columna lui Traian*, II, p. 90; *Foaia societăţii Romînismul*, p. 402.
[7] Odobescu, despre Căluiu, în *An. Ac. Rpm.*, vechea serie, p. 313.
[8] *Columna lui Traian*, 1870, p. 24.
[9] Hurmuzaki, XI, adaus, p. 896.
[10] *Arh. istorică*, I², pp. 39—40.

www.dacoromanica.ro

venitul vămii domneşti de la Rucăr, ca să se facă rugăciuni pentru sufletul celui căzut [1].

Pentru Moldova avem o ştire nouă, precisă, despre căderea lui Ioan-Vodă cel Cumplit în notiţa unui călugăr care spune în greceşte, fiind probabil el însuşi Grec, cum a venit «beglerbegul cu trei begi» şi a bătut pe Voevod, care avea, în cifră exactă, «32.000 de oameni». «Şi l-au rupt cu două cămile», «la 15 Iulie», luînd Scaunul Petru Şchiopul [2]. Dacă se pune 15 *Iunie*, avem, după data de 11 a luptei, aceia, cu cinci zile mai tîrzie, a execuţiei. Un act de la 1580 arată că după catastrofă unii ajutători ai Domnului ucis părăsiră Moldova, căci se spune că anume acte de proprietate au fost scoase din ţară de Grumezea ginerele lui Ionaşcu, «cînd au pribegit din ţară atunci cînd au pierit Ioan-Vodă». Prada Tatarilor e pomenită într'un act din 1576 [3].

Pe manuscripte se întîlnesc notiţe ca aceasta: «Cînd au venit păgînii Turci şi Tatarii, şi a fost ucis Ioan-Vodă şi toată oastea lui, şi a fost prădată ţara Moldovei, 7082» [4], sau ştirea despre Evanghelia răscumpărată de la «păgînii tatari» la 9 Mart 1575 [5].

Pe vremea lui Petru Şchiopul, un act din 7 April 1575 pomeneşte de dania unei vii la Cotnari Chiajnei, sora lui Bogdan Lăpuşneanul, luîndu-se de la Vasile Bălţatu, Logofăt, care, cu prilejul năvălirilor căzăceşti, «a fugit de la Domnia Mea, şi s'a închinat lotrului de Creţul, şi a ieşit din ţara Domniei Mele, şi nu i-a fost în destul cît rău a făcut cu Creţul, şi s'a pornit cu Ioan, fratele lui Creţul, şi a venit cu mulţi lotri cazaci, cînd Ioan se sculase împotriva Domniei Mele şi împotriva ţerii Domniei Mele, şi destul rău a făcut ţerii Domniei Mele. Dar Domnul Dumnezeu nu i-a lăsat să fie pe voia lor, ci i-am supus supt sabia Domniei Mele, şi însuşi Bălţatul a pierit cu acei lotri [6].» Complice al năvălitorului «hiclean» cu el, a fost şi Pilipovschie, «care s'au închinat acelui spurcat Creţului», şi i s'a luat satul

[1] *Arhiva istorică* 1, p. 67 (24 Ianuar 1575).
[2] *Studii şi doc.*, XXII, p. 86.
[3] Hurmuzaki, XI, adaus, p. 893.
[4] Iaţimirschi, p. 683.
[5] *Ibid.*, p. 365.
[6] *Uricariul*, XXIII, p. 18.
Andrei Postelnicul, care căpătă via, dăduse 6.000 de aspri Domniei în acele greutăţi; Hurmuzaki, XI, adaus, p. 893.

www.dacoromanica.ro

Bricicanii pentru a se da diacului Petriman Borilianul, probabil din Borolea Dorohoiului [1]. O notiță grecească pune la Novembre 1580 (ceteşte: 1579) sosirea[2] «ceauşului care a scos pe prea-cucernicul Domn Io Petru Voevod din Iaşi». În curînd el era silit să iea de la Gheorghe pîrcălabul de Hotin şase cai, în preţ de 16.000 de aspri, «care acei cai s'au dat la cinstita Poartă pentru treaba pămîntului [3]».

În acest timp dieci scriu în Ţara-Romînească lucruri interesante. La 1575 e vorba de o Dragomira care vinde moşia ei, Negreasca, «strigînd în mijlocul tîrgului din Buzău: cine vrea să cumpere această moşie ca să se scape capul fiului ei Staico de la nişte Sîrbi», — o dramă psihologică, unită cu un punct din vechile aşezăminte [4]. Pe un manuscript acum în Braşov se dă dată exactă a venirii lui Mihnea-Vodă, 20 April 1585 [5]. Tot supt Mihnea, fiul lui Alexandru, se răscolesc cele mai vechi amintiri istorice de nişte pîrîşi cari «se jăluiesc că au înnecat părinţii lor în apă cărţile lor cele vechi de moşie încă de mai nainte vreme, în zilele bătrînilor Domni cei ce au fost mai nainte de noi, pe cînd au venit mulţi Turci în Ţara-Românească [6]; — ceia ce arată că pe atunci nu era încă la îndemînă un letopiseţ muntean.

Cînd Petru Şchiopul fuge în Apus, la 1591, o samă de documente vorbesc despre acest sfîrşit de Domnie neobişnuit. Se spune la 1593 şi 1601 că actele lui Vartic Vornicul şi ale soţiei lui Nastasia «s'au prăpădit la ieşirea cu Petru-Vodă», «s'au prăpădit în vremea ce au fost ei în Ţara Nemţească, în spre Mu[n]caciu» [7]. Ionaşcu, fiul lui Lupu sau Luca Stroici, Logofătul Domnului moldovean, pretinde cîndva — pentru a se retracta pe urmă —, că, după un act de la Mitropolitul însuşi, «au fost lăsat Lupul Stroici mulţi bani în mînile lui, galbeni

[1] Hurmuzaki, XI, adaus, p. 902.

[2] *Studii şi doc.*, XXII, p. 87.

[3] Hurmuzaki, XI, p. 902 (1588). Patru cai=8.000 de aspri; *ibid.* (1589). În Muntenia o feregeà cu singer costa 7.000 (*ibid.*, acelaşi an). Un „hlavnic" se răscumpără cu „patru cai buni" (1604); *Uricariul*, XXV, pp. 290—1.

[4] *Revista istorică a Arhivelor*, no. 1497 (Buzău, 33, 4).

[5] *Studii şi doc.*, XIII, p. 67, no. 149.

[6] Hurmuzaki, XI, adaus, p. 900.

[7] *Ibid.*, p. 907; *Revista istorică a Arhivelor*, no. 1671 (Mitropolia Moldovei, 138, 2).

www.dacoromanica.ro

ungureşti şi alţi bani de argint, cînd s'a înstrăinat în ţara leşească» [1].

Cutare mărturii vorbesc de prădăciunile făcute în Moldova de oastea lui Mihai Viteazul. De Domnul erou se pomeneşte şi într'un act moldovenesc din 1603, care mai lămureşte că hîrtiile starostelui de Cernăuţi Vitolt şi ale fratelui, Logofătul Iuraşcu, s'au pierdut «în vreme cînd au trecut pe acolo Căzacii Zaporojăni cu Domnie Mè şi cu Canţeliar la Ţara-Muntiniască, cînd am bătut pe Mihail Voevod», — ce mîndră, dar zădarnică afirmaţie [2]! În alt ton e amintită pribegia la Hotin şi încunjurarea în această cetate la 1600: «În vremea oştirii lui Mihail Voevod supt cetatea Hotinului s'au prăpădit» (actele), «cînd şi însumi Domnia Mea, împreună cu boierii şi cu arhiereii am fost închis tot acolo în cetate, unde şi aceşti de mai sus numiţi boieri Bălşeşti» (Lupu şi fraţii Grigore şi Gheorghe pîrcălab de Orheiu, cu surorile Teodora şi Antimia, toţi fiii lui Cîrstea Vornicul, şi nepoata lor Tudosca, a lui Mătelaş Contea), «împreună cu noi încă au fost închişi în cetate, şi atuncea toate averile noastre s'au prăpădit, că le-au luat în pradă oştile lui, şi multe sfinte mănăstiri şi biserici le-au prădat şi le-au pustiit, precum şi pe mai sus numita nepoata lor Tudosca încă o au robit cătanele cele păgîne, şi pe alţi mulţi din boierii Domniei Mele, şi alte multe averi şi bucate li s'au prăpădit, împreună şi cu ispiscoacele, precum însumi Domnia Mea şi cu Sfatul nostru am văzut pagubele lor» [3]. O însemnare în acest sens se află şi pe manuscriptul grecesc al Universităţii din Iaşi, care cuprinde condica mănăstirii Tazlăul. Moartea lui Jeremia (29 Iunie 1606) şi succesia fratelui Simion, numai la 1-iu Iulie, le dă o notiţă grecească [4].

Luptele cu Movileştii ale lui Ştefan Tomşa au fost glorificate nu odată de acesta prin graiul diecilor de hrisoave. La 1623, ierarhii şi boierii Moldovei sînt puşi a declara cele ce urmează «pentru rîndul îndreptării şi pentru Domnia Domniei Sale, de cînd s'au milostivit atot îndurătorul şi întru tot milostivul Dumnezeu şi cinstitul Împărat de a miluit şi a dat Domniei Sale a

[1] *Uricariul*, XXIII, p. 146.
[2] Hurmuzaki, XI, Adaus, p. 907.
[3] *Uricariul*, IX, p. 433.
[4] *Studii şi doc.*, XXII, p. 87.

www.dacoromanica.ro

veni unde a fost dreaptă şi adevărată patrie, să fie Domn în partea creştinească, în ţara Moldovei. După aceia s'au sculat şi s'au rîdicat asupra Domniei acei pizmaşi şi neprieteni cu oaste şi cu războiu să vină asupra Domniei Sale cu multă răutate, şi l-au scos pe el din patria Domniei Sale, şi, ei făcînd multă răutate şi mai presus de toate vărsare de sînge, deci, văzînd Dumnezeu reaua şi necuvioasa faptă ce ei făceau, îndată fără de zăbavă i-a lovit îngerul Domnului, şi au dat Dumnezeu sprijin şi s'au întors cu a Domniei Sale putere şi biruinţă asupra pizmaşilor vrăjmaşi, şi i-a pus jos Dumnezeu împotriva biruinţei şi a cetei vrăjmaşilor şi toţi au fost ca o nimică, aruncaţi şi azvîrliţi fiind, şi i-a prăpădit Dumnezeu cu mînia sa şi cu iuţeala sa i-a stîns, şi au fost ca praful în faţa vîntului, şi a perit pomenirea lor cu sunet.» În a doua Domnie el află ţara «ca o turmă de oi rătăcitoare în pustiu, neavînd păstor, iar într'însa întrînd lupi hrăpitori, cari au topit şi au sfărîmat fără milă: în acest fel a fost şi această ţară creştină, fugiţi şi îndepărtaţi fiind prin toate părţile: unii din ei au fost fugari în Ţara Ungurească şi în Ţara Leşească, şi alţii în Ţara Muntenească, iar alţii împrăştiaţi şi îndepărtaţi cari încotro, pe unde au putut a se tăinui şi a se duce, din pricina unor asemenea zmei nesăţioşi şi veninoşi, fără căutarea cuiva. Deci în aceiaşi vreme Domnia Sa a trimes cărţile Domniei Sale pretutindenea, prin toate tîrgurile, pentru ca să răsune şi să dea de ştire la toţi locuitorii împrăştiaţi să se adune de pretutindenea şi să vină fiecare în a sa patrie şi ocină» [1]. La 15 April 1618, întărind daniile lui Ştefan-Vodă, urmaşul său Radu Mihnea pomeneşte de «prădăciunea Leşilor» care «sărăcise Moldova», despre satul Stănileşti la Hotin, pe care l-a fost pierdut Toader Murguleţ, ginerele lui Udrea Orbul, «în viclenie». E menţionat şi «Isac Balica Hatmanul», care «a pierdut în hiclenie satul Iubăneşti, cînd a venit cu sabie şi o mulţime de Leşi contra acestei ţeri şi a lui Ştefan-Vodă» [2]. Ştefan dăduse neamului Albotă ce-i luase Balica, supt Constantin Movilă, ca şi, pentru mănăstirea lui de la Burdujeni, Toader Movilă, unchiul Domnului [3]. Se notează şi starea 'n care

[1] *Uricariul*, VIII, pp. 354-5.
[2] *Ibid.*, XVIII, p. 285 şi urm.
[3] *Ibid.*, XXV, pp. 293-5.

www.dacoromanica.ro

Tomşa a găsit mănăstirea Sucevița, «cu totul săracită de la prădăciunea Leşilor», aşa încît i-a «întors» satul Stănileştii şi i-a dat şi o cupă de argint [1].

Încă de pe vremea lui Mihai Viteazul încep scrisorile, une ori şi de arhierei, de boieri mari, dar adesea de la simplii Vornici ai Cîmpulungului moldovenesc către Bistrița [2]. Două din ele interpretează legătura lui Ştefan Răzvan cu Sigismund Báthory ca o confundare a Moldovei cu «Crăia vecină». Un prins din oastea lui Mihai îşi plînge soarta lui şi cere ajutor. Diacul Păharnicului Barnovschi, de la Suceava, denunță ce rele au făcut «neşte Sîrbi ce'u fost la Mihaiu-Vodă mainte», nişte «cîni», cari, trecînd la Poloni, au plecat şi de la aceştia, tot prădînd până în munte, supt cuvînt că merg la Báthory, «la Jicmon» [3]. Pe vremea asediului lui Basta la Bistrița, Cîmpulungenii se bucurau că vecinii au scăpat de strînsoarea «celor vrăjmaşi Neamților» [4]. Tot pe atunci Vasile Tălmaciu, «dregătorul» Cîmpulungului, anunță trecerea pe acolo a unor «Gealalăi» tătari [5]. Iar Cîrstian Rotumpan, asigurînd că «cu mila lui Dumnedzău săntu oamenii sănătoşi şi neme de Romă[ni] nu boleşte» adăugia că «Voivodul nostru iaste sănătos, şi acmò vine în Scaun: peste trei-patru dzile veni-va la Scaunul dumisale» [6]. Şi din Ardeal chiar, din locuri mai depărtate, în legătură cu acele vremi aspre, sătenii din Suciul-de-Sus pomenesc de momentul cînd «țara peri şi pierdum tot» [7].

În luptele Movileştilor, Petre Diacul din Cîmpulung scrie, în Novembre 1612, că a văzut cu ochii lui pe „Armenii tăiaţi" cari se aduceau de la Cernăuți, pe negustorii răniți de la Suceava şi Siretiu, după ce o mie de Poloni întraseră noaptea în cel d'întâiu oraş, în calea spre Sniatyn, ucizînd lumea şi arzînd țîrgul, pe cînd alții din tabăra de la Cameniţa, Cazaci, furau dobitoacele: Vodă Tomşa are însă pază la Ştefăneşti — aceia pe care o

[1] *Ibid.*
[2] O carte de aici, supt Ieremia Movilă, Iaţimirschi, p. 154.
[3] Hurmuzaki, XV, p. 779.
[4] *Ibid.*, p. 785, no. 1614.
[5] *Ibid.*, p. 788, no. 1622.
[6] *Ibid.*, pp. 807-8, no. 1649.
[7] *Ibid.*, pp. 833-4, no. 1679.

www.dacoromanica.ro

pomeneşte călătorul veneţian Tommaso Alberti [1] — şi a „trimis la Tătari, să vie foarte tare [2].»

Patru ani mai târziu, tot el liniştia pe Bistriţeni că „oşte no sînto pre de către Suceavă [3], că Polonii au fugit, că Tomşa s'a întors" şi au fost în Iaşi la Scauno, şi[-i] să esă spre Ţara Leşească co Montea[ni] şi co Tătară[i]». Tînărul Alexandru-Vodă «a trecot Nestrul de ceae parte», oprindu-i-se steagul (?) la Cotnari. «Ce no pontem şte nice noi ce au făcuuto cu dăşei, că no ne-au venit noo Vornecŭ, să ştim bine; ce, când va venè, noi vom da ştere domnel[or] vostre, că va venè Gligor[e] la Sem-To[de]r [4]».

Acuma, în 1617, Turcii lui Schender-Paşa veniau spre Moldova. Din răzleţul său Cîmpulung, Lupu Mălaiu anunţă prietenilor din Ardeal că s'a dat veste, «s'au străgat cărţi», la Hotin cum că vor veni 80.000 de Poloni, 25.000 de Lituani, şi «căteva mii de Căzacii Neprului». Din partea lor, «Turcii fac podur[i] mereae pre Dunăre, pre trei locur[i]»; şi bietul om se îndoieşte de ce se mai adună în zare: «dece nu ştim cum va fi». «Iar, de rândul celor oşti de mai inte, i-au bătut Moldoveanii» [5]. Hatmanul ieşi însuşi la Nistru, unde se afla, la Hotin, din nou ocupat, se pare, de Poloni, un frate al lui Korecki, ginerele lui Ieremia Movilă, cu 8.000 de oameni, pe lîngă 7.000 de Cazaci ce stau la «Dorlo» pe aceiaşi graniţă [6].

După revolta lui Gaşpar Gratiani, diacul Petre revine scriind în răvaşe letopiseţul său: Alexandru Iliaş, noul Domn, «strînse oste şi cheamă toţe boiare la laşe, şe co Vlădica», cerîndu-li cîte 2.000 de galbeni preţ de răscumpărare pentru complicitate, «şe face Vodă obedze fără samă molte, şe no pote şte neme ci-i voia cu aceale obedze»: e vorba ca în aceste obezi să fie puşi boierii «cee ce au fost boereţe la Gaşpar-Vodă», pentru a fi trimeşi la Poartă. La Soroca sînt 2.000 de Tatari, iar Radu are lîngă el numai Turci şi Greci, «să fie de credenţe». Polonii s'ar găti la Cameniţa. Şi sărmanul se tînguieşte: «Sănto răotăţi

[1] Iorga, *Călători ambasadori, misionari*, p. 15.
[2] Hurmuzaki, XV, pp. 856-7, no. 1710
[3] *Ibid.*, p. 865, no. 1727.
[4] *Ibid.*, p. 866, no. 1729.
[5] *Ibid.*, p. 870, no. 1734.
[6] *Ibid.*, p. 871, no. 1735.

www.dacoromanica.ro

în țeară, de dabilă forte rea și fomente». De i-ar cruța Dumnezeu măcar pe vecini [1]! Vornicul Gavril asigără însă că, în Decembre, Tatarii au plecat spre «Mosco» [2].

Ionașco Rotompan, în 1621, asigură pe corespondenții săi că Alexandru-Vodă e «cu mila lui Dumnedzău sănătos și cu pace la Scaunul Mării Sale, și cu toată țara oștită depreună». Se auzia de apropriata venire a Sultanului Osman, «Împăratul», contra Polonilor, «oștiți» din partea lor; deocamdată încă numai Tatarii au prădat la hotarul dușmanilor [3]. Îndată însă Alexandru «iese la oaste» cu aceiași Bugeceni, la Țuțora, Polonii apropindu-se de Nistru, dar, «să știi dumieata, nice o menciună nu creade dumnieata, cî în țară n'a întrat», afară numai de «jac», «de-au făcut destulă rău [4]. În sfîrșit spre toamnă iată «Împăratul» sosit la Dunăre cu oști mari, Polonii fiind acum la Hotin, pe unde trec, cu prințul Vladislav, «feciorul lui Craiu» [5].

Domnia se schimbă. Ștefan Tomșa revine, și călugărașii de la Moldovița se bucură de întoarcerea acestui ctitor al Solcăi, acestui ocrotitor al mănăstirilor [6]. «Cu mila lui Dumnedzău s'au aședzat în Scaunul Mării Sale și au alinat toate răutățile... s'au potolit toate căte au fost, și iaste acum pace, cu mila lui Dumnedzău, din toate părțile [7]. La 1625 se pomenește «cînd au tălhuit mănăstirea Agapia, în zilele lui Alexandru-Vodă» (Iliaș; 1620-1) [8]. La 1628 ei se vor bucura, tot astfel, de venirea lui Miron Barnovschi, ziditorul Bîrnovei și al bisericii care-i poartă numele la Iași: «Cu mila lui Dumnedzău și cu nîrocul Măriei Sale Domnu nostru Barnovschi Voevodă, iaste pace bună, și s'au bucurat toți oameni de Mărie Sa, — că timpul încă mearge bine, și să arată biușug a hi» [9]. Și, cînd Barnovschi trebui să plece pentru a veni Alexandru Coconul, călugării de la Putna arată «c'au petricut foarte cu grije mare, căce c'au fost până

[1] *Ibid.*, p. 895, no. 1766.
[2] *Ibid.*, p. 896, no. 1768.
[3] *Ibid.*, pp. 897-8, no. 1771.
[4] *Ibid.*, p. 898, no. 1772.
[5] *Ibid.*, p. 915, no. 1789.
[6] Niște fete ale lui reclamau drepturi la Solca în 1638 (*Uricariul*, XXIII, pp. 141-2).
[7] *Ibid.*, p. 922, no. 1798.
[8] *Uricariul*, XXIII, pp. 89-90.
[9] Hurmuzaki, XV, p. 965, no. 1347.

www.dacoromanica.ro

acmù ţara fără Domn», prădînd Tatarii şi tălhari cari au lăsat Suceviţa «numai cu peatra»; alţi sînt la Cîrlibaba, şi mănăstirea stă cu frică mare. Vestindu-se de noua Domnie, se exprimă «nedeajde de spre milostivul Hristos şi pre prea-curata Maică, doare se va milostivi de va trimite de acmù ceva pace ţării; că aşea să făgăduiaşte» [1]. Îndată apoi se dă asigurarea că Tatarii aŭ plecat, dar nu fără a fi făcut pagubă mare [2].

În sfîrşit, pănă la Domnia lui Vasile Lupu, ne mai întîlnim cu Petre Diacul. La 1633, vara, el anunţă ieşirea altor Tatari, goniţi de Cazaci, aşa încît ţara se «aşează». «Voia lor li e să iasă înaitea lui Vodă, c'aŭ porcesŭ de la Părăţei, şe aŭ tremis bdere înainte de aŭ dat ştere ţerăi că vine vieista de la Părătol Barnoschi-Vodă» [3]. Se ştie prin ce catastrofă era să să se mîntuie această ilusie de Domnie.

În acest timp Ţara-Românească nu poate arăta astfel de răvaşe. Cîte un manuscript aduce însă ştiri preţioase. Astfel ms. 24 slavon al bibliotecii Academiei: «Să se ştie cănd au luat Domnie lu Alixandru Voivodŭ, fečorul Radului-Vodă, în luna lu Ohtovrie 5 zile, şi aŭ purcesu în 8 la Ţ[a]rigradu, şi au fostu văletul 7136 [28], şi aŭ venitu Alicsandru Vodă, fečorul lui Liaşu-Vodă, în luna lui Ghinarie 29 dni». Iar o notiţă reprodusă de Pessiacov [4] dă pentru anul 1633 o luptă, altfel necunoscută, a noului Domn Matei Basarab cu Turcii la Şchela Ciobanului. În legătură cu această Domnie e şi menţiunea, într'un act din 12 Decembre 1635, despre un *păcurar* al soţiei „Andocăi"; „Iar apoi jupăneasa Andocăi se-au dus den ţară după bărbatu-ş, în ţara Moldovei. Deci, deaca am înţeles Domniia Mea că aŭ eşit Andoca cu totul den ţară, am trimis de aŭ strănsu toate bucatele lui spre sama domnească [5]".

În Domnia lungă şi strălucită a lui Vasile-Vodă glasul celor

[1] *Ibid.*, pp. 969-70, no. 1857.

[2] *Ibid.*, p. 972, no. 1860.— O notiţă de manuscript arată ca 4 Maiu 1633 „tălgarii" au prădat la mănăstirea Neamţului „tot argintul cu toate podoabele besearicei". O carte furată o restituie „Catinaş Toma, şpan din Ţara Ungurească", la 7142 (Iaţimirschi, p. 660).

[3] Hurmuxaki, XV, p. 989, no. 1881.

[4] *Schiţe*, p. 54.

[5] Bibl. Ac. Rom., doc. 218/XXI. E interesant şi sfîrşitul: „Şi i-aŭ rumtu Domnia Mea den Divan să-i dea [unchiaşului] 2 oi pentru haine, pentru hrană şi pentru toată munca lui, şă să le pască făn în Crăciun."

www.dacoromanica.ro

mici tace aproape cu totul. Abia la început, în ele e vorba, într'o scrisoare a lui Drăgan, vameşul Cîmpulungului, de un conflict între Domn, care „aprinde aceale sate leşeşti", şi un Potocki, care strînge „vr'o patru mii de jolnir[i]", ca să se răsbune prădînd în ţară; o împăcare intervine, care nu împiedecă însă pe Tatari, la cari se va fi îndreptat Vasile, să prade în Polonia, pe aşa-numitul „Şleah Negru", pînă la Bialocerkow, „Biserica-Albă". Vodă e hotărît să-i împiedece cu sila, ceia ce nu mai cutezase nimeni pînă la el, şi pentru aceasta chiamă pe călăraşii satelor: „Deci amù să teame şi Vodă să nu între Tătarii şi la noi în ţară; ce au pus la vr'o patru mii de călăraşi pe margine" [1]. În anul următor apoi, cînd se găteşte expediţia turcească în Bugeac pentru a nimici cuibul de pradă al lui Cantemir, o scrisoare a Mitropolitului Varlaam o pomeneşte, ca şi concursul lui Vasile [2].

Biruinţa asupra lui Matei-Vodă în 1639 o anunţa astfel Gavril Cocrì, pîrcălabul de Cîmpulung. Scrisoarea domnească însăşi spune că „Măriia Sa Vodă aŭ bătut pe Măteiu-Vodă, şi s'au închis la Teleajin sus, iar Vodă al nostru iaste la Gheorghiţă cu oştile [3]"; 10.000 de Tatari se află şi ei la „Munteni". Drumul la Ismail, „Smil", pentru aducerea Sfintei Paraschive e vestit apoi, în 1640, de fostul Vornic cîmpulungean Drăgan [4]. Întorsul se face prin Galaţi, Vodă mergînd spre Suceava [5]. În 1642, cînd Turcii merg la Azov, „Hazap" (Azac, turceşte), un corespondent fixează ziua cînd s'a trecut Dunărea, două săptămîni după Paşti, „şi Vodă au trimăs dărăbani după Sămgiordzu într'o săptămănă, şi Vodă încă au mărs pănă [']n] Orheiu [6]", — încă o dovadă a însemnătăţii militare pe care o presintă această mare Domnie.

Poate în legătură cu prada Tatarilor şi Cazacilor din 1651 e plîngerea Ungarilor de la Humor că „au trimis milostivul Dumnădzău măniia Svinţiei Sale asupra ţărăi nostre de s'au

[1] *Ibid.*, p. 1017, no. 1823.
[2] *Ibid.*, pp. 1035-6, no. 1848.
[3] *Ibid.*, pp. 1057-8, no. 1981. Pentru întronarea lui Vasile, *ibid.*, p. 1060, no. 1985.
[4] *Ibid.*, pp. 1060-1, no. 1986.
[5] *Ibid.*, p. 1061, no. 1988.
[6] *Ibid.*, p. 1089, no. 2025. V. şi p. 1102, no. 2042.

www.dacoromanica.ro

pustiit oraşele şi satele şi mănăstiri", furîndu-li-se şi clopotele lor [1], apoi dorul de „păciuire" al ţerilor noastre într'o scrisoare a Cîmpulungenilor [2]. Se pare că în relaţie cu aceste prădăciuni e şi ştirea, tot de la Cîmpulung, că „Mărie Sa Domnu nostru au făcut pace bună cu Tătarăi şi au împăcat detutinderele cu tuţi Vizirii" [3]. Atunci, scrie un Grec, în Mart „s'a vîndut pînea 20 de dramuri la un ban" [4].

Îndată tulburările cu care se mîntuie Domnia lui Vasile-Vodă află pomenirea lor în documente mai întăiu. Pănă tărziu se arată că anume „drese şi ispisoace" „au perit de Căzaci cînd răscoalele" [5]. În 1654, la 23 Mart, un act de la urmaşul lui Vasile, Gheorghe Ştefan, vorbeşte mai pe larg de prada ce s'a făcut la Dragomirna: „Cînd a venit Timuş Hmilniţchi cu oastea lui de Cazaci Zaporojeni împreună cu Tatarii pănă la cetatea Sucevei, ca să aibă a lua pe Doamna lui Vasile Voevod. Deci atunci cînd Timuş Hmilniţchi cu Cazacii lui a venit la sfînta mănăstire ce s'a scris mai sus, Dragomirna, şi a fost şi a cuprins-o, şi a luat toată averea şi odăjdiile şi vecinii sfîntei mănăstiri şi argint şi aur şi mărgăritar de mult preţ, şi de la alţi oameni şi negustori, cari s'au prilejit a fi acolo la sfînta mănăstire, cum însuşi Domnia Mea am ştiut şi am văzut nevoia lor şi acele drese arătate şi scrise [6]."

În schimb, motivele şi mijloacele lui Gheorghe Ştefan sînt arătate astfel într'un act din 1-iu Iulie 1662 al lui Ştefan, fiul lui Vasile: „carile (Gheorghie Voevod Ştefan), fiind pus di răposatu tatăl meu Vasilie-Vodă Logofăt-Mari pi vremea aceia, i-au fost dat pi mînă pentru paza ţerii patruzeci mii de taleri, pentru ca să întîmpine cu acei bani la nevoi ţara şi la greutăţi ci a veni pe ţară. Iară Gheorghi Ştefan Voevod s'au ispitit cu acea somă de bani di au mers la gheneraru de Nemţi şi, cu mijloace multi de acolo, au lucrat di au scos şi pe tatăl mieu din Domnie,

[1] *Ibid.*, XV, p. 1188, no. 2225.
[2] *Ibid.*, p. 1176, no. 2193.
[3] *Ibid.*, p. 1183, no. 2217.
[4] *Studii şi doc.*, XXII, p. 87.
[5] *Uricariul*, I, p. 247 (1711, supt Dimitrie Cantemir). Cf. „cându răscoala", Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IV, 1.
[6] *Uricariul*, XXIII, p. 237.

www.dacoromanica.ro

puindu-se el Domn“ [1]. Poate atunci s'a făcut trecerea în „Țara Ungurească“ a rudei lui Gheorghe Ștefan, „Ceaurul de la Valea Seacă“ (Bacău) [2].

Cîteva scrisori către Brașoveni vorbesc despre expedițiile în Ardeal și Ungaria ale Munteniior la 1657-8, și avem tot misive boierești cu privire la campaniile următoare în Austria ca și în Polonia [3]; ele toate vin însă din lumea de sus, care scria și cronicile. Răvașele cîmpulungene încetează însă aproape cu totul, cu informația lor rustică, pînă pe la 1670. Odată numai, la 1664, Stolnicul Nacul, Vornic de Cîmpulung, întreabă cu privire la mișcările „feciorului Racoliei“ (Francisc Rákóczy) și la soția lui Grigore-Vodă Ghica, fugare, de frica Tatarilor, prin Ardeal [4].

Răscoala lui Hîncu, în 1671, apare într'un răvaș, din 29 Decembre, al aceluiași Nacul. „Țara-de-Jos“ se ridică împotriva Domnului, Duca-Vodă [5], care se închide „cu Turcul ce au fostu venit la bir“ în curtea din Iași. Se pregătește o solie de pîră la Poartă: „mazili și curteani și de la tîrguri tîrgoveți și de la toate mănăstirile căte doi călugări aleși“, ca în alte manifestații generale ale țerii, d. ex. supt Munteanul Leon-Vodă și la cererea făcută pentru întărirea lui Matei Basarab. „Și s'au strâns toată țara la Iaș; nu știu de acum ce să va mai aleage.“ Incercarea lui Tălmaciu Păharnicul de a-i împrăștia pe rebeli cu 300 de Cazaci plătiți nu izbutește față de îndîrjirea „Giosănilor“. „Și au scăpat Tălmaci numai însuș al treile.“ Cazacii s'au dus acasă, Doamna și Tălmaciu fug la Munteni.„ Oamenii să tem“, asigură Nacul, căruia i se pare că acestea sînt „lucruri reale“.

Cînd luptele cu Polonii încep, o notiță pe manuscript po-

[1] *Ibid.*, pp. 210-1. Pentru aceasta Ștefan cel nou îi ia moșiile și „blăni de sobol“, dînd Rădiana, la Trotuș, căpitanului Gheorghe, din slujba lui Vasile. — În vremea lui Gheorghe Ștefan moartea prin căderea de pe cal a lui Gligorașco, fiul Vistierului Iordachi Cantacuzino, la 1-iu Maiu 1655; Iațimirschi, *Catalog*, pp. 845-6. Pentru Domnița lui Vasile, Ruxanda, *Uricariul*, XXIII, pp. 260-1.

[2] *Ibid.*, XXV, p. 208. Pentru întoarcerea lui Vasile Hatmanul, fratele lui Gheorghe Ștefan, care-și reîea moșiile, v. *ibid.*, XIV, pp. 333-5 (1664).

[3] *Brașovul și Romînii; Studii și doc.*, IX.

[4] Hurmuzaki, XV, p. 1322, no. 2431.

[5] In loc de „drumu“ e a se ceti „Domnu“; Hurmuzaki, XV, p. 1343, no. 2461.

www.dacoromanica.ro

vesteşte ce a fost „cându aŭ venitŭ Leşii la Sučavă, când au bătutŭ Leaşii tabăra ča turčască la Hotin, în dzilele luĭ Stefanu Voevodŭ, snă Petreceico, când aŭ venitŭ *ves* (toţi) Hatmanii leşeşti ła ţară, şi au adusŭ pe Constantinŭ-Vodă la Sučava, să-lŭ pue Domnu în Ţara Muntenească", la 4 Novembre 1673 [1]. Cîmpulungenii raportează despre ciocnirile între Poloni şi Tatari supt Dumitraşco-Vodă Cantacuzino [2]. La 1680 se urmă, de şi în pace formală, „prada de spre pogani şi de spre Leşi, de Căzaci" [3]. Trei ani mai târziu, Hurghiş din Cîmpulung raporta că, după sosirea la Iaşi a „patru Turci de olac", „oştile s'au pornit adevărat pen Ţa[ra] Mun eniască fără greş" [4].

Cînd Polonii pătrunde în Moldova, la Cîmpulung se vede osebirea simpatiilor. Unii se bucură că „Măria Sa Casteleanul, Voivoda Cracovschi", a „fărmat" olatul Cameniţei, pe cînd Cazacii „au călcatu tot Crămul şi Bugiagul", luînd şi Tighinea. Petriceicu-Vodă se aşteaptă în Scaun, „cărţile" lui sosind „pre la toate târgurle şi pre la toate satele". Dacă o samă de Tătari se zic a merge în Maramureş, spre Baia-Mare, „avem nădejde pre milostivul Dumnezău să fie pre voea creştinilor, să să potegnească păgâne care ne-au călcat pre noi [5]." Vornicul lui Dumitraşco-Vodă fuge din Cîmpulung îndată după plecarea Domnului său însuşi; Polonii sînt la Ştefăneşti în avangardă, Sobieski adăstînd încă la Cameniţa [6]. Toderaşco Nacul, Dumitraşco, Vornicii, îşi exprimă, în Februar 1684, după ciocnirea Serdarului cu Tatarii şi Turcii — „şi cu mila lui Dumnezău şi a Măriei Sale lui Vodă şi a creştinilor", — speranţa că păgînii vor fi „dovediţi": „că oşti în tote dzile vin şi să strângu, şi Moscul încă avem nădejde că va hi cu noi, cu creştinii" [7]. Un rohmistru romîn, Gavrilaş, va sta alături de Vornicul cel nou, Gheorghe, care, în Mart, se arată nehotărît, căci Turcii se în tăriau în Cameniţa, Polonii, prea slabi, se retrăgeau la Cer-

[1] Iaţimirschi, p. 93 (ms. slavon 5 al Academiei). — Scrie diaconul Ursu „otŭ Arhanghelŭ", în Suceava.
[2] Hurmuzaki, XV, p. 1355, no. 2483.
[3] *Ibid.*, p. 1875, no. 2514.
[4] *Ibid.*, p. 1363, no. 2087.
[5] *Ibid.*, XV, p. 1389, no. 2548.
[6] *Ibid.*, pp. 1389-90, no. 2550.
[7] *Ibid.*, pp. 1390-1, no. 2554.

www.dacoromanica.ro

năuți și Dumitrașco se afla la Galați [1]. Toader Nacul fugia la Rodna, „de păgâni și de neprieteni“ [2]. Lupte se dădeau în vară lîngă mănăstirea Putna, trei steaguri de Poloni și Cazaci prinzînd pe Ciomîrtan, căpitanul lui Dumitrașco, „și alți trei borenași“, duși la Sobieski, și liberînd „pre călărașii ce-au fost mai proști“. La rîndul lor, Polonii sînt tăiați de 2.000 de Turci și Lipcani din Cameniță, și biruitorii pier într'o mișcare de revanșă: „numai ce'u scăpat“, se spune de Petre Hurghiș, „dentr'acele doa mii, șese oameni“. Înnaintea apariției a 3.000 de Poloni, venind pe ascuns, Vodă se închide la Țuțora, iar „covântul boierilor: cum se va clăti Vodă den Eși, toțe se-l lase“ [3]. Simpatiile creștine deci continuau în acest colț de țară.

Toader Armașul se plînge însă, în toamna lui 1685, că „țara nostră este plină de oști și de tâlhari, cât nu rămasă sat sau târgu sau mănăstire neprădată sau nâjecuită“: se aștepta și „lovirea temeiului războaielor“ [4]. Același om al lui Dumitrașco arată, ceva mai târziu, că „Leșii acumu iar prădară această săracă de țară dea la târgu de la Piiatră, în sus, de au lăsat numai pământul“: ei iernează la margine, prădînd [5]. Și în 1686 tînguirea lui urmează: „Fiind asupra ceștii sărace de țără mânie lui Dumnedzău, am rămas destul la lipsă, când noi nu știm de atâțea ai cea este plugul, dea răul păgânilor și a altor nevoi destule... N'avem de ce ne mai apuca, ce am început a ne vinde și hainele din spate: ce am trimis un tâmbar galbăn de adamașcă, cu blane de sobol, și o dulamă de șahmaran și nișta tepsii de plumbu ca să putem a ne cumpăra cevai pîne.“ [6] „Creștini și prietini“, Toader și colegul Gheorghiță Postelnicul dau știre la Bistrița despre mișcările Tatarilor și Polonilor, în același an 1686 [7]. Cînd Sobieski vine la Ștefănești, Toader, fugar la Dorna, vorbește de înnaintarea Cazacilor în Bugeac și în Crimeia, de primejdia pe Mare a Turcilor și-și vădește sufletul scriind: „Ce-i forte rău și'n țâra nostră, că tâlharii tot o strică“ [8].

[1] *Ibid.*, p. 1393, no. 2560.
[2] *Ibid.*, pp. 1395-6, no. 2566.
[3] *Ibid.*, pp. 1396-7, no. 2569.
[4] *Ibid.*, p. 1398, no. 2573.
[5] *Ibid.*, p. 1399, no. 2576.
[6] *Ibid.*, p. 1401, no. 2581.
[7] *Ibid.*, p. 1402, no. 2582; p. 1403, no. 2586.
[8] *Ibid.*, p. 1404, no. 2590.

www.dacoromanica.ro

Toader, Gheorghiță trec apoi la Iași, și sătenii din Cîmpulung vorbesc despre negustorii tatari scoși după cerere de Han din Moldova, despre un sol de la Șerban Cantacuzino, despre bejenirea Focșaniilor [1]. Trecerea lui Calga la Munteni și sosirea a patru Pași în Moldova o dă Sandu comornicul [2].

La 1687, în April, Alexandru Davidel sau Davidenco, rohmistru polon, își începe scrisorile din Cîmpulung, lămurind despre mișcările oștilor [3]. Cu scrisorile lui se amestecă și cîte ceva a lui Toader Nacul, prietenul Polonilor [4]. Se anunță și o întrare a Francesilor în războiul general: „deci să zecemu numai, pecum o hi mila puternicului Dumnezău așè va fi“ [5]. Și în 1688 vara el era acolo, avînd între alți tovarăși pe un Calmâș, care e Toader, tatăl lui Ioan-Vodă Callimachi [6]. Numai în Maiu 1689 se anunța de cellalt rohmistru, Gavrilaș, tot Romîn, că s'a făcut pacea cu Domnul, acum Constantin Cantemir; Davidel plecase în solie la Hanul [7]. Și rohmistrul Constantin Turculeț, care iscălește pe zidul Suceviței, era pe aproape, la Cernăuți, și, în August, Davidel se întorsese acum [8]. Din vară locul fu luat însă de rohmistrul polon Andrei Dobrowski [9], care în răvașele lui întrebuințează litere latine; el avea pe lîngă sine pe stegarul Vasile Isăcescul [10]. În 1691 îi ține locul Nicolae Roguszki [11]. În Februar 1692 vestea de la Dobrowski spune că s'a răspins un atac al „Domnului de la țara Moldove“, care trimesese de-ai lui și 1000 de Tatari, rupînd o strajă, dar oprindu-se în alta [12]. Îndată după aceia namesnicii Gheorghe și Iliaș Abăza, „tovarăși“, înlocuiesc pe rohmistrul rechemat ca și ceilalți [13]. Dar și Dobrowski și Roguszki reapar, pe cînd colo-

[1] *Ibid.*, pp. 1404-5, no. 2591.
[2] *Ibid.*, p. 1405, no. 2592.
[3] *Ibid.*, p. 1407 și urm.
[4] *Ibid.*, p. 1409, no. 2601.
[5] *Ibid.*, p. 1410, no. 2606.
[6] *Ibid.*, p. 1413, no. 2612.
[7] *Ibid.*, p. 1418, no. 2620.
[8] *Ibid.*, pp. 1420-1.
[9] *Ibid.*, p. 1431 și urm.
[10] *Ibid.*, p. 1442, no. 2687.
[11] *Ibid.*, p. 1438 și urm.
[12] *Ibid.*, p. 1447, no. 2689.
[13] *Ibid.*, p. 1447, no. 2691.

www.dacoromanica.ro

nelul de Harstall era „comendat" la Suceava: stegarul afirma prin Iunie 1692 că „Domnul țării Moldovei au făcut pace cu domnii noștrii, să să înble drumurile, și noi unul la altul, să nu mai fie scârbă între noi" [1].

Namesnicii romîni au devenit în 1693 acum vornici, de și un Romîn, Postolache Chigheciu, e stegar la Cîmpulung supt Dobrowski. Ei își rîd de Poloni: „Nu știu ce-or putè face, iar pre semne mă tem că n'or strica nemică Pașii, ce că iai s'au deprinsu a lua vacele din Moldova, că nu să bat cu nimia, ce eu și întorcu. Deci mă tem să nu facă și acmù acea vitejie, plătească-le Dumnedzău după faptul lor" [2]. La urmă știrile din Cîmpulung le dă săteanul Vasile Hurgheș [3]. Totuși până la urmă, în 1699, Polonii avură aici un șef de oaste, Mihalea Stopczanski, namesnic [4].

Domnul el însuși, într'un act din 4 Mart 1686, arată către «boieri și slujitori și toți cui să cade a ști» că, «fiindu acmù răscoale» și oprit fiind mersul de «neguțitori și într'o parte și într'alta», a numit pentru cercetări o comisie, din arhierei și boierii Gavriliță Costachi Vel Vornic de Țara-de-Jos, Dediul Păharnicul, Velișco Costin Hatmanul, Vistierul Gheorghiță, Stolnicul Gavril Brăiescul, Ștefan Cerchez, etc. [5].

Suferințile Moldovei din acest timp au rămas îndelung în amintirea poporului. Pe la jumătatea veacului al XVIII-lea se vorbia de vremea lui «Cantemir-Vodă, cînd umbla Leșii pin țară» [6].

În acest timp notițele «celor mici» sînt mult mai rare în Țara-Românească: nunta fetei Brîncoveanului cu Radu Iliaș, mazilia Brîncoveanului însuși, sosirea lui Ștefan-Vodă Cantacuzino [7].

Scrisorile «politice» din Cîmpulung încetează. Alte scrisori de acest fel tac odată cu durerea țerii. Cînd Nicolae Mavrocordat răsare ca Domn fanariot, Grecii lui îl urmăresc pe dînsul, și pe fratele Ioan-Vodă, în toate vicisitudinile carierei lor [8]. Și

[1] *Ibid.*, p. 1451.
[2] *Ibid.*, p. 1454, no. 2707.
[3] V. și *ibid.*, p. 1457, no. 2714 și p. 1462, no. 2728.
[4] *Ibid.*, p. 1471, no. 2773.
[5] Inedit, fără arătare de origine.
[6] *Uricariul*, XXV, p. 153.
[7] *Studii și doc.*, XXII, p. 88.
[8] *Ibid.*,

www.dacoromanica.ro

o însemnare slavonă arată cînd a intrat Nicolae-Vodă în Iaşi [1].

Cînd turburările zguduie iarăşi Moldova supt Dimitrie Cantemir, vechiul glas se aude însă iarăşi [2]. Mai mare răsunet are însă năvălirea «catanelor» supt Mihai Racoviţă şi luptele lui Vodă cu ei. De mai multe ori procesele celor cu moşiile confiscate pentru trădare aduc înnainte tulburile împrejurări de atunci: într'un memoriu recent [3] am adus unele dintr'însele, privitoare la Nicolae Şoldan. În documentul pentru sora sa Maria, Mihai Racoviţă acusă pe Stolnicul Vasile Ceaurul, care, «plăcîndu-i a-şi face nume tîlhăresc», fuge în Ardeal, se închină la «gheneralul de Braşău», se face «grof», «cît şi pămîntul ţerii noastre l-au închinat Nemţilor pănă într'apa Siretiului şi cuibul său ş'au pus în mănăstirea Caşinului», înnaintînd apoi pănă la mănăstirea Neamţului cu «podgheazurile» lui, care prind pe Turci şi-i duc la Braşov, «ca să-şi mărească cinstea lui». Domnul însuşi întră la «prepus» de înţelcgere, de şi sora, văduva Stolnicului Costandachi, fusese şi ea dusă roabă acolo. Urmează povestea loviturii lui «Franţăj (François)» căpitanul de la Neamţ, lupta lui Vodă, cu fratele Dumitraşco şi Darie Donici, sosirea Tatarilor, moartea căpitanului, spargerea cetăţii Neamţului, prada tătărească, ce «nu se va putè uita în veci». Ceaurul rămîne la Caşin şi Mira, prădînd pănă la Prut; şi aceste ziduri sînt deci dărîmate. Această pagină de istorie se mîntuie cu confiscarea averii «grofului», dator şi cu desetina stupiior din Bacău [4].

În cuvinte de sălbatecă ură scrie, în numele Domnului, un diac

[1] Iaţimirschi, *o. c.*, p. 839.

[2] Pentru Stănileşti, v. *Uricariul*, VII, pp. 308—9. Pentru Antioh-Vodă, *ibid.*, XXIII, pp. 267—8. Pentru domniţa Aniţa, *ibid.*, XVII. p. 44 şi urm. Pentru fraţii Constantin, Dimitrie, Ioniţă, fii ai Doamnei Catrina, *ibid.*, XXIII, pp. 276—7. „Beizadea Cantemir" *ibid.*, XXI, p. 218. Pentru urmaşi *ibid.*, XXIII, p. 281. Constantin Comisul, 1732, *ibid.*, p. 275.

[3] V. în acest nr, mai departe, p. 62 şi urm.

[4] *Uricariul*, IX, p. 155 şi urm. Se dă şi lista lucrurilor luate de Ceaurul soţiei, această Marie, încă din 1711: mărgăritare, scule de aur, blăni de sobol şi urs, antereie şi cămăşi de mătasă, benişe, cuţite, furculiţe, linguri, betele, cai (după pach. XXII al documentelor Academiei, *ibid.*, XI, p. 219; cf. *ibid.* 270, 210—9). Maria fusese lăsată „goală şi desculţă la vreme de iarnă"; *ibid.*, XIV, p. 332. — Pentru Doamna Ana a lui Mihai-Vodă, care dă Ţigani lui Dediul Codreanul, pomenind pe maică-sa, Ruxanda Spătăreasa, *ibid.*, XXIII, pp. 278—9. Pentru fiica Ruxanda, soţia lui Grigore Costachi Comisul, 1743, *ibid.*, pp. 279—80. Şi în 1754. *ibid.*, p. 377.

www.dacoromanica.ro

pe o carte dăruită de acesta la Iaşi: «Amŭ cupărat-o de la Tătari cântu au prădatu Tătărăi ţara din fapta unui beţivu blăstămatu de un ficior a unui Dumitraşco Logofetŭ dinŭ neamulŭ Ceaurescu, anume Vasilie, ce au fostu şi Stolnicŭ, care pradă şi robie ce au făcut de cându-i Moldova păn acmŭ nu au fostu: trebue a-i dzice toţi: fiiulŭ pierdzării; ce oricare preut arŭ căuta sfânta leturghie pre ačastă sfântă carte, să aibă a-lŭ blăstăma la toate liturghiile, să n'aibă parte cu Hristos, ce cu Iuda şi cu tricletul Arie şi cu toţi cei lepădaţi de Hristos» [1].

În legătură cu neamul racoviţesc, la Dorna muntenii scriau aşa, la 1749, 5 Ianuar: «Să ştie de când au venitŭ ficiorulŭ lui Mihai-Vodă Domnŭ în ţara Moldova, şi au datŭ Dorŭna la goruştina cinci pungi de bani; care n'au datŭ de cându e Dorŭna» [2].

În acelaşi timp la Brîncoveni un călugăr zgîrie pe părete cînd i-au scos Nemţii lui Pivoda din chilii [3]. Cîtva timp după aceasta cutremurul cel mare de la 1738 e descris plastic astfel, pe un monument: «Să să ştie de cându au fost cutremur mari ş'au căzdut trula Golăi, ş'au crăpatŭ pământulŭ la Ieşi, şiau eşitŭ apă şi năsipŭ, şi alte besărici şi curţi s'au smintitŭ, în zilele lui Grigori Voevodŭ, 7246, Mai 31. Şi mănăstirea Răchitoasa s'au răsipitŭ totŭ la acelŭ cutremurŭ [4].»

Visita la Tîrgovişte a lui Mavrogheni e notată la 1789 (14 Iunie) ca şi moartea, la 20 Septembre 1787, a Mitropolitului Grigorie şi «fuga mare» de Turci în luna, cu zăpadă mare, a lui Octombre 1798 [5]. Iernatecul Tatarilor, care a urmat, apare în documente următoare [6].

Sînt ultimele acte politice care emoţionează pe cei mulţi. Pe vremea campaniilor ruseşti, documentele mai notează doar aceste năvăliri periodice: «Muscalii cei de de mult» (1765), «păn' după

[1] Iaţimirschi, p. 141.—Cartea se dă la biserica Sf. Lazăr din vamă, „ca să fie acolo păn să va aşeza lucrurile şi, aşezîndu-să, au să margă unde au fostu iar înnainte, la mănăstirea Bogdănii"; 13 Februar 7225.— Pe altă carte: „Să să ştie de cându s'au bătutŭ Neamţii cu Torci în dzilele lui Mihai Voevod, leat 7275" (*ibid.*, p. 170).—„Când au adusŭ stâlpulŭ celŭ de piatra în Cânpul lungu", *ibid.*, p. 834.

[2] *Studii şi doc.*, XV, p. 216.

[3] *Studii şi doc.*, XVI, p. 72.

[4] Iaţimirschi, p. 137.

[5] *Ibid.*, p, 369.

[6] *Ibid.*, p. 419.

www.dacoromanica.ro

Moscali» (1772) «în vremea oştilor» (1797), «din vremea Muscalilor» (1797) [1]. Iar Grecii de pe la curţile boiereşti înseamnă sosiri, plecări, morţi de Domni, lupte de partid (cele din 1764—5 în Muntenia), evenimente şcolare, cutremure, etc. [2].

În veacul al XIX-lea chiar aceste ştiri strecurate pe file de cărţi pomenesc «răzmiriţe» ca aceia cu «prea-înnălţatu Paşa din Dîi, Osman-Aga Pazvantuolu» [3].

Un «Apostol» care era la Polovraci are o lungă şi extrem de interesantă descriere a «călcării», în 1802, a Tîrgu-Jiiului de «cîrjalii» lui Manaf-Ibrahim, «arzînd toate casele, tăind şi robind şi oameni», timp de o săptămînă, pentru a continuă apoi în satele «după supt munte» până la Ocne şi la Polovraci chiar: în cale se tăiau urechile oamenilor şi se luau robi. Urmează şi lupta cu nazirul de Brăila, care aduce Turci, Cazaci, cu tunuri, distrugînd biserica din Romăneşti [4]. Iar, cînd Constantin Ipsilante e silit a părăsi Scaunul său de vasalitate, instalarea stăpînirii ruseşti trece pe scurt aşa: «iar la Maiu 24 au venit veste ca să pomenească pe Alexandru Pavlovici» [5].

«Şi plecarea Muscalilor» în 1813 se învredniceşte de pomenire [6].

Anul 1821 e pomenit astfel într'o carte de la Bucov: „Aici amŭ însemnatŭ de cându s'au făcutŭ răzmiriţăle în Ţara-Rumănească, care n'au mai fostu de cându lumea astfel de tămplare, şi multă vărsare de sănge s'au făcutŭ în Bucureşti, la tăerea binbaş Savi" [7]. Iar popa Neagu, tot de acolo: „Leatŭ 1821, Martie 9, au venitŭ Arvaţi în Ţara-Rumănească, cu Ipsilantŭ cu Moldovenii, şi Tudorŭ dela Oltŭ cu Olteni, şi binbaşa Sava cu Arnăuţii dinŭ Bucureşti, şi căpitanŭ Iordache cu Ghenghea *(sic)* din Bucureşti, cu Arnăuţi, de au jăfuitŭ Ţara-Românească şi boieri; care n'aŭ mai fostu dă cându pămăntŭ, nici n'o mai fi, şi cine va mai rămănea după vremi, vorŭ pomeni cătŭ vorŭ trăi" [8]. Iar

[1] *Ibid.*, XXI, p. 204; XXV, pp. 167, 269, 285. Cf. *ibid.*, XXVI, p. 260.
[2] *Ibid.*, XXII, pp. 88—93.
[3] *Ibid.*, XV, p. 41, no. 113.
[4] *Ibid.*, p. 329, no. 944. Pentru „spargerea Bucureştilor de frica Cîrjaliilor" *ibid.*, p. 352, no. 1045.
[5] *Ibid.*, p. 368, no. 1062.
[6] *Ibid.*, p. 41.
[7] *Ibid.*, XV, p. 261, no. 752.
[8] *Ibid.*, p. 262, no. 754.

www.dacoromanica.ro

vre-un cleric din Brăneşti (Dîmboviţa) începe lucrul aşa: „Aici am însemnat de cându s'au născut fata noastră, în luna lui Septemvrie, în vremea răşmiriţii, cându aŭ şezut Turcii în Ţara-Românească, ca să se bată cu Ipsilant, la leat 1821, Oct. 16“ [1]. „Răbelia lui Tudor“ apare şi aiurea [2].

Întrarea Turcilor în Tîrgovişte, la 29 Maiu, e descrisă cu jale, „începînd a sparge şi sfintele biserici“, „săvîrşindu-se de robie“ ctitorii, iar lui Gheorghe Braşoveanul tăindu-i capul [3].

Popa Tatu de la Mitropolie descrie şi intrarea Ruşilor în Bucureşti la 1828, cînd „fugea lumea în toate părţile, de frica Turcilor..., în frică ştiindu-se şi Măria Sa“, de „au fugit în [aintea] tuturor“, la 28 April [4].

La 1831 unul din aceşti simpli arată cum „după ţinearea războiului de doi ani şi după desăvîrşita Rusii biruinţă asupra sărmanilor Turci, prinŭ mijloacele Rusii cele înţelepte să chinuia ţara Moldovi şi Valahiia să rămăie suptŭ reformă, precumŭ toată Europa, făcându-să şi oştiri regulate într'aceste părţi“ [5].

Scoaterea lui Alexandru Ghica i se pare unui anonim că s'a făcut de „cele trei Porţi“ pentru că „ar fi făcut mîncătorie în ţară, înpreună cu Marele-Ban Mihalache Ghica, fratele Măriei Sale“; Tîrgovişteanul a văzut la 25 August 1844 pe noul Domn, Bibescu, în Biserica Domnească din oraşul său [6].

La Lunganî în Iaşi, anul 1848 se înseamnă cu secetă, lăcuste, holeră şi „oşti din toate părţile işite spre război, şi mari griji şi scărbire au fost la neamul omenesc“ [7].

Adevărate mici cronici lămuresc asupra lipsurilor de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea, precum cea din Doiceşti (1802-21) [8], în care se spune: „s'au sculat Domnu Tudor asupra boerilor“, de la Cernica mai ales

[1] *Ibid.*, p. 280, no. 809.
[2] *Ibid.*: p. 330, no. 946.
[3] *Ibid.*, p. 352, no. 1001-2.
[4] *Ibid.*, p. 368, no. 1060.
[5] *Ibid.*, p. 333, no. 957.
[6] *Ibid.*, pp. 368-9, no. 1064.
[7] *Ibid.*, p. 288, no. 833.
[8] *Ibid.*, p. 362, no. 1043.
[9] Iorga, *Mssele mănăstirii Cernica* (din „Biserică ortodoxă“), pp. 10 şi urm., 18 şi urm. — Pentru întrarea lui Ghica-Vodă (24 Sept. 1822) şi sfinţirea (12 Ian. 1823) a Mitropolitului Grigorie, *Studii şi doc.*, XVI, p. 363, no. 1046.

www.dacoromanica.ro

(1782-1821) [9], care ar trebui adunate laolaltă. Scrisorile greceşti ale lui Polizachi Dimitriu către Manicati de la Sibiiu, pe anul 1801, sînt o adevărată istorie a Bucureştilor, cu amănunte interesante, ca întrarea Turcilor în casa unde Slătineanu juca cărţi cu Ghizdaveţul şi împuşcarea acestuia. „Diavolii de Romîni îi fac peşcheş (pe Turci) cîte odată prin cîrciume şi la femei, pe ascuns." Se pomeneşte şi prigonirea din 1801 a Evreilor bucureşteni.

Focurile — cel de la Iaşi, în 1820 — îşi au locul, ca şi cutre murele [1].

Din aşezămintele ţerii atîtea se găsesc numai în aceste biete rînduri tremurate.

Prin o astfel de însemnare găsim pe «Lestviţa» Mitropolitului Varlaam cuvîntul *romînie* în sens de limbă românească: „însă pentru căci iaste mai largu şi prelunŭgu romăniia, dereptu aceea o am şi pus mainte şi întăiu, şi mai apoi sloveniia" [2].

La Săcuienii Dîmboviţei se ceteşte: „La leat 1730, luna lui Agustru în 2 zile, au venit poruncă împărătească pe la biserici, dă s'au citit, pentru oerit i tutunărit, căte părale 6, i dă văcăr it, căte parale 33 de bani, vită mare, i dă mănzaţi şi dă gonitori prin jumătate" [3]. Cu văcăritul' e pusă în legătură tăiarea lui Vodă Hangerli: „Cănd au unblat Hangerliu Voevodul să scoaţă văcăritul..., şi i-au venit din Ţaregrad ferŭman..., şi i-oŭ tăiat capul, şi l-au dus la Împăratu, şi au pus alt Domn ca să stăpănească" [4]. Iar aiurea: „1799, Fevruarie 18, la cinci ceasuri, Vineri, au tăiat capu lui Constandin Angerli Voivod, cîndu au scos văcăritu po tl. 2" [5].

La 1813 tot în Dîmboviţa se notează că la 1813, supt Vodă Carageà, „s'au stricat obiceiul Ţărei-Rumăneşti..., şi căte marafeturi au fost, toate s'au stricat", — spune logofătul Gheorghe [6].

---

[1] *Ibid.* p. 188. no. 516.

[2] *Ibid.*, XV, p. 809. Insemnări cu litere latine de la Cozia, 1693, *ibid.*, p. 353.

[3] *Ibid.*, p. 278, no. 800. Tot acolo, la 28 Ianuar 1764, moartea lui Constantin Racoviţă (*ibid.*, no. 801).

[4] *Ibid.*, p. 285, no. 827.

[5] *Ibid.*, p. 363, no. 1063.

[6] *Ibid.* p. 278, no. 803. Acolo şi luptele din 1848 între Unguri şi „Muscali". — Pentru pacea de la Bucureşti, *ibid.*, p. 282, no. 814; pentru holera din 1818, p. 280, no. 806.

www.dacoromanica.ro

II.

Dacă aceste însemnări întregesc istoria politică, însemnările cu caracter cultural revelează adesea o viaţă internă, morală pe care n'am cunoaşte-o altfel, dînd nota exactă a sufletului ţerii în deosebite vremuri şi în clase deosebite. Ele sînt dese mai ales de la începutul veacului al XVIII-lea şi la un loc dau impresia generală a ideilor de care era stăpînită mintea mulţimilor şi a sentimentelor care li agitau inimile. Culese de pe cărţi şi de d. O. Lugoşianu şi alţii, ele au fost strînse cu pietate de mine pe orice carte de slujbă ce mi-a căzut în mînă cutreierînd bisericile din oraşe şi umilele bisericuţi de sate.

Ele arată în rîndul întăiu nesfîrşita rîvnă cu care se cumpărau, se păstrau, —ca «moşneni» [1], şi «în mijlocul tîrgului domnesc», la Caracăl [2]—, se treceau din mînă în mînă, se furau chiar, cărţile de biserică. «Această sfîntă şi dumnăzăiască carte», scria, la 1767, un sătean, a fost luată «ca să fie de învăţătura mea şi a copiilor miei, iar, de să va ispiti cineva a-lŭ înstreina (Mineiul) di copii miei, acela omŭ să fie anaftemă» [3]. La Curteşti în Botoşani se afurisesc între cei ce ar lua cartea «preoţii, diaconii, cliricii, feciorii dăjdieri», cari umblă cu «nescareva belele» [4]. «Pricopsală să nu aibă nici el, nici copiii lui în veci», strigă tălharului de cărţi preotul Nicolae de la Hlincea, în 1785 [5]. Pentru doi lei daţi «pe vremea unii fometi» se înstăpîneşte cineva (c. 1720) pe o carte, care nu-i va rămînea [6]. Astfel o Evanghelie de Vilna trece de la Soveja la Sărăcineşti şi de acolo la Iaşi [7]. Se afirmă că o carte nu-i «a popi, ce a biserici» [8].

O Cazanie la 1786 e lăsată de un preot «zestrie» dascălului, «cîndŭ au mersŭ pe cale cè mare» [9].

Erau cărţi de slujbă, dar şi de cetanie, ca Evanghelia din 1750

---

[1] *Studii şi doc.*, XV, p. 270, no. 780.
[2] *Ibid.*, p. 326, no. 933.
[3] *Ibid.*, p. 85, no. 234.
[4] *Ibid.*, p. 105, no. 285.
[5] *Ibid.*, p. 109, no. 299.
[6] *Ibid.*, p. 121.
[7] *Ibid.*, p. 130.
[8] *Ibid.*, p. 217.
[9] *Ibid.*, p. 267, no. 770.

www.dacoromanica.ro

a lui Rafail egumen de Snagov[1]. Dania unor tipografi iea une ori forme solemne. La 1808 «ierei Ion tipograful» scrie: «Ăcastă sfântă carte ce se numeşte Liturghie iasti cumpărată de mine, popa Ioniţă, sinŭ popei Costandinŭ tipografŭ, Bucureşteanulŭ, în noao lei, părale 9, de la Simioanŭ tipografŭ, trătaş, şi de la Ioanŭ tipografulŭ, vistierniculŭ tipografii, alŭ Sfintei Mitropolii Bucureştii, ce au [tocmit] întăi tipografia, bine răsunând organu bogoslovii cu cântări, hrana celor duhovnicoşi, lucruri de cântări şi în psalmi, seara şi dimineaţa, lăudând pre Domnulŭ»[2].

La Vălenii-de-Munte, mănăstirea avînd egumen grec şi preoţi romîni, aceştia scriu la 1769: «Să să ştie că ăcastă sfîntă carite ce să chiamă Pentecostarŭ, l-amŭ cumpăratŭ noi, preoţi, în ti. 7, şi amŭ făcutŭ ceriră pă la boeri, iar egumenul n'au datŭ nici unŭ banŭ»[3].

La pomana dăruitorului, a satului întreg care dăruieşte se adauge a legătorului: Ion din Iaşi, la 1713, «tocmeşte» o carte pentru un leu, dar şi un loc la pomelnic[4]. Un Costandin Veisa din Vistierie afirmă la 1794 că a «îmbrăcat cu argintŭ prin mâna sa» o Evanghelie[5]. Pentru o carte din Izvorîta legătorul sătesc lasă din 6 taleri 30 de parale pentru pomenire; şi sătianul îl dă alt teran[6].

Pe Evanghelia slavo-romînă din 1676-7, Ionaşco fratele preotului de la Coiciani scrie că a lucrat-o «când am fost în ţara Oltului, la Unguri, de am învăţat grămitici, într'acia gîlcĭavă multi»[7].

Cutare, supt Nicolae Mavrocordat, mărturiseşte cum a primit învăţătura «la părintele Mihail, la mănăstirea Niamţului». O Evanghelie, avînd lipsă cîteva «frundze», vine la 1724-5, «de la săhastrulŭ Neculaiŭ monahulŭ de pe valea Urlaţilorŭ, după ce l-aŭ omorătŭ cei lepădaţi de Hristos tâlhari»[8]. «Adecă eŭ Mirăuţ Haneţŭ», — ni se spune pe o margine de carte, în secolul

[1] *Ibid.*, p. 231, no. 665
[2] *Ibid.*, p. 192, no. 529.
[3] *Ibid.*, p. 239, no. 681.
[4] *Ibid.*, p. 133, no. 370.
[5] *Ibid.*, p. 199, no. 560.
[6] *Ibid.*, p. 327, no. 936.
[7] Bianu, *Catalog*, II, pp. 241-2, no. 497.
[8] Iaţimirschi, pp. 100-1.

www.dacoromanica.ro

al XVII-lea — «amŭ învăţatŭ totŭ treti iveghelulŭ la Ghervasie ermonahŭ» [1].

Dar sînt şi alte ştiri.: Logofătul Nacu, Muntean, scrie «cändŭ au începutŭ a să strănge satu la Bujoreanca, şi am însemnatu ca să vedeţi că puteam să o facŭ seliştе noao, — ca cine va ceti, să o 'ncredinţeze că s'au strănsŭ» [2]. La 1819 polcovnicul boieresc se bucură că «s'au meremetisit» biserica Văcăreştilor de Răstoacă, învelind-o «de iznov cu şändrilă de prad», cînd s'a făcut «şi crama viei de acii, i gard curţii caselor boereşti, cu porţile dinpreună..., cum şi livadea de meri i peri de la portiţă s'au altoit..., i hăleşteu s'aŭ săpat», iar în 1813 s'a isprăvit moara şi livedea de pruni [3].

Scene de viaţă privată sînt prinse în scurt. Pe o Pravilă muntеană cetim, în litere din secolul al XVI-lea: «Să să ştie că am scrisu eu Paraschiva..., că amu dat banii mami Zoichii Ţigancii pe bani 50 dobändă, şi banii acei bani i-am luatu de la Pană Ciobotă pă 2 viţe: cändu i-am dat bani, am zis: «mamă Zoică, dă-mi zapisul să-l spargu», iar ia zice: «lasă, Paraschivo»... Au fost faţă cändu s'aŭ dat banii [4].“

Amintiri de familie îşi găsesc locul pe paginile albe din cărţile sfinte: «M'am dusŭ cu preoteasa la Bucureşti», spune un preot din Bucov, în 1790, «ca să-i facŭ haine frumoase, şi, mergändu pă drumŭ, s'aŭ bolnăvitŭ, şi, ajungändŭ la Bucureşti, aŭ zăcutŭ 11 zile, şi aŭ muritŭ Fevruarie 17, în zi Sämbătă, pă la chindie, în casă la jupänŭ Necolae Ciubuciu, şi o amŭ îngropatŭ la biserica de la Gorganŭ, längă altariu, de spre amiazăzi, în zi Duminecă, Fevruarie 17... Iarŭ la leatŭ 1791, Fevruarie 6, aŭ răposatŭ Elena, copila, fiindŭ eŭ foarte bolnavŭ de längoare, pänă la časul morţii, şi n'amŭ ştiutŭ cändŭ aŭ muritŭ, nici cändŭ aŭ îngropatŭ: tocma la 2 săptămäni după ce m'amŭ mai arădicatŭ, amŭ priceputŭ că aŭ lipsitŭ copila dinŭ casă, şi atuncea m'amŭ bolnăvitŭ şi mai răŭ, şi mulţi bani amŭ cheltuitŭ cu

[1] Iaţimirschi, p. 109.
[2] *Studii şi doc.*, XV, p. 43, no. 121.
[3] *Ibid.*, p. 46.
[4] *Ibid.*, p. 4, no. 5.

www.dacoromanica.ro

doftori; şi au îngropat-o la sfântă biserică otŭ Bucovŭ, lângă zidulŭ în dreptulŭ ferestri, de spre amiazăzi[1].»

«Eŭ, popa Ilie», cetim într'un loc, «amŭ cumpăratŭ de la Ştefanŭ dinŭ Ciubăneşti u bute de vinŭ şi i-am plîtitŭ noîdzici de veadre şi 6 de veadre, şi mîsuramŭ deagetulŭ celŭ mare pîrî unghe[2].»

Gluma nu lipseşte: pe un *Apostol* de Bucureşti, aflător la Vatra Dornei, un mehenghiu scrie: «Acestorŭ slove le trebue tarniţă, căci săntŭ prea mari: ar putea aduce cu dănsăle mălaiu de la ţară; darŭ nu-ţi iaste mai lesne să le faci mai mici, să nu mănjeşti cartea, că şeade rău?»[3]. Se pare că aceste rînduri vin tot de la călugărul Hagi Serafim din Rarău, care la 1745 face această morală tinerilor cărturari: «Fiiule, cândŭ înveţi carte, învaţă bine, nu te mozăci, nici te încurca cu mintea, zicândŭ că, cum oi învăţa, aşa a hi învăţată, ca să-mi potŭ chivernisi, că, de'i gîndi aşa, prea răŭ te zminteşti. Căci cartea nu iaste lucru pămîntesc ca să-lŭ ciopleşti cu barda, ci iaste duhŭ datŭ de la Dumnedzăŭ ca să-lŭ lucrezi cu mintea, şi, de-ţi va fi mintea curată, atuncea şi cartea poţi să o înveţi cum să cade, iar, de-ţi va fi mintea fluturatecă, atuncea, în locŭ de învăţătură, te ocărăşti. Fiiule, cândŭ scrii ceva pe vr'o carte ce iaste cinstită, nu scrie fiiştece, nici mănji; ce scrie ce iaste de treabă. Căci cătŭ va trăi ăca carte, slova ta încă va să fie acolea, şi, sau te va lăuda, sau te va huli. Şi nu te temi a ceti la Apostolu, şi ia sama de vezi cumŭ vinŭ cuvintele şi ce cuprindŭ»[4]. Iar la 1805 un donator afuriseşte pe cine «ar mai îndrăzni a mai pune condeiulŭ să scrie»[5].

Sînt pagini în care sufletul scriitorului se vădeşte în mărturisiri intime, de o mare iubire şi duioşie. Pahomie sihastrul, apoi episcop de Roman, vorbeşte astfel de prietenia sa cu îndreptătorul cel mare al schivnicilor ruşi, la începutul veacului al XVIII-lea, Dimitrie din Rostov: «că înbla de învăţa pre tot cuvântu de spăsenie, şi amŭ fostŭ multe zile cu Svinţia [Sa] la masă, ascultându-i învăţătura svântă, şi m'a întrebat: au ce

[1] *Ibid.*, pp. 261-2, no. 753.
[2] Iaţimirschi, p. 323.
[3] *Studii şi doc.*, XV; şi p. 226. no. 614.
[4] *Ibid.*, p. 217.
[5] *Ibid.*, p. 227, no. 644.

www.dacoromanica.ro

doreşte inima ta; şi i-am spus că doreşte să petreacă viaţă cu tăcere în pustie, şi m'a blagoslovit din toată inima, şi mi-[au] dzis: Domnu să fie cu tine, să înplă dorul tău» (1704)[1].

III.

Ardealul românesc n'are însă cronice. Ţara de «sate şi preoţi» n'a fost înfăţişată în desvoltarea ei naţională prin condeiul unor mari boieri şi clerici, unor ispravnici ai Domniei. Tot ce nu spun deci izvoarele care provin de la străini, se află prin urmare prin zapise, scrisori şi notiţe pe margenea cărţilor. Aici cei mici scriu despre o viaţă care li aparţine lor şi numai lor, pe care ei au creat-o, au menţinut-o, până ce ni-au putut-o da nouă spre a o contopi în mai larga şi mai strălucita viaţă a neamului întreg.

În Arhiva Companiei greceşti din Sibiiu şi aiurea am aflat acte de cea mai mare importanţă pentru luminarea acestor existenţe muncitoare şi smerite. Ce poate fi mai dureros, de pildă, decît acest răvaş, de acum o sută şeptezeci de ani al unui părinte către fiul său: «Bună sănătate, dragul taicăi, şi lu Dumitrică sănătate, şi totu binele îi poftescu de la milostivul Dumnezeŭ. Ce-s trimiţ pe Ion; ci, taică, să-l iai cu blăndeaţe până să va deprinde, că e copilu cam şubridu; şi să-l pui la slujbă. Şi trimiţu cu elŭ pei de ursu 2: a mică e luată cu zloţ 6, bani 5, şi a neagră luată cu zloţ 6 pol, şi vulupi 2 săntu luate căte potronici 16 una. Ci, daca l'ei vinde, taică, şi vei vrea să mai trimiţe bani ca să mai sprijănescu, bine va fi. Şi vei şte, taică, că eu nu mai poč trăi acii, că mă măntuescu cu birul, că, de cănd amu venitu acii, amu [d]atu în scrisu ce amu datu la birŭ zloţ 50, şi acum m'au pus la acestu şife[r]tu zloţ 8. Ci să-mu scrì unu răvăşel, cumu te'i pricepe mai curăndu. Ačasta, şi mila lui Dumnezeu cu voi, taică[2].»

Şi aici aceiaşi iubire de carte: judecăţi îndelungate se poartă pentru dînsa[3].

Un Penticostariu poartă această scrisoare: «Cinstite părinte popa Vonuţu de la Lozna, eu-ţ trimit această carte să o cum-

[1] Iaţimirschi, p. 848.
[2] *Studii şi doc.*, XII, p. 56, no. 106.
[3] *Ibid.*, pp. 119—20.

www.dacoromanica.ro

peri pe 2 mierțe de malaiu și pă bani 20 de zloți, carei vrè aprinde o lumină sufletească, și fiiu nemuritoriu. Rămîiu de bine voitoriu: popa Onuță, Cučulată, anno 811, 25 Aprilie» [1]. Un alt Penticostariu se iea «în trăsură» de la un preot cu hotărîre de la sobor pentru patru motive: «una căce au mersŭ la cărcimă, a dooa căce au făcut sfadă, a treia căce s'au înbătat, a patra căce au vărsat sînge» [2].

Iar un preot din Maramurăș se roagă așa pentru păstrarea cărții lui iubite: «Și rog pe dumile vostre, cinstiți preuți și cetitori cari vi s'o tîmpla a ceti pre ačastă carte, vă rog, fraților, ca să siliți să nu o prepurtați rău și grozav, ce vă rog binișor să nu o picați cu lumina, ce să siliți frumușel» [3] (1748).

La 1820 Teodor Uibardi scrie în Maramurăș un Octoih «spre folosul pruncilor celor rumănești..., pentru că nu sînt cărți destul rumănești spre treaba școalelor» [4].

Faptele politice sînt rari. Maramurășeni înseamnă intrarea «Nemților» la dînșii în 1687, ciuma cea d'intăiu la 1711, năvala Tatarilor, cari sînt bătuți la Borșa, în 1715, ciuma a doua, cea nouă, în 1742 [5]. Apoi vine «potopul» cel mare din 1742 [6], deschiderea «Ocnei la Săratu», în Giulești, la 1777 [7], «marele homori de oameni» din 1786 [8]. La 1733, «au prinsu vidicul Beiușului mai multu de 80 de oameni, și au robit 12 săptămăni, și pe unii i-au dus la Oradia, să robească acolo, și pre alții bătutu și i-au slobozit» [9].

---

[1] *Ibid.*, p. 125, no. 403.

[2] *Ibid.*, pp. 149—50.

[3] Birlea, *Inscripții*, p. 59, no. 201. — O carte e cumpărată de la „dascălul bogasierilor din București" la 1769; *ibid.*, p. 31, no. 123. — Un Ieroftie legător de cărți din Moldova la 1729, *ibid.*, p. 94, no. 330.—Ioniță Voița Suceveanul, legător de cărți în 1772 (*ibid.*, p. 119, no. 421). — O Evanghelie o scrie „Nicola dascălul din Țara Muntenescu" (*ibid.*, pp. 94—5, no. 333). „Au mai datu la unu Ovrei unu zlot de l-au legat cu piroane, păginește" (p. 70).

[4] *Ibid.*, p. 17.

[5] *Ibid.*, p. 152, no. 555.

[6] *Ibid.*, p. 209, no. 779.

[7] *Ibid.*, p. 185, no. 666.

[8] *Ibid.*, p. 211, no. 784.

[9] *Ibid.*, p. 50, no. 97.

www.dacoromanica.ro

Iacov din Bucium nu uită «cându aŭ intrat Neamții în Țara-Rumănească, de au făcut jav» în 1737 [1].

Luptele Revoluției și ale Imperiului napoleonian fac pe acești umili colaboratori ai istoriografiei să iea condeiul. Se notează astfel la 1796 «însurenție întie, și au fost nemuișigul din Maramorișu și din toată Țara Unguriască în cătane» [2]. Și în lunie 1797, arată alt cleric, «s'au sculat și nemnișugu într'ajutoriu lui Franțișcul al doilea, că au avut mare nevoe dinainte Frîncului, că au fost să-l țipe din Beciu de la Scaunu, și au căzut bani pă nemiș, adecă pă care n'au avut nemică încă au dat cîte 10, 12 zloți [3]». La 1800 e a doua «însurenție» și a plecat ca «reghement-pater la nemișig» și «Vlad popa Mihai din Apșa-de-mijloc» [4]. În resumat, lucrurile au mers rău «după ce au biruitu Franț, și au și ieșit bani de hîrtie, și a ieșit scumpete în tot feliu, în marhă, în bucate, în oi, în boi; boii cu 4 sute, de mijloc, vaca cu o sută, 120, păreche de oi 30 de zloți, gîsca cu 2 zloți, găina 1 zlot. Hainele, suman, cioareci în zilele împăratului Iosipu au fost sumanu cu — zloți, cioareci cu 3 mărieși, clopu cel bunu cu 2 mărieși, curele de încinsu un zlot. Băutura, horinca cu 7 potoriție, vinu un potoriț, mielul cu 2 potorițe. Bărbînția de miere cu 12 florinți, bărbînția de brînză cu 2 zloți, carne cu 2 pătaci. Iar în zilele Înpăratului Franți, de cîndu au prins a să bate cu Frîncu, și-au scos nemiși la bătaie de s'au bătut, dară s'au făcut scumpete care n'au fostu de cîndu-i lume, în Maramurăș» [5].

Popa Nicolae de la Beiuș vorbește la 1810 de «marea bătae» din «Galia», în care «bine-credinciosul» Alexandru I-iu «au bătutŭ și surpatŭ... pe semețul și falnicul Bonaparte Napoleon, Înpăratul Frăncilor, carile asăminea era lui Darie și Poriu cu mîndrie și cu semeție, și l-au izgonit din Scaun, și l-au trimis rob la ostrovul Elba» [6].

---

[1] *Ibid.*, p. 30, no. 159.
[2] *Ibid.*, p, 124, no. 441.
[3] *Ibid.*, p. 211, no. 784.
[4] *Ibid.*, p. 124, no. 441.
[5] *Ibid.*, p. 14.
[6] *Ibid.*, p. 50, no. 79.

www.dacoromanica.ro

La 1817 visita la Abrud şi Roşia a Împăratului [1]. La 1830 focul din Cernatul-de-jos [2].

La 1848: «peste vară mare împărăchiiare s'au făcut întră naturile ţărilor, şi mare frică purta una de alta. Numai Atotputernicul să ne miluiască şi să ne păzească de rău [3]». Pe o carte din Deva se expun luptele lui Bem, isprăvile lui Avram Iancu şi intervenţia «înnălţatului Împărat muscănesc» pe lîngă «înnălţatul nostru Împărat cel tiner Franţi-Iosif» [4]. Biruinţa Romînilor, a *Romanilor*, contra Ungurilor la Şaroşul Unguresc e scrisă pe o carte din Mediaş [5]. «De peste tot locul Ungurii au fugit de Rumîni şi de oştile Împăratului», scrie altul la Rucăr, «şi foarte multe sate au ars şi unii şi alţii, şi mare jăfuire s'au făcut, cît să ferească Hristos să nu mai fi până va fi lumea» [6]. Ioan Barbat, parohul din Şercăiţa, dă chiar o adevărată cronică până la 1859 [7].

La 1740 un logofăt din Rîmnic, răsărit la Căpilna, se miră de iarna grea cu peirea vitelor, ningînd până la „Sînjorz" [8].

Din cele bisericeşti, porunca împărătească de «a să opri bisearicile de spre preoţii cei neuniiaţi şi de spre oamenii cei neuniiaţi» în 1761 e dată scurt [9]. La 1795, se înseamnă moartea episcopului Ghedeon Nichitici şi sfinţirea diecilor de episcopul Timişoarei [10].

În schimb adesea apar nevoile materiale ale unor oameni năcăjiţi. La 1754 se înseamnă la Răşinari că au început a se face casele de piatră, cînd „au venit şi d. Vlădica Pavel" [11]. La 1797 „marele eftişug de bucate" de la Blaj [12] „La anul 1817", cetim, „s'au vîndut pătrariul de grîu, care ţine 24 de copuri, aici, în oraşul Abrudbania, cu 24 de zloţi..., şi cucuruzul cu 20 şi 21..., funtul de carne de vită cu cîte 12 crăiţari, carnea de porc cu

[1] *Studii şi doc.*, XII, pp. 27—8.
[2] *Ibid.*, p. 48, no. 73.
[3] *Ibid.*, p. 31, no. 17.
[4] *Ibid.*, p. 87, no. 229.
[5] *Ibid.*, p. 133, no. 438.
[6] *Ibid.*, pp. 163—4.
[7] *Ibid.*, pp. 177—8.
[8] *Ibid.*, pp. 186-7.
[9] *Ibid.*, p. 188, no. 707.
[10] *Ibid.*, p. 78, no. 189.
[11] *Ibid.*, p. 156, no. 534.
[12] *Ibid.*, p. 206, no. 746.

www.dacoromanica.ro

cîte 30 crăiţari. Dar carne de porc foarte arare ori să afla, că nu era cu ce ţinea şi îngrăşa porcii. În vreme aciasta umbla, banii înpărăteşti, pulince, galbini de aurŭ şi husoşi, adecă... bani de hîrtie, aşa-numită băncuţă... Scumpeatie crescusă şi să lăţisă, încît murea' oamenii de foame[1]." La 1823 „au poftit înnălţatul Înpărat de la oamenii marelui prinţipat Ardeal să dea în porţie bani de argint"[2]. La 1838 plîngere pentru „piatra" de la Calbor, care distruge «holdele pe dudet şi după deal, şi vearzile, şi în sat, şi cucuruzile pe rîmături, cu coasta din preună, şi viile pe supt meal, şi toate legumele : gînşte s'au prăpădit de potop, garduri s'au rupt de ghiaţă şi de ape multe." Pănă în 1858 aflăm tînguiri de acestea: pentru că „de la Simpetră n'au mai căst nicio picătură de miere, de s'au prăpădit (stupii) de foame"[3].

Mai ales Maramurăşul dă, într'o foarte frumoasă limbă cu caracter local, asemenea ştiri : La 1740 se înseamnă că „au înfrunzit pe la 8 Mai" — aşa de tărziu ? — „codrul"[4]. La 1772, „în Dumineca a cinstit postului mare, cînd au ieşit preutul din beserecă, s'au cunoscut roua pe iarbă în ţintirim, apoi la noi n'au dat fînu pănă în sâptămîna înnainte Bunelor Vestiri, şi cucu au cîntatu înnainte Bunelor Vestiri, şi frunza codrului au eşit pe la Dumineca Stîlpărilor, şi codrul au fostu încheatu pe la zioa Invieri"[5]. La 1776 a fost „omătu preste tot Maramurăşul"[6]. La 1785 apele „au îndeţat cumu-i ciontul, şi au degerat toate bucatele, adecă mălaiu şi celelalte toate, prin varmeghe Maramurăşului"[7]. La 1786, „în zilele lui Iosipŭ Inpărat..., au fost foamete, şi atunce s'au început şi pămîntul a-lu măsură, şi au ţinut foame în 4 ani. Mărs-a şi după foamete foarte bine, s'au întrămat ţara, şi măsurişul pămîntului au stricat ţara[8]." La 1799, „au îndeţat apele într'atîta, cît Înpărăţie nostră şi alte Înpărăţii au scos de prin temniţă robi care au fost de perit şi au

[1] *Studii şi doc.*, XIII, p. 229, no. 11.
[2] *Ibid.*, p. 82, no. 208.
[3] *Ibid.*, p. 74, n-rele 175-6.
[4] Bîrlea, p. 60, no. 207.
[5] *Ibid.*, p. 128, no. 458.
[6] *Ibid.*, p. 74, no. 264.
[7] *Ibid.*, p. 211, no. 784.
[8] *Ibid.*, p. 150, no. 547.

www.dacoromanica.ro

cercat mările, şi nicăire nu s'au aflatu slobodă, fără toate au fost îndeţate, şi aşa robilor li-au dat graţie, şi aşa, cercînd în scrisorile cele bătrîne, am aflatu că de trei sute de ani n'au fost aşè îndeţate apele şi înnainte ca într'aciastă iarnă"[1]. La 1817, „mulţi oameni au murit de foame în Maramoriş, în care an un felderiu de mălaiu era cu 70 de zloţi, uvăsul cu 6 zloţi, nici odînăoară nu s'au pomenit"[2]. La 1839 „au fost omătu bătrinitu nu mai susu dă la brîu şi pănă în satu încă era unde era umbră şi îndeţa..., şi au fost mare întîrziere de pluguri"[3].

Reflecţii se adaogă la notarea faptelor: parohul din Daneş, Teodor Dălbea, ceteşte, la 73 de ani, „Piatra Smintelii" şi notează că „a aflat mulţi mărăcini înghimpoşi într'ănsa, dară cleaştele credinţii cei pravoslavnice le trage din gura hulitorilor ca pe măseaoa cea plină de dureri din gura celua ce sînte durerea"[4].

Şi aici nevoile cîte unuia şi bucuriile lui deosebite se împărtăşesc cărţii. Moreşan din Ungvar cîntă în versuri vremea cînd

Înblat'am eu la oscoale
Cu carte supt subsuare
În Sidet în oraş[5].

Un preot din Dănsuş înseamnă, pe la 1840, „darurile şi pedepsele cu care Dumnezeu în viiaţă l-au certat". Între cele d'intăiu, „daru preoţii fără venitŭ di la popor, visterie după truda mînilor..., din carea am zidit biserica, Am învăţat trei fii cu cheltuiala pe la şcoalele cele mari", — unul murind de 18 ani, „amar mie!"—, „am zidit casă mari, am înbrăcat 2 fiice în cinstea, şi le-am învăţat şi carte am avut fii 13, dintră care 8 au murit pe dreapta mea, şi mai stă 5, nu ştiu pănă cînd"; iar, la pedepse, tăiarea viei de duşmani, „şi or tăiatŭ coadele la vite"[6].

Cîte un ordin la „feţi" şi „dieci" pentru strîngerea venitu-

[1] *Ibid.*, p. 212, no. 784.
[2] *Ibid.*, p. 193, no. 699.
[3] *Ibid.*, pp. 99, no. 346.
[4] *Studii şi doc.*, XIII, pp. 31-20.
[5] Bîrlea, p. 75, no. 268.
[6] *Studii şi doc.*, XIII, pp. 84-5.

www.dacoromanica.ro

rilor în horgoşi, „fără ţiră de răştanţie", şi în oi, în „hulpi" se adaogă pe foile libere [1].

Une ori rostirea îmbracă veşmîntul unei povestiri, care nu odată are o frumuseţă deosebită. Iată în ce ton de idilă biblică se spune povestea lui Mihoc şi a Gafiei, cari şi-au pierdut toţi copiii de ciumă şi i-a mîngîiat Dumnezeu pentru facerea lor de bine:

„Deci ei fiind omini bătrîni, ca de 70 de aii, au mai bine, au fost un omor de ciumă, cînd au fost anul 1742, şi avè 5 fečori, toţi holtei, şi o fată măritată la feciorul lui Baioş Gabor, la Vasalia, şi čuma i-au luat pre toţi şi au murit, şi au rămas numai bătrîni amîndoi, singuri, fără de ficiori. Ce s'or face ei! Zice: o, rău s'au mîniat Dumnezău pre noi! Iară iai aşè îndrăgisă besereca: cum auzisă clopotul, ei numai ce sosisă la beserecă amîndoi: sara. la vecernie, demineţa la utrene şi la sfănta liturghie. Deci eu, popa Ionăşel, fiind păcurar şi păstor turmei lui Hristos pe acea vreme, şi văzîndu-le bunătăţile lor, l'am zis: nu vă obiduiret, dragii mei, pentru ce v'au luat Dumnezău fămèa şi coconii, că Dumnezău au vrut aşè. Deci eu, fiindu-le duhopnicu, popa Ionăşel, i-am îndemnat şi am zis: Iată, dacă vă pare rău, dară iacum iuţi vedeva fečori voştri aice pre pămănt: adecă, ne cumpără carte cè luminată, care să începe din zua de Paşti, plnă la Dumineca Mare ţine rînduiala ei. Deci Mihoc şi cu Gafia au zis: Noi, dragul nostru părinte, cum ne a dzice, aşè om face. Deci eu, popa, am ştiutu că au lăsat neşte diecii, cei ce purta cărţi, la popa Gheorghie în Daneş, şi am mersu eu, popa Ionăşel, şi cu Mihoc în Băiţe, şi au dat pe carte aciasta 12 florinţi vonaş Mihoc şi cu Gafie, pentru păcatele lor şi a tot rodul lor..., în anul 1752, în luna, lui Martie în 8 zile [2]."

Şi vom încheia cu povestirea unui biet diac ardelean care venit la Bucureşti pentru sfinţire, are o vedenie în adevăr profetică:

1768, Dechembrie în 3 zile, în noaptea spre muceniţa Varvăra, căndu amŭ fostŭ la preoţiia şi s'o arătatu o vedeniie în notea d'înŭtăi, la dieaconiie, că umblamŭ singurŭ pintr'o grădină, şi era u răpă, şi grădina era totu plină de pomi înfloriţi,

[1] *Ibid.*, p. 137, no. 409.
[2] Bîrlea, pp. 63-4.

www.dacoromanica.ro

şi pe giosŭ era' totu flori, şi eu umblamŭ singuru pitre flori. Iară a doao noapte, la preoţiia, amŭ văzutŭ în visŭ acĭasta vedenie, că mă dusăi după obiciai în biserică, şi aflaiŭ doi arhierei bătrăni în biserică; arhierei era' amăndoi cu barbe sure, unulŭ ca altulŭ de o potrivă. Şi mă luară amăndoi arhierei, şi mă dusără în migĭlocŭlŭ biserici, aproape de sfecĭnecele cele mari, şi ţinea' amăndoi cu mănile o corună toată de aoru, frumoasă, camŭ veche, mucedă, şi o ridicară amăndoi arhierei coruna cĭa de aoru, şi o pusără în capŭ la mine, şi întră coruna în capŭ la mine până la gĭumătate nasulŭ. Şi ei totu ţinea' de corunî amăndoi, şi eară o luară dinŭ capŭ de la mine. Şi amŭ eŭ amŭ zisŭ: căci o luaţi corona? Iară arhierei grăiră cătră mine: că nu este a ta, ci este a Craiului Apafi Mihaiu. Eu zisăiu că n'au fostu Craiu aicia, că icia iaste Ţara-Rumănească, ci aŭ fostu la noi în Belgradu. Eară ei zisără: aicia o fostu întăi. Aciasta vedenie cine ar pŭtea să o dezlege plinu de Duhulŭ Sfăntŭ?»

Lupta lui Mihai Racoviţă cu boierii rebeli

— după un act nou —

E mult timp de cînd T. Codrescu publică în *Uricariul*, III, cel mai important act privitor la răscoala Moldovei contra lui Mihai-Vodă Racoviţă.

Se cunosc şi alte documente care vorbesc despre acel moment însemnat din istoria Moldovei, cînd, la 1717, boierimea de ţară a fost chemată să aleagă între regimul turcesc al lui Mihai Racoviţă şi o guvernare creştină, apuseană, a Împăratului german cu stăpîniri austriece şi ungureşti.

În preţioasa condică a moşiei Simioneşti pe care mi-o comunică d. maior Constantin Lupu [1] aflu, în legătură cu moşia

[1] Moşia a fost dată la 12 Octombre 1602 de Ieremia Movilă lui Caraiman („Căriiman"), atunci Vel Păharnic, desfăcînd-o din ocolul Romanului, ca una ce era „dreaptă domnească": boierul dăruit dase şi „un cal bun turcesc, ca de 250 galbeni ungureşti". Întărire la 25 Ianuar 1608, de Constantin, fiul. Împreună cu Dobricenii (Dorohoiu) şi Gidinţii: se trece apoi asupra lui „Dimitrie Buhuş şi surorii lui, Saftii, fiicei lui Cărăiman Pah.": Gidinţii fuseseră „moşia Nastasiei, soţiei a lui Cărăiman Pah., fiicii vameşului Prăjăscul". Soţia lui Buhuş, Nastasia, apare la 2 Ianuar 1623 (confirmare de la Ştefan Tomşa şi pentru Vulpăşeşti, „supt codru de fag"; la Gidinţi şi Molovate pe Nistru (Orheiu) era „pod umblătoriu").
Lui Radu-Vodă i se zice „Radului Voevod Mihne".

www.dacoromanica.ro

Dulceşti din Neamţ încă o mărturire documentară a acelor evenimente.

Iată-i cuprinsul:

«Io Mihai Rîcoviţă Voevoda, bojii milostiiu gospodarŭ zemli moldavscoi, adecă s'au părît de faţă înnainte Domniei Mele şi a tot Sfatul nostru Nicolai Şoldan biv Post. cu boiarinul nostru Iordachi Rusăt Vel Clucer pentru satul anume Dulceştii, la ţănutul Niamţului, cu vecini şi cu tot venitul, zicând Nicolai Şoldan precum acel sat i s'au luat cu mare asuprială, fiindu-i de moşiia: că n'au fost numai el greşit, ce cu alţi mulţi. Iar boierinul nostru Iordachi Rusăt Cluciariul arătat-aŭ la Divan un ispisocŭ de la însumi Domniia Mea, scriind într'acesta chip precum la vreame cătanilor s'au fost socotit şi Nicolai Şoldan de s'au făcut şi el hain asupra ţării şi asupra Domniei Mele, tot una cu cătanile, şi încă capŭ cătanilorŭ, strângînd pe lîngă dînsul mai mulţi din cei de ţară rocoşălnici decît de cătane, şi au mersŭ cu steagŭ, cu toţii, la casăle dumisale lui Iordachi Rusăt Clucearius la sat la Mărgineni, de i-au prădat casa, de l-aŭ jăcuit de toate bucatele de cîte aŭ avut, precum ni-aŭ arătat un izvod de toată paguba anume, şi la mare stîngere i-au adus casa, căci Iordachi Clucearius n'au aşteptat să fie şi dumnealui hain cu dînşii, ce, de sărgu înţelegînd poronca noastră, ş'aŭ lăsat casa cu totul, şi aŭ venit aici, la Iaş, de s'aŭ aflat pe lîngă Domniia Mea în poroncile împărăteşti. Şi pentru acea pradă şi jac ce i-aŭ făcut Nicolai Şoldan i s'au dat acel sat a lui Şoldan lui Iordachi Rusăt Clucearius, cu toată judecata Sfatului nostru.

Deci Nicolai Şoldan aŭ dat samă că n'au fost numai el vinovat la acel jac şi pradă de la casa lui Iordachi Clucearius, ce aŭ fost şi alţi vinovaţi. Deci Domniia Mea şi acmŭ aşa am socotit şi am judecat înpreună cu tot Sfatul nostru să-i sosască pre atîta căci l-am ertat de cap pentru greşala lui, cum şi pre alţi mulţi. Iar cui i-aŭ stricat, li s'au răspunsu să plătească. Deci şi pre Niculai Şoldan l-am dat rămas şi platnic din toată lege a ţării ca pre un rocoşălnic şi rădicător de răscoale şi jacăş Deci dintr' aceale spurcate a lor fapte aŭ căzut mai toată ţara la robia Tătarilor, de nu să va putea îndrepta în veci. Căci el fiind ficior de boer şi pămîntean, ca şi alţi lăcuitori, nu i s'au căzut să să facă cap de cătane de aŭ îndemnat şi pre alţii din cei mai proşti de s'aŭ făcut cătane aseminea cu dînsul, de au jăcuit

www.dacoromanica.ro

şi au prădat casăle boereştii şi mînăstirile şi pre alţi pîminteani fără de nicio milă, mai rău decît Nemţii şi cătanile ungureşti, de n'aŭ putut scăpa nemenia nemică, nici din cele supusă şi mistuite în pămînt şi pin codri, fiind ei megieşi, de au robit şi pre Turci neguţitori de pin tărguri, de au făcut ţării mare stăngere cu faptele lor cele nesocotite. Şi Domnie Mea le-am fost scris de atîte ori ca să nu să facă şi ei cătane, că sînt ficiori de boeri şi pămînteni dintr'acest pămînt, şi să fugă de spre cătane, să vie lîngă Domniia Mea, şi ei nici cum n'au înţelesŭ, văzindu-să slobozi într'atîte jacuri a fraţilor pămînteni.

Drept aceaia l-am dat rămas în veci şi platnic, iar dumnealui Iordachi Rusăt Clucerariul să aibă a ţinea şi a stăpîni acel sat Dulceştii, cu vecini şi cu tot venitul, precum îi scrie uricul de la Domniia Mea, pentru acel jac mult ce i-au făcut Nicolai Şoldan, căci cătă pagubă i s'au făcut nu i să plăteşte cu preţul acelui sat; numai, neavînd altă ce mai lua de la Nicolai Şoldan, s'aŭ socotit să fie acel sat, cu cît s'au aflat. Şi de ačastă pîră să nu să mai părască mai mult în veci piste carte Domniei Mele. Ačasta scriem. U Ias, liat 7228, Iulie 21 (locul peceţii gospod). Ilie Catargiu Vel Logofăt.

Din partea lui, Şoldan e silit a vorbi aşa:

«Nicolai Şoldan biv Postelnic fac ştire cu acest adevărat zapis al meŭ la măna dumisale lui Iordachi Rusăt Clucerariul pentru o greşală č-am avut la vreame cătanilor, di-am mersŭ şi eu cu unii cu alţii la casa dumisale de i-am făcut mare pagubă, şi, după ce s'au aşăzat, fiind eŭ fičor de boer mai ştiut decît alţii, m'au apucat dumnealui pe mine şi m'au tras la Divan, la giudecata Mării Sale lui Mihai-Vodă, şi Măria Sa Vodă m'au dat rămas dumisale ca să-i plătescŭ toată paguba ce i s'ar fi făcut la casa dumisale, şi eu să-mi caut cine mi-or fi fost soţiile, şi eu, neavîndu cu ce plăti, me-au dat Mărie Sa Vodă satul Dulceştii, carele îmi este de la părinţi, cu casă, cu vecini, cu tot hotarul şi cu tot venitul, ca să stăpîniască dumnealui pănă cînd i-aş plăti toată paguba dumisale. Pe urmă, după giudecată č-am avut, am căzut la dumnealui cu rugămintea, şi am pus boeri, şi pe unii şi pe alţii, de s'au rugat, şi me-au dat dumnealui satul Dulceştii, şi eu de bună voe mè i-am dat satul Simioneştii carei sînt pe apa Moldovii, la ţănutul Romanului, cu tot hotarul satului, cu cămpu, cu păduri şi cu tot venitul, ca să

www.dacoromanica.ro

stăpînească dumnealui şi cuconii dumisale şi seminţiia dumisale în veci, şi de spre mine saŭ de spre seminţie mè să n'aibă nici-o gălcavă. Însă eu am dat satul dumisale pentru parte mè, iar cu soţiile č-am avut de au fost cu mine la casa dumisale, să facă dumnealui ce ştie cu dînşii. Şi ačastă aşăzare şi tocmală a noastră s'au făcut denainte dumiiorsale boeri mari şi mai mici carii mai jos sînt izcăliţi, şi ispisoacele cele vechi domneşti č-am avut iar încă li-am dat la mâna dumisale. Şi pentru mai mare credinţă am iscălit ca să-i fie dumisale de credinţă. U Ias, let 7229, Ghenar 8.

Niculai Şoldan Post., Catargiu Vel Logofăt, marturi Sturza Vornic, Dimitraşco Racoviţă Hatman, Ştefan Logft.»

Întărirea domnească de la 12 Ianuar 1722 specifică astfel vina fostului hain: „scriind el singur şi mărturisind într'acel zapis precum el singur s'au sculat în vreame cătanilor, şi au făcut čată de tălhari, şi au lovit la casa boiarinului nostru ce iaste numit mai sus, de aŭ predat-o *(sic)*, şi aŭ jăcuit-o, şi i-au luoat tot č-aŭ avut, şi din casă şi de afară, şi i-aŭ făcut multă pagubă. Pe urmă, după ce s'au gonit cătanile cu Tătarii, l-aŭ adus pe Neculai Şoldan Postelnicul boiarul nostru Iordachi Clucearîul la Domniia Mea, şi au stătut faţă la Divanul Domnii Meale, şi înnaintea a tot Sfatul nostru, jăluind boiarinul nostru Iordachi Clucearîul pe dînsul de pradă ce i-au făcut, iar el n'au mai avut altă nemică să zică fără cît au spus drept că el au mersu şi cu alţii de l-aŭ jecuit". Cu acest prilej se arată că Nicolae Şoldan era fiul lui Şoldan, fără arătare de boierie, iar „moş" îi era Cărăiman Păharnicul.

Prin alte izvoare decît acele privitoare la Nicolae Şoldan participarea la răscoală a unor boieri ca Miron Cuza, Vasile Ceaurul, etc., era cunoscută, — ca şi prin cronicile favorabile Domniei, de la Grecul Chiparisa la Neculce, devenit duşman oricării acţiuni creştine în Moldova, şi trecînd prin povestitorul care trece supt numele de Muste. În afară de aceste mărturii erau menţiunile istorice din actele de confiscare ale lui Racoviţă însuşi.

Documentele noastre arată însă următoarele lucruri.

Revolta a fost foarte întinsă. Au luat parte la dînsa, sprijinind poftele de Domnie ale Ceaurului, rudă a lui Gheorghe Ştefan-Vodă şi „grof" împărătesc, „feciori de boieri", generaţia

www.dacoromanica.ro

tînără care luptase, ca Miron, şi supt Sobieski, lîngă Poloni, şi la 1711 încercase a scăpa prin Ruşi de Turci şi al cării representant mai strălucit a fost Dimitrie Cantemir el însuşi. *Popor de la ţară s'a adaus la dînşii.* A fost astfel o ridicare ca aceia din Ţara-Românească, avînd în frunte pe Radu Popescu şi pe alţii din aderenţii Domniei de ţară a Cantacuzinilor. „A se face cătane" însemna numai a se organisa milităreşte. Şi aflăm acuma că rebelii aveau şi un steag al lor, care nu era poate al Împăratului.

Domnul n'a fost surprins. El ştia ce se întîmplase la munte, şi de repetite ori a oferit iertare. I s'a răspuns printr'un hotărît refus. Iar, după ce Tatarii au venit în ajutorul lui Mihai-Vodă, *aşa de mare era numărul celor greşiţi, încît au trebuit amnistiaţi.*

Mişcarea tindea, ca şi cea de la 1821 la Munteni, contra Grecilor şi contra politicei turceşti. După exemplul lui Aron-Vodă şi al lui Gaşpar Gratiani aŭ fost atacaţi negustorii turci. Iordachi Ruset a fost „lovit" *ca Grec constantinopolitan de origine, ca stîlp al vechii politici turceşti.*

Iar, după înlăturarea primejdiei, el s'a folosit de cele întîmplate pentru a-şi adăugi averea. Aruncînd *toată vina* asupra lui Nicolae Şoldan, cel mai cunoscut dintre prădători, i-a luat Dulceştii, iar, cînd a schimbat cu Simioneştii, moşie mai mică, şi-a reservat dreptul de a urmări şi pe complicii lui Şoldan.

Notă. — La 7264 e pomenit Iordachi Ruset „dus la Orheiu", soţia, Maria Vorniceasa, şi „Anastasie proim egumen Agapiei". Mihai, urmaşul lui Iordachi, are, pe la 1796, un proces cu Ioan Gane Clucerul. În procesele lui vorbeşte de „matcile Moldovei", de „Moldova cu apă" şi „Moldova Sacă", sau „Moldova Veche" şi „Moldova Nouă". — La 1799 Dimitrie Sturza Post. scrie „cucoanei Maria" cu privire la „linia care a tras-o". — La 1813 purta proces de hotare Vasile Roset, acum „supusul a prè-înnaltii Împărăţii Rosiei", care amintia că are Simioneştii „în parte din a driapta Prutului": iea pentru dînsa Carlacăul şi Romancăuţii (Hotin) de la Spăt. Al. Ghica, „supusul a înnaltei Împărăţii Othomaniceşti".

Despre schimb, Scarlat-Vodă Callimachi vorbeşte aşa, la Ianuar 1814: „Văzînd din înnaltile împărăteşti trahtaturi a pîcii încheiată în Bucureşti în anul 1812 între Prè-Înnalta Împărăţiia Othomaniĉească şi între Înpărăţie Rosiei că au rămas apa Prutului hotar despărtitoriu între aceste doaă Imperii *(sic)*, şi s'au hotărât de obşte pentru cei ce vor fi statorniciţi cu lacuinţa în

www.dacoromanica.ro

parte ačasta din a driapta Prutului, precum să află şi dumnealor, şi vor avè moşii sau alte acareturi piste Prut să le schimbe sau să le vănză de veci şi să să desfacă de dînsile în vreme prothizmii č-aŭ fost de 18 luni." (Comunicaţie la Academia Romînă.)

N. Iorga.

Nichifor Theotokis şi Moldova

(dintr'o comunicaţie la Academia Romînă.)

În 1804 apărea la Viena o carte de geografie pentru şcoli datorită lui Nichifor Teotochi (Στοιχεῖα γεωγραφίας ἐρανισθέντα ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκου) şi adăugită de Antim Gazi. Grija tiparului o luase asupră-şi călugărul Ionà de la mănăstirea Sfîntului Climent din Olimp, iar cheltuiala era a cunoscuţilor binefăcători ai cărţii elenice, fraţii Zosimà.

Lucrarea e împodobită cu chipul vestitului cărturar, avînd dedesupt această insemnare:

Ὄψει ὄψιν ἔχεις καρδίης ὀὲ φέροντος ἔσωθεν
Σκαρλάτου Στούρζα, κύδιμε Θεοτόκη,

adecă:

Cu văzul ai vederea inimii celui ce te cuprinde 'nnăuntru:
Scarlat Sturdza, vestite Theotoki.

Iar mai jos, în rînd cu însemnarea gravorului vienes: ἡ εἰκὼν ἐγράφη ἐν Ἰασίῳ σχολαρχοῦντος, „icoana s'a făcut în Iaşi, cînd era conductorul şcolii».

Prefaţa lui Climent către «copiii doritori de învăţătură ai Grecilor», scrisă într'un stil entusiast pentru naţia trezită la rîvna învăţăturilor, îndeplineşte aceste ştiri, spuind că Geografia a fost făcută de viitorul episcop de Astrahan «pe cînd petrecea încă în Iaşul Moldovei, pe la anul 1774, spre folosul ucenicilor lui» [1].

E limpede, deci, că avem a face cu *un prea interesant desemn de* Scarlat Sturdza *el însuşi, ca ucenic la Iaşi, pe la 1770, al lui Nichifor.*

Acest boier cult, inovator chiar în cultura noastră din veacul

[1] Ἥτις συνερανίσθη μὲν ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου ἐκείνου ἀρχιεπισκόπου πρώην Ἀστραχανίου κυρίου Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκου, τὰς διατριβὰς ἔτι ποιουμένου ἐν Ἰασίῳ τῆς Μολδαυΐας κατὰ τὸ 1774 ἔτος, εἰς χρῆσιν τῶν αὐτοῦ μαθητῶν (p. v).

www.dacoromanica.ro

al XVIII-leă prin ideile «filosofice» adoptate, represintate şi răspîndite de dînsul, e bine cunoscut. Soţ al Sultanei, fiica lui Constantin-Vodă Moruzi, el trecuse la Lipsca, întors la Iaşi, — unde fratele său Grigore ţinea pe altă domniţă, Marghioala Callimachi, cu care avu pe Mihai-Vodă Sturdza —, el îşi făcu o casă ca în „Europa" şi, crescîndu-şi copiii ca în Apus, nu uită legăturile sale vechi cu aceia în mijlocul cărora petrecuse acolo, la Lipsca, doi ani din tinereţele lui [1]: între aceştia se număra şi medicul scriitor Andreas Wolf [2].

Partea lui în reforma învăţămîntului superior moldovenesc, prin îngrijirea învăţatului Mitropolit Iacov Stamati, a fost importantă. Epitrop al şcolilor încă din Novembre 1775 [3], el a colaborat la largul program de studii ştiinţifice de pe la 1800 [4].

Şcoala ieşană pe care a condus-o Teotochi el însuşi e cea fundată, după îndreptările lui, de Domnul care-l crescuse şi-l adusese în Moldova, Grigore Alexandru Ghica: el trebuie să fi fost „dascălul cel mare al epistimurilor" — ştiinţile se introduceau astfel pentru întăia oară în program —, plătit cu 1.500 lei pe an (era, iarăşi pentru întăia oară, şi un profesor de limba latină). Se ştie că Alexandru-Vodă Ipsilanti, care avea la îndemînă alt călugăr „ştiinţific", pe Dobrogeanul de la Cernavoda, Iosif Mesiodacul, a întocmit şi el şcoli cu aceiaşi direcţie nouă, în care, la 1775, se învăţa aritmetică, geometrie, astronomie, fisică şi limbile latină, franceză şi italiană [6].

Despre Nichifor se ştie că era nobil din Corfù, ceia ce explică şi cunoştinţa limbilor occidentale care i-a servit şi pentru prelucrarea *Geografiei*, şi tendinţa înnoitoare a spiritului său vioiu [7].

---

[1] Sulzer, partea inedită, în *Ist. Lit. Rom. în secolul al XVIII-lea*, II, p. 21.

[2] *Ibid.*, p. 29. Wolf îngrijia la 1780 de Sultana Sturdza.

[3] *Uricariul*, I, p. 74 şi urm.

[4] *Ibid.*, pp. 13-23. Scarlat e, de sigur, Sturdza, nu Ghica.

[5] Hurmuzaki, XIV [2], p. 1184 şi urm.

[6] *Ibid.*, p. 1232, no. 1237; p. 1270 şi urm.

[7] Erbiceanu, *Cronicarii Greci*, p. 124. Cf. *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice* (din „Economia Naţională"), Bucureşti 1900, pp. 51-2. La 1776 dascălul lor era un Ienachi, iar cel frances „Mel Snidor" *(sic) (ibid.*, p. 53). La 1775 un dascăl Teodor adusese pe Dumitrachi de la Petersburg *(ibid.*, p. 55).

www.dacoromanica.ro

Cum a fost găsit de Ghica nu se spune nicăiri Ar fi învăţat la Padova şi la Lipsca [1]. La Iaşi, el pregăteşte pe copiii Domnului, Dumitrachi, Alecu şi Scarlat [2]. La şcoală trece după plecarea, în 1766, la Lipsca, de unde nu era să se mai întoarcă, a predecesorului său, marele Evghenie Bulgaris, traducătorul lui Voltaire, pe care rînduiala şcolilor de către Iacov Stamati îl pomeneşte alături de învăţaţii „europeni“ [3].

Cred că Nichifor a părăsit Moldova în cursul războiului ruso-turc care aduse şi peirea tînărului Domn Grigorie Callimachi, şi el, ca şi predecesorul său Ghica, zelos cultivator al ştiinţelor. Se adăposti la Pultava pe lîngă Evghenie şi apoi ajunse el însuşi, cum am văzut, în Scaunul episcopal de la Astrahan, unde s'a săvîrşit.

Cît a stat la noi învăţatul călugăr, şi-a alcătuit — credem că în legătură cu slujbele pentru Domn şi Curtea lui — predicile, *Chiriacodromiul*, apărut la Moscova în 1794, apoi în Bucureşti în 1803, la 1816 la Iaşi, în două volume, cel d'intăiu cu cheltuiala lui Atanasie Zosima [4], profesor de limbile neo-greacă şi rusească la Universitatea din Lipsca. M. J. A. E. Schmidt, autorul unui *Hülfsbuch zur Erlernung der neugriechischen Sprache*, apărută acolo, în 1824, caracterisează aceste «cuvîntări la sfîntul şi marele post, cu cîteva panegirice, epiphonematice şi de înmormîntare, alcătuite şi rostite de dînsul» [5], astfel: „Ele sînt scrise în limba poporului mai obişnuită, totuşi cu evitarea tuturor cuvintelor străine, mai ales turceşti, de altfel adesea întrebuinţate în viaţa de obşte“ [6]. Între altele această carte, ajunsă populară, îndeamnă necontenit la cultură, vorbind aspru părinţilor cari nu caută a desăvîrşi sufletul copiilor lor. Către cei din Moldova pare a se adresă (la a patra Duminecă din post) cînd li spune să nu prefere a lăsa odraslelor lor „ogoare şi vii, case şi bani şi alte cîştiguri“. Această predică şi-ar avea locul în vre-o Antologie pedagogică românească.

[1] Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daziens*, III, pp. 47-8.

[2] N. Iorga, *Catalogul mss. din Ghighiu şi Argeş*, la început.

[3] Erbiceanu, *l. c.*

[4] *Ist. lit. rom.*, II, pp. 54, 394.

[5] Titlul ediţiei de la Moscova e acesta: Λόγοι εἰς τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην τεσσαρακοστήν, μετὰ καίτινων πανηγυρικῶν, ἐπιφωνηματικῶν καὶ ἐπιταφίων συντιθέντες καὶ ἐκφωνηθέντες παρὰ Νικηφόρου ἱερομονάχου Θεοτόκη.

[6] P. 231, nota 1.

www.dacoromanica.ro

O ediție românească se pregătise de Gherontie și Grigorie, la Neamț, încă din 1799[1]: ea se tipărește la București, în 1801. Theotokis s'a amestecat în 1775, și în polemicile contra Unirii ardelene printr'o mică lucrare de polemică, apărută și în românește, într'o broșură cu o ciudată literă mică[2]. Tipărită la București, se pare, ea poartă acest titlu: „Ale prea-înțeleptului și bine-credinciosului Mitropolit al Cazanului, chir Nichifor Theotoche de la Cherchira, pravoslavnicul răspuns scris și tipărit în Hal (= Halle) în leat: 1775. Iar acum s'au dat în stihuri spre folosul de obște al pravoslavnicilor". Ea începe așa: „Pentru dăjghinarea cea noao din Transilvania, ce să numește a Unirii, și cine sînt dăjghinătorii și pricinuitorii de dăjghinare a Bisericii. Și pentru iscoditoriul al acestii Uniri, Decamil («de Camillis) Țărigrădeanul, sau defăimare acestii Uniri.» Mica lucrare cuprinde numai expunerea încălcărilor Unirii; Nichifor declară că a fost la Maria-Pécs și nu i-a plăcut slujba latină. Notele au citații din — Henriadă (p. 38).

E de notat că partea din viața lui în care distinsul cărturar a dat mai multe roade literare e aceia pe care a petrecut-o în Iași, cari pomeniau mult timp după aceia vreme cînd Mitropolia Moldovei era ilustrată de lecțiile lui «Teotoche și Evghene»[3].

N. Iorga

Însemnările unui pribeag

(Dintr'o comunicație la Academia Română.)

Acum cîtăva vreme mi s'a încredințat spre studiu un caietel cuprinzînd notele de străbatere prin Europa ale unuia din pribegii de la 1848.

Unele lucruri însemnate de el merită să fie relevate.

Necunoscutul Romîn a fost la Amsterdam, pe care-l descrie așa: «Șase turnuri domină orașul și contribuiesc mult a mări aspectul grandios cînd vii de spre cîmpie: trei din aceste turnuri sînt de biserică, celelalte trei sînt singure»; el le descrie în

[1] Bianu și Hodoș, *Bibliografia*, II, p. 413.

[2] V. *Ghighiu și Argeș*; Cf. Erbiceanu, Prefața la *Procanonul* lui Petru Maior, p. XVI și urm.

[3] *Documentele Callimachi* II, p. 72.

www.dacoromanica.ro

românește și franțuzește. Vorbește de expoziții și teatre, de curiozitățile ce nu se află în «ghidul» lui, prea vechiu.

De la Amsterdam vede lacul de Harlem, Zaardamul, cu morile lui de vînt: se pomenește petrecerea aici a lui Petru-cel-Mare. Urmează Broek, unde «se fac cașcavalele de Olanda, cu care se face un bun comerț: aci se află trotoare, ulițile însă prea strîmte, făcute înadins ca să nu umble nici cai, nici trăsuri, lucru foarte oprit și pentru care un afiș vestește la marginea orașului. Paveu de pietre, mici și văpsite cu galben: e de o curățenie exemplară; casele, ferestrele, jalusiile, porțile, podurile și altele sînt văpsite în albastru, verde sau alb: din pricina astei curățenii sînt pantoti la ușa a mai multor case, la întîmplare ca să fii norocat».

De acolo călătorul se întoarce în Franța, trecînd pe la Anvers, care e înfățișat după datele ghidului, dîndu-se și numele persoanelor mai însemnate de acolo; se încearcă și caracterisarea locuitorilor, «calmi, tăcuți, reservați», afară de cele trei zile ale carnavalului; despre cutare tablou se spune că «este un lucru cu deosebire frumos și, după părerea mea, numai ca să vadă acest tablou cineva trebuie să meargă la Anvers: expresiunile acestor doi hoți, fiecare în felul său, sînt tot ce poate să facă mai frumos un artist».

La Bruxelles mai fusese; data aceasta, călătorul visitează Waterloo; aici notele de caracter local descriptiv sînt mai bogate, dar tot impersonale: «Ciceronii d'aci cu de-a sila vor să-i iei să-ți arate locurile, deși 'n adevăr un amator are trebuință de ei, și-ți ține un limbagiu după omul cu care are a face: Englesului sau partisanului engles îi laudă bravura englesă, Francesului îi laudă eroismul cu care au luptat. «Cumpără» antice sau secături».

La Paris, se cercetează «o familie romînă». La 22 Maiu merge «la expoziția de pictură: aci se primise și portretul d-lui Aman, făcut de el». La 23, după o «logodnă» (?), «aniversarea revoluției romîne, de partisani găștii»; la 14 «nunta, sfîrșitul necazurilor mele». Peste puțin «la hipodrom, unde era un American ce se urca pe o bală *(sic)* mare de piele, pe o scară de patru stînjeni, și se da jos; scara era de lățimea unei scînduri». Tot atunci «am văzut o aniversară a lui Napoleon, foarte frumoasă».

www.dacoromanica.ro

La 17 Decembre plecare «pentru Orient» prin Lyon, Valence, Montélimart, Avignon, Harlem, Marsilia. Aici se notează otelele şi restaurantele. «Am scris pentru Marsilia la sosirea mea din Constantinopole.»

Pe vasul «Alexandra» se merge la Malta, pe care o mai văzuse călătorul de două ori şi «despre care am scris în guidul mieu de voiajul Italiei». Apoi pe la capul Matapan la insula Syra, şi aceasta cunoscută călătorului: «De şi iarna, cîmpul era plin de verdeaţă şi de flori; am fost într'o grădină de portocali». De aici la Tinos, la Chio, la Smirna («pentru acest oraş am scris în guidul voiajului mieu în Egipet»). Aici îşi lasă soţia la gazdă şi, la 4 Februar, «plecaiu pentru misia mea».

La Constantinopol stă cincisprezece zile, «silit de 'mprejurări sau, mai bine, de moliciunea Turcilor». La 21 «plecăiu eu cu N[icolae] G[olescu] şi Simon şi un Polon ofiţer pentru Şumla». Abia la 23, din causa vîntului, e la Varna, la 26 numai, la Şumla, unde «găsirăm pe amicii noştri, carii de atîtea zile tot sta' gata de plecare, însă mîrşava ambiţie (rupt: împinsă până la trădare) a unui om foarte van îl împinse până a comite infamii, dacă nu şi trădare. Acest om, desperat de a-şi vedea ambiţia sa realisabilă, hotărî a-şi prosterna ţara, pentru care a lucrat atîţia ani, la picioarele Turcilor şi a o readuce la paşalîc. Prin urmare această încurajare la planul precugetat de Turci fu destul ca să se 'mpiedece, supt alte pretexte, sentimentul naţional la care alerga' Romînii ca 'mbătaţi de bucurie. Cu altă faptă parc'ar fi zis: «nici eu, dar nici voi» sau «nici eu, nici ţara», fiindcă ce se poate aştepta de la un om care zice: «Eu slujesc pentru bani oricui îmi va plăti, afară de Ruşi» (eu cred că 'n fine şi lor li-ar fi slujit!)? Bani ar fi cîştigat de la Turci, şi asta l-ar fi despăgubit şi de acele două milioane ce (şters: l-a făcut Revoluţia să piardă) cerea, şi de Domnia ce pierdea. Nenorocită fiinţă, mai mult de douăzeci de ani de lucru pentru fericirea patriei sale şi-i acoperi c'un văl negru! Căci la ce-i mai servia astă osteneală, cînd îşi vîndu ţara Turcilor? Şi, după trei săptămîni după venirea mea şi şase după a generalului Tell furăm siliţi a ne 'ntoarce.»

Plecaţi din Sumla la 18, ajung în Varna la 20, iar la Constantinopol pe la 23. Aici «găsirăm pe d. Magheru, lucrînd împreună cu Ghica prin diplomaţi tot într'un timp cînd altul era însăr-

www.dacoromanica.ro

cinat şi pornit la Şumla; oarecum era o contracarare.» La 24 plecare la Smirna.

La 28 April spre băi la Brusa, cu o săptămînă la Constantinopol. «8 Maiu cu Radu G[olescu] ce-i zice şi Catana, şi Duţulescu; de la Mondania pănă la Brusa am mers în cîntecele privighetorilor, mai cu samă prin crîngurile de lîngă Brusa spre sară».

Iată şi Brusa. «Cu toate că am mai venit de două ori în vechea capitală a Osmanlîilor, dar, fiindcă n'am scris nimic de dînsa, voiu să vorbesc acum ceva.

«Oraşul se află la extremitatea unei văi foarte frumoase şi mari, supt poalele munţilor. Populaţia poate fi peste 150.000 locuitori, compusă de Turci, Armeni, Greci, Evrei şi Franci (cum le zic în Orient). Casele sînt de lemn; foarte puţine de piatră. Principalele ornamente sînt moscheiele, din care cele mai însemnate sînt Ulugiami (cetedrala), cel mai mare edificiu al Sultanului Orcan, şi ale Sultanilor Osman, Murad şi Baiezid.

«Sînt cîteva stabilimenturi de băi de apă cu pucioasă şi cu fier, la care se află şi apartamente sau camere pentru cei ce vin să facă băi.

«Turci, Armeni şi Greci fac o petrecere din băi, unde vin cu amici de beau şi mănîncă.

«Manufacturile de mătasă sînt foarte active, şi productul lor este stimat şi în Europa. La 30.000 de persoane sînt ocupate în oraş şi împrejur pentru comerţul acesta, care se exploată de Franci prin capacitatea lor. Se face aci şi comerţ de fîn, foarte stimat.

«Somităţile Armenilor şi Grecilor, în înţelegere cu gubernorul Brusei, sug populaţia. Armenii acapară toate productele (şters: bucate, carnea): boi, miei şi celelalte, din care pricină ajunsese pînea şi carnea mai scumpă decît în Constantinopol, lucru ce a împins pe sărăcime la revoltă, în capul căreia se puseseră femeile, pe la Martie. Grecii dau bani cu dobîndă, cu 5, 6, 7 pănă la 10 pe lună, la sută. Francii îi exploată cel puţin prin capacitatea lor.

«Satele de pe lîngă Brusa au posiţie prea-frumoasă, cum Cechergî, unde am şezut la un otel făcut de vr'o doi ani şi a căruia posiţie pe deal era prea-frumoasă. Aci am simţit o primăvară din cele mai frumoase din viaţa mea. După înnălţimea asta

www.dacoromanica.ro

vedeai o vale frumoasă, şerpuită (şters : tăiată) în lungul ei de un rîu răpede şi îndesită de crînguri în care păsările îşi făceau jocurile şi cîntecele lor.

«Aci am şezut numai două săptămîni. Aci am avut prilej să văd cînd se ducea la moscheie în Brusa pe renumitul Abdul-Cadel (*sic*), foarte bigot şi din care pricină maltrata pe tinerii săi nepoţi : el pe din afară nu are nicio aparenţă deosebită.

«Am văzut o fabrică de mătasă a unui Frances ce cu un capital de 300.000 de lei şi-a făcut un venit de 120.000.

«Muntele Olimpul merită a se visită, şi pentru astă excursie nu trebuie decît douăzeci şi patru de oare. Oara convenabilă de a pleca din Brusa e la două din zi, ca să dormi în poalele munţilor spre a te afla la ieşirea soarelui în vîrf; plata unui cal e de la 25 până la 30 de lei.

«Plecăiu sara, dormirăm la Mondania sau veghiarăm, fiindcă păduchii de lemn ca furnicile nu te lăsau. De spre ziuă sosi vaporul şi pe la 12 sosirăm la Constantinopol.»

De aici iară la Smirna, unde e bolnav.

«2 August. Dîndu-mi Reşid-Paşa paşaport pentru a întra în ţară şi o scrisoare către Omer-Paşa, plecarăm la Constantinopol, dar, aci aflînd multe lucruri care mi-ar fi împiedecat întrarea, ne întoarseră iară la Smirma» (16 August).

Urmează : «Listă de cheltuielile voiajului de la Constantinopole la Paris, la 853, Ghenarie 15». Apoi şi la Londra, la Rotterdam, Haga, Leyda, Harlem, Amsterdam (v. mai sus). Între creditori se numără : d-na Politi, d-na Tell, Serghiade, Polihroniade, Dîlgeanu, — pentru el şi soţia Elisa. Se primesc şi cei 100 de lei daţi «pe două luni păr[intelui] Şap[că], daţi de Serurie».

Această călătorie în Orient e descrisă şi de C. A. Rosetti în notele lui intime (*Amintiri istorice*, editate de Vintilă Rosetti; retipărire în *Lui C. A. Rosetti, 1816—1916. La o sută de ani de la naşterea sa*, ediţia a II-a, Bucureşti 1916, p. 262 şi urm., 406 şi urm.; cf. şi *Revista istorică*, II, p. 183).

www.dacoromanica.ro

DOCUMENTE

I.

Cu privire la comerțul Moldovei în 1825.

Cercetînd niște hîrtii vechi privitoare la comerț și așezămîntul vămilor în Moldova în veacul trecut, am dat și peste unele *table de vămuire*, adecă dări de samă, tablouri, cum am zice azi, pe care vameșii erau îndatorați să le înainteze carvasaralei, la sfîrșitul fiecării luni.

Pentru istoria comerțului la noi aceste table ar fi foarte interesante. Ele ni-ar fi arătat cine se îndeletnicia cu comerțul, ce mărfuri aveau mai multă căutare, în ce localități era bielșug și în care lipsă, cu ce preț se vindeau, ce calități, în sfîrșit o mulțime de alte amănunte. Din nenorocire nu ni s'au păstrat toate dosarele vămilor. Ceia ce a putut ajunge până în zilele noastre din dosarele așezămintelor din veacul trecut, o datorim mai mult întîmplării. Căci nu cu multă vreme în urmă instituțiunile își vindeau dosarele vechi în loc de a le depune — firește pe cele ce presintau vre-un interes — la Arhivele Statului. Și printre aceste dosare erau multe de mare însemnătate pentru tot felul de cercetări.

Tabelele aceste avînd importanța unor documente economice pentru cei cari se ocupă cu istoria comerțului, le redau așa cum le-am găsit, rămînînd ca interpretarea să o facă istoricii.

Vama Bărladu. — **Tabla vămuirii pe luna lui Martî 1825.**

Ziua	Numărul cărților	Vite		Lei	Par.
5	239	9	Dumnealui Cara-Hasan au cumpărat de aici, pe care au plătit vama cailor	9	—
5	240	34	boi dumn. Ilie Armanu salhană .	18	28
12	241	4	cai dumn. Umer Aga Ibrăilean . .	4	—
12	242	4	boi de negoț dumn. Toader Grigoriu	13	8
12	243	10	boi de negoț dumn. Gheorghi Avram	33	—
19	244	14	Mehmet-Aga Ibrăilean pentru cai,	14	—
19	245	49	vaci de salhană dumn. Hagi Carabet Armanu ot Focșani, plat. vama	17	39
24	246	—	dumn. Iosip Armanu au rădicat 350 ocă tiutiun prost plat. vama cu	3	—
27	247	35	vaci de salhană dumn. Ismail-Aga	12	33
27	248	100	boi de negoț dumn. Ioan Abager .	330	—
29	249	50	boi de salhană dumn. Mula-Mustăfa	27	20
				483	8

www.dacoromanica.ro

Lei	Păr.	
483	8	banii vămuirii.
4	5	banii pe 11 cărţălui.
487	13	
60	—	să scadi lefili vamişilor cu a chilargiilor
427	13	adică patru suti doăzeci şapti lei şi 13 părale fac.

ss. *Hristea* . . . . . ss. . . . . *Gheorghiu.*

Tabla cărţăluilor ordenal, 1825, Marti.

Ziua	Numărul cărţălnilor	
4	1001	Hagi Chiriac duci pren târguri un tianc hanhalat.
7	1002	Herşcu Jădov de aici, 40 vulpi la Focşani, iar, trecând hotar, va plăti vama după poroncă.
10	1003	Hascal Jădov de aici au rădicat din dughiana sa şasi putini scrămbişi i 50 ocă calaican, mergând la Eşi, iar, trecând hotar, va plăti vama.
12	1004	Aron Jădov au radicat de aici 3 rogojăni tiutiun, 280 ocă, 250 ocă peşti sărat, 10 ocă chiper negru, 20 ocă chiatră acră, i 5 ocă chiatră vînătă, i 5 ocă iarbă de puşcă, i 90 ocă calaican, i un sac nohot de Moldova, mergi la Eşi.
12	1005	Iordachi di aici rădică din dughiana sa una mii ocă sipun prostu, merge la Galaţi.
12	1006	Iordachi Romăşcanu au cumpărat de aici 400 ocă proaspăt peşti, mergi la Roman.
14	1007	Gligori Cizmariu rădică din dughiana sa 300 părechi ciboti, mergi la Eşi.
14	1008	Mehmet-Aga rădică de aici un tianc astar prostu i 8 bocceli tiutiun turcesc, 2 tenchi tiutiun parsacin, i 30 ocă chiper negru, mergi la Huşi.
14	1009	Gheorghi Misir Romăşcanu mergi pren sati cu in şi cu cănipă, iar, trecând pisti hotar, va plăti vama.
14	1050	Crăciun Sărbul rădică de aici un tianc blani de oai caplamă, un tianc astar i o traistă cu găitan de lînă şi zăci testeli di ciorachi de lînă; mergi la Huşi.
14	1049	Dumitrachi Popa rădică de aici 100 ocă peşti, mergi la Bacu.
19	1011	Ştefan Cacer au rădicat 100 ocă peşti proaspăt, mergi la Roman.
15	1010	Aşan Leiba rădică de aici un săpet cu marfă lipţăcănie, mergi la Botoşani.
21	1012	Ibriian-Aga mergi la Huşi cu o ladă căvăfii.

www.dacoromanica.ro

Lei	Păr.	
5	14	adică cincizăci părali fac pe 14 cărţălui ordenal.

ss. *Hristea*. . . . . ss. . . . . *Gheorghiu.*

(Pe verso scris de altă mînă; acest scris il recunoaştem: este al Păharnicului Gheorghe Nicolaidis):

Bărladu.

Lei	Păr.	
427	13	suma tablii.
114	—	să scadi leu răsurilor.
313	13	rămîni vămuiri.

Tabla vămuirii pe luna lui Avgustu.

Ziua	Numărul cărţălor	Viti		Lei	Păr.
3	2894	—	Sămion Mocanu aŭ rădicat de aici 2.546 ocă miţi şi 800 ocă lînă, căti 75 lei suta di ocă, trecănd pisti hotar, au plătit vama cu .	71	37
4	2895	—	Bucur Mocanu au rădicat de aici 850 miţi, trecănd pisti hotar, au plătit vama cu.	18	37
7	2896	—	Theodor Grecul au rădicat de aici 46 albii, 46 funii, plat. vama cu	1	20
13	2897	—	Eni Grecul au rădicat de aici 300 ocă tiutiun prostu, 70 ocă untu, 500 funii, mergi la Galaţi, plat. vama cu	4	20
17	2898	—	Anton Ioan ot Focşani duci de aici pisti hotar 700 ocă boiă: părăcinti solomoniacă (?), căti 50 lei, plat. vama cu	10	20
17	2899	—	Neculiţă Braşovanu au rădicat de aici 3.250 ocă miţi, mergi la Braşov, plat. vama, cu amestecătură cu lînă	63	15
22	2900	—	Ioan Puţanu au rădicat de aci 125 covăţi, 800 funii, 50 ocă săpun prostu, 300 ocă săminţi de in, plat. vama cu	4	20
26	2901	—	Minciu triimeti de aici 1290 ocă miţi negri i albi la Braşov. plat. vama cu	24	15

www.dacoromanica.ro

27	2902	—	Tudorachi duci la Galaţi 160 covăţi, plat. vama cu	1	33
28	2903	73	boi negoţi Panait săn Tănasi, plat. vama	167	11
28	2904	—	Memat Trapinţalit [de Trapezunt] capanlău aŭ rădicat optu putini untu în 400 ocă, plat. vama . .	9	
			şasi chei (= piei), tij el, di vită albă, tot în cărţăluia aceasta, plat. vama	1	10
29	2905	—	această cărţăluie s'au dat prin greşală, care să va vidè la urdinal.		
31	2906	—	Hagi Manciuca Abeecletlù triimeti la Galaţi 170 ocă gândaci de turbat, căti 450 lei suta de ocă, plat. vama	23	21
				402	19

Lei	Păr.	
402	19	banii vămii.
4	35	pe 13 cărţălui de plată.
2	—	pe 8 cărţălui urdinal.
410	14	
60	—	să scadi liafa vamişilor.
350	14	adică trii suti cincizăci lei şi patrusprăzăci părali cuprindi pisti tot.

825, Avgust 31.

ss *Hristea* . . . . . ss. . . . . *Gheorghiu*

Tabla urdinal pe Avgust.

Ziua	Numărul cărţălor	
29	2905	Marinciu din dughiana sa au triimăs la Galaţi 25 chei di bou lucrati i 50 săftieni, iar, trecând pisti hotar, va plăti vama.
5	1625	lancăl Jădov au rădicat de aici 790 ocă lînă, mergi la Focşani, iar, trecând hotar, va plăti vama.
10	1626	Costin au rădicat de aici două lăzi cu căvăfii, mergi la Caşin, trecând hotar va plăti vama.
10	1627	Gligori Băcal duci la Caşin trii lăzi căvăfii.
10	1628	Mihălachi Cioplitoru duci la Caşin doă coşuri căvăfii.
10	1629	Herşcu Jădov au rădicat de aici 300 ocă tiutiun prostu, mergi la Huşi.
11	1630	Alecsandru Camburul duci la Caşin 50 ocă ciară.

www.dacoromanica.ro

21 1631 Strul Jădov duci de aici 1,350 ocă miţi negri, 190 chelceli negri groasi, mergi la Eşi, undi va plăti vama.

30 1632 Ibriian-Aga duci la Eşi un tianc astar sova...

825, Avgust 31.

ss. *Hristea* . . . . . ss. . . . . *Gheorghiu.*

(Pe *verso* scris de altă mînă:)

Bărladu.

Lei	Păr.	
410	14	tabla.
60	—	să scada lefile.
350	14	

Un caiet cu extrase şi notiţe a fost pus de mine la dispoziţia d-lui dr. Angelescu. Nu ştiu dacă au fost utilisate cumva. Originalele acestor documente le-am dăruit Academiei Romîne.

Anton Opresecu

II.

Adecă eu, Maria, giupăneasa răposatului Chiriţei Postelnicul, scriu şi mărturisesc cu cest zapis al mieu că eu, deaca am venit din Ţara Leşească în al optulea an, am socotit de bună voia mea, de nime nevoită nice asuprită, de am dat şi am miluit sfăntei mănăstiri Vatopead la Svănta Goră, unde iaste hramul Blagoveştenie Preasfintei, care iaste de moşie moşului giupînu-mieu lui Paleolog, şi am dat un sat întreg anume Voşca, în ţinutul Sorocei, care sat s'au dat şi şi soru-mè, Doamna Safta. Şi ne iaste şi direptu de moşie şi satul Vasilcăul, iară într'acel ţinut, şi satul Cereşnovăţul, cu loc de prisacă şi cu fănaţe şi cu pometi şi cu readiul Cereşnovăţul şi giumătate de sat din stîngă ceaiei ce se chiamă tam Pohrebeani pe Soloneţ partea de sus şi alte părţi tam din acel sat, care scriu anume în uric. Şi satul Movileancei cu hălăşteu, în ţinutul Iaşilor. Însă ce se va alege cumpărătura noastră. Şi un hălăşteu în hotarul Iergului Iaşilor, ce am cumpărat împreună cu giupănu-mieu de la Danco şi de la surorile lui. Aceaste am dat acei sfîntei mănăs-

www.dacoromanica.ro

tiri ce mai sus scriem, si uricele ce am avut de moşie şi de cumpărătură ce am cumpărat cu giupănu-mieu, încă le-am dat pe mâna călugărilor.

Pre mai mare credinţă şi mărturie pusu-mi-am inelul către cest adevărat zapis al mieu, ca să se ştie.

Ias, vă leat 7128 (1620), Martu 22.

(Chişinău, arhivele Casei Ţerii; copia d-lui N. Constantinescu.)

* * *

Milostive şi luminate Domne, să fie Mărie dumitale sănătosŭ. Facemŭ ştire Măriei dumitale că au venitu înnainte nostră Ionŭ vatămanulŭ denŭ Milineşti cu cinstită carte Măriei dumitale, să împreunŭ vecinii denŭ Berestiia, care vecini au fostu de moşie den Berestie, şi s'au fostu dusŭ denŭ Berestie înŭ zilele lui Vasăleia-Vodă, de au şedzutu înŭ Milineştii, şi s'au căsătoritŭ înŭ Milineştii, şi au şedzutu totŭ acolo până acmŭ ce l-au luatŭ astă primăvară. Deci, acmŭ au venitu iarŭ să-lŭ è înnapoi Milineştii. Pentr'aceia spuindu Berestenii că-i de acolo moşanŭ, şi Milineştii au dzăsŭ că au şedzutu denŭ copilărie la dănşi, le amu făcutu ăcastă mărturie, înnainte Măriei dumitale: Măria dumita[le] va gĭudeca precumu va hi voe Măriei dumitale.

Să fie Măria dumitale sănătos otŭ Hs. aminŭ.

Robulŭ Mării dumitale: Mironŭ Costinŭ păr. Hot.

(Ibid.)

CRONICĂ

D. Iustin Frăţiman publică în foiletonul ziarului *Dreptatea* din Chişinău (n-le 20 şi 34) prea interesantele acte pe care credem că e de folos a le reproduce:

„Amfilohie, cu mila lui Dumnezeu episcopul Hotinului.

După harul şi puterea preasfîntului, atotfăcătorului şi începătorului de viaţă Duh, date Smereniei Noastre de la marele arhiereu Domnul Nostru Iisus Hristos, iată a venit înnaintea noastră acest de Dumnezeu chemat bărbat cu numele Theodosie, care cu multă închinăciune şi smerenie a cerut de la noi treapta

www.dacoromanica.ro

preoţească. Pentru aceasta noi, după datoria cercetîndu-l şi din dumnezeieştile pravile ispitindu-l, după mărturia ce ni-au adus el de la părintele duhovnic ni s'au arătat nouă vrednic de treapta preoţească, şi noi cu puterea preasfîntului şi făcătorului de viaţă Duh l-am hirotonit cu hirotonie desăvîrşită, mai întâi ca anagnost, ipodiacon, diacon şi preot desăvîrşit aici, în sfînta noastră episcopie în Hotin, în biserica unde este hramul sfîntului şi marelui Grigorie Bogoslov, şi i-am dat lui putere şi binecuvîntare a săvîrşi tot ce are legătură cu preoţia lui. L-am însemnat pe el la parohie în satul Hlinoaia, unde se prăznueşte hramul sfîntului marelui mucenic Dimitrie. Pentru aceasta i s'a dat lui această gramată de la noi, în preasfînta noastră episcopie, cu pecetea sfintei episcopii pecetluită şi cu mîna noastră iscălită, ca toţi să-l aibă pe el în cinste, în evlavie, şi unde i se va întîmpla lui să meargă, [să-l aibă] ca un vas ales şi cinstit ai sfintei biserici şi slujitorul lui Dumnezeu; amin.

Anul 1772, Dechemvrie 5.

Amfilohie, episcopul Hotinului. (Din limba moldovenească în limba rusească a tradus preotul Simion Neialovschi.)

* * *

† Prè înnălţatului şi prè cinstitului de Dumnezeu ales, întocma arhiereilor, marelui arhimandrit al sfintei şi dumnezeeştei şi impărăteştii lavre Pecerschi, chiriu chiriu Zosima, cu darul şi mila lui Dumnezeu să se dè.

Prè-înnălţatului şi prè-cinstitului, întru Duhul Sfînt prè-cuviosului şi de Dumnezeu ales întocma arhiereilor, marelui arhimandrit [al sfintei şi dumnezeeştei lavre Pecerschi, a slăvitei] cetăţi Chievului, rugăm pre atot puternicul şi milostivul Dumnezeu şi pre atot nevinovată maică, pre pururе fecioară Marie şi pre prea-cuviosul Antonie Theodosie Pecerschi, pentru buna linişte şi pace ca să petreci Sfinţia Ta sănătos, şi după cinstitul şi luminatul tău trup să te învrednicească părţii celor aleşi ca prècuvioşi şi de Dumnezeu purtători părinţi în veacul cel viitor.

Cu plecăciune scrie Amfilohie, episcopul Hotinului, că, vrînd Dumnezeu şi pre mine smeritul prin darul sfintelor moaşte ce m'am învrednicit şi eu nevrednicul a le săruta, pre carele se află în sfintele peşteri ale Pecerscăi, di m'au învrednicit şi m'au cinstit cu darul arhieresc, cu voe şi cu ştire prè-înnaltului şi

www.dacoromanica.ro

prè-luminatului, prè-sfinţitului Patriarh al Ţarigradului şi a toată lumea, prin mîinile a trei sfinţi arhierei, adica preasfinţitul Mitropolit al Sevastiei chirio chir Ananie şi prea-sfinţitul Mitropolit al Dristorului chirio chir Parthenie, dimpreună şi al Brăilei chirio chir Daniil, stăpînul mieu mi-a încredinţat această puţină eparhie din păstorie a roabei cetăţ.a Hotinului, întru care mielul petrece dimpreună cu lupul, şi acum, luînd acest mare dar şi fiind eu slab de chivernisire, întru care petrecèm şi mai înnainte, şi încă fiind eparhie şi datoare cu cinci mii de lei din trecutele vremi, pentru birul stăpînitorilor, şi acum neavînd nicio facere pentru cele ce se cuvine arhiereşti podoabe, adecă sfinte veşminte, am năzuit la mila şi ajutorul Sfinţiei Tale, ca să te milostiveşti din cele ce vei fi avînd mai vechi vr'o mitră i trichele i veşminte i cu ce te va lumina Duhul Sfînt. Şi pentru mila ce vei face milostivul Dumnezeu îţi va da mila cerească, iar noi vom avea datorie a pomeni prè-cinstitul nume a Sfinţiei Tale la toate slujbele noastre. Sărindar vom sluji poruncind. Cu al cărui bun dar şi iubire de oameni blagoslovenie Domnului să fie preste Sfinţia Ta totdeauna şi în veci, amin. V let 1768, Ghen. 10. Amfilohie episcop Hotinulni. Amfilohi smerit episcop Hotinului.

Mai înştiinţez pe Sfinţia Ta şi mă rog că, avînd noi un după trup frate ci l-am fost dat, acum cinci ani sînt, acolo, la zugrăvie, la mănăstire în Pecersca, la zugravul Vartholomei, în şcoala mănăstirii, şi mă rog milei Sfinţiei Tale ca să nu-l treci cu vederea, cînd vei lua sama a doua oară: va fi învăţat, şi va fi pomenire Sfinţiei Tale [1].»

* * *

D. Gh. I. Brătianu ni scrie:

«M'am ocupat puţin de chestiunea obiectelor găsite la Curtea-de-Argeş, căutînd în special să fac comparaţii cu obiecte de aceiaşi natură găsite în Ungaria sau în Apus. Fusesem de la început izbit de asămănarea dintre paftaua lui Basarab şi scutul lui Ludovic-cel-Mare de la Aachen. Cetind o lucrare privitoare la acesta din urmă (J. Hampel, Die *Metallwerke der Ungarischen Kapelle* im *Aachener Münsterschatze*, în «Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins», p. XIV, 1892, pp. 63 urm.), aflăiu că se crede

[1] V. şi *ibid.*, n-le 10-12.

www.dacoromanica.ro

a fi fost făcut de doi meşteri vestiţi de la *Cluj*, Martin şi Georg «von Klussberch», cari au turnat în bronz, la Praga, statuia Sf. Gheorghe din curtea Hradşinului, comandată de Împăratul Carol al IV-lea. De altfel se pare că atelierele acestora erau vestite şi că aveau chiar o specialitate a lucrărilor în aur, metal lesne de găsit în Ardeal. N'ar fi posibil ca această paftă de la Curtea-de-Argeş, cu arhitectura ei gotică caracteristică, să fie un produs al muncii aceloraşi meşteri, cari erau de sigur mult mai aproape de Curtea-de-Argeş a Basarabilor decît de Praga sau de Aachen? Si nu credeţi, în casul acesta, că s'ar lămuri şi acel «Hilfghot» de pe unul din inele, ţinîndu-se samă, că şi pe ornamentele de la Aachen, şi pe multe alte obiecte de aceiaşi natură aflate în Ungaria (am consultat Pulsky, Radisics et Molinier, *Chefs d'oeuvre d'orfèvrerie ayant figuré à l'exposition de Budapest*, 1884, 2 vol.) inscripţiile sînt tot în limba germană? Lămurirea acestei chestiuni n'ar fi lipsită de interes.»

* * *

Despre cîteva cuvinte româneşti. — Ochi „căprii". — Expresia se află şi în biografia latină a Împăratului Ludovic de Bavaria, de Albertino Mussato (începutul secolului al XIV-lea). Se spune că Ludovic avea ochi „caprivi". Terminul e luat din italiane.

Dz. — În *Vita Mathildis* a lui Donizo (sec. al XI-lea) *diabolus* e *zabolus*. Editorul, în *Rerum Italicarum Scriptores* (Muratori, V, c. 366 şi 376, 379), observă că se află şi aiurea această formă şi adauge că într'o inscripţie antică a găsit: *zaconus* pentru *diaconus*.

Mic. — În aceiaşi operă *micrus* apare ca opus la *grandis* (c. 367), fără influenţă greacă.

Ostateci. — Terminul românesc se găseşte în latina medievală a lui Caffaro Genovesul (Muratori, VI, c. 262): „ostatici". La pagina 290: „ostateci".

* * *

Păr. I. Prişcu din Braşov publică în *Gazeta Transilvaniei* preţioase documente culese în Arhivele bisericii din Şchei.

* * *

www.dacoromanica.ro

Din cuvîntul de inaugurare al episcopului ortodox de Oradea-Mare, păr. Ciorogariu, se vede că ideia acestei episcopii a fost susținută și de episcopul cel unit, Samuil Vulcan, care oferia și jertfe materiale.

* * *

În *Cronica Numismatică* (Decembre) d. C. Moisil dă cele două medalii pentru întemeiarea teatrului în Bucureşti: cea latină pentru fraţii Provana, arhitecţi, şi cea pentru Norma, pe o latură cu «Rumania» în litere latine, iar pe alta cu aceste rînduri: «În zilele M. S. Alexandru A. Ghica VV. s'a representat în Bucureşti opera «Norma» romîneşte de către elevii şcoalei filarmonice, la 19/3 luna Februarie 1833, Teatru Bucureşti» (pare a fi executată în Franţa).

* * *

Cartea d-lui N. Radivon, *Salba lui Alexandri*, cuprinde pe lîngă un text literar al autorului, extrase din opera lui Alecsandri şi o serie de foarte interesante fotografii ale actorilor cari au jucat în piesele lui.

* * *

În *Gazeta Transilvaniei*, nl. 27, părintele Pişcu, tipărind scrisori de-ale lui Anton Pann (1851; sînt şi altele din 1852-3) către biserica Sf. Nicolae din Braşov, unde trimesese pe elevul său Gheorghe Ucenescu, dă o însemnare pe un Mineiu a lui «Antonie Pantoleon, protopsalt a acestei biserici» cu data de 10 Februar 1828.

* * *

În «România Viitoare» din Ploieşti înfăţişări şi descrieri de vechi case din oraş, de arhitectul T. T. Socolescu.

Tot acolo folositoare note despre şcoala ploieşteană, francesă şi grecească, pe la 1850.

De mare însemnătate e scrisoarea lui C. Hurmuzachi către Iacob Mureşianu (22 Maiu 1857), cu menţiunea celor trei ani de pribegie şi propagandă în Apus.

* * *

În *Viaţa Agricolă* de la 1-iu Ianuar d. Anton Oprescu dă socoteli din 1827 privitoare la vînzarea vitelor în Moldova.

N. I.

www.dacoromanica.ro

LIBRĂRIA „PAVEL SURU"

BUCUREȘTI, CALEA VICTORIEI, 85

are în deposit următoarele lucrări datorite d-lui N. IORGA:

Trecutul românesc prin călători (Cursuri la Școala Superioară de Război). Lei 20.—

Prolegomene de istorie universală; Desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei (Volumul I-iu, Evul Mediu; Lecții făcute la Școala Superioară de Război) Lei 20.—

Istoria Literaturilor Romanice în desvoltarea și legăturile ei (Volumul I-iu: Evul Mediu). Lei 20.—

Istoria Literaturilor Romanice în desvoltarea și legăturile ei (Volumul al II-lea: Epoca Modernă până la 1600). Lei 35.—

Istoria Literaturilor Romanice în desvoltarea și legăturile ei (Volumul al III-lea: Epoca Modernă de la 1600 până în zilele noastre). Lei 45.—

Histoire des Roumains de a Peninsule de Balkans (Albanie, Macédoine, Épire, Thessalie, etc). Lei 3.—

Histoire de L'Albanie et du Peuple Albanais Lei 3.—

O sută de ani de la nașterea lui Cuza-Vodă (Conferință ținută în Sala Ateneului Romîn) Lei 2.—

Mihaiu Viteazul (Dramă în 5 acte). Lei 4.—

Un Domn pribeag (Dramă în 5 acte) Lei 3.—

Învierea lui Ștefan cel Mare (Dramă în 5 acte). Lei 4.—

Cantemir Bătrînul (Dramă în 5 acte) Lei 3.50

Constantin Brâncoveanu (Dramă în 5 acte). Lei 4.—

Revista Istorică (Anul al VI-lea, N-le 1—12). Lei 22.—

Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale pe anul 1920 (N-le 1-12). Lei 10.—

Supt tipar:

Prolegomene de istorie universală, Elementele de unitate ale lumii medievale, moderne și contemporane.

www.dacoromanica.ro

TELEFON
No. 5/41

CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC

SOCIETATE ANONIMĂ PE ACȚIUNI
CAPITAL: 1.500.000 LEI

⊙

TIPOGRAFIE
LEGĂTORIE
CARTONAGE
STERIOTIPIE

⊙

Execută:

Tese, Broșuri, Registre de Contabilitate, Hotărnicii, Cataloage, Reviste, Ziare, Prețuri curente, Circulări Acțiuni pentru Societăți, Plicuri, Invitații de nuntă, Cărți poștale, Programe, Afișe, Cărți de visită, etc.

⊙

INSTALAȚIE
: MODERNĂ :

BUCUREȘTI
STRADA LIPSCANII-NOUI No. 12.

www.dacoromanica.ro